ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

Європейські перспективи

Науково-практичний журнал

European Perspectives

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 4, 2018

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ОБЛОВАЦЬКА Н.О.
ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ЗАРОДЖЕННЯ АДВОКАТУРИ
В КИЇВСЬКІЙ РУСІ 5
ЧУДИК Н.
РЕФОРМА ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 12

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.А.
ОСНОВНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ 16
АРІФХОДЖАЄВА Т.Б., КАРПОВА К.В.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ
ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ПРИ РЕФОРМУВАННІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ
ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ 23
ЛЕЩИШИН Р.М.
ПРОЦЕС СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА СТРАТЕГІЧНЕ ФОКУСУВАННЯ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ 29
СОДОМОРА Р.О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ МІНІМІЗАЦІЇ
КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ 33
ШЕВЧУК О.П.
ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ
ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ 38

ПЄТУХОВ А.Ю.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ 44
ДМИТРЕНКО О.Д.
ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ
МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ 50
ХАЙНАЦЬКИЙ Є.С.
СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО
КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ 57

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КРАМАР Р.
ПРОВІДНІ ЗАРУБІЖНІ МЕХАНІЗМИ РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ,
ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ 64
МАР'ЄНКО Л.М.
ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПОГРОЗАМ
АБО НАСИЛЬСТВУ ЩОДО СУДДІВ, НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ, ПРИСЯЖНИХ 72
СТРОЇЧ В.В.
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА
СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ 78
ПОЛЯНСЬКИЙ А.О.
СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ 83

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О.
ПРЕДМЕТ ТА МЕЖІ КОНТРОЛЮ
ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 88
ВАСИЛЕНКО В.М.
ПРИНЦИПИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ 93
СВІТЛАК І.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СФЕРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ
У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ 100
ШЕВЧЕНКО Д.А.
ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІМ'Я» ТА «ШЛЮБ»
У СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 105
МОЖАРОВСЬКИЙ М.Ю.
ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКЦІЯ ВИНИКНЕННЯ КОМПЛАЄНСУ У СВІТІ 113
РИХОЖАНОВ В.О.
ПРО ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОТИ ЮРИДИЧНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 120
ГРАБ М.І.
ПРАВОВА ГЕНЕЗА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»
ТА «САНКЦІЇ» У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРАВІ 125

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

МАМЧИН П.І.
ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОСУДДЯ
У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ ПЛАТОНА ТА АРІСТОТЕЛЯ 129

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ЗАРОДЖЕННЯ АДВОКАТУРИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

ОБЛОВАЦЬКА Наталія Олександрівна - старший викладач кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка

УДК 340

Статья посвящена исследованию и изучению историко-теоретических аспектов зарождения адвокатуры в Киевской Руси. Автором раскрыты особенности судопроизводства Киевской Руси, стадии судебного процесса, сосредоточено внимание на основах зарождения исследуемого института, отражающихся в виде судебного представительства, определено, что представлять интересы других лиц имели возможность «послухи».

Среди прочего, раскрыто содержание ряда тогдашних процессуальных понятий. Учитывая отсутствие единого представления о понятиях «послухи» и «видоки» среди ученых, осуществлена попытка определить, действительно ли эти лица были представителями института адвокатуры в Киевской Руси. Выяснено, что «послухи» были не просто свидетелями, подтверждением того, что сторона пользовалась хорошей репутацией, но и защитниками. Учитывая эти аспекты, в суде «послухи» поддерживали иск одной из сторон. Зато «видоки» как очевидцы происшествия рассказывали о содеянном.

То есть, в суде «видоки» играли роль настоящих очевидцев, которые находились на месте происшествия. В ходе процесса их значение не переходило в роль защитников (как у «послухов»), они были только средством, с помощью которого можно узнать настоящую картину по делу. В отличие от послушаний, их не интересовал результат процесса и они не заручались клятвой. Итак, института адвокатуры как самостоятельного института в Киевской Руси не существовало. Однако основы зарождения исследуемого института отражаются в виде судебного представительства. Представлять интересы других имели возможность лица, удостоверявшие порядочную жизнь стороны судебного процесса, а именно - послухи.

Соответственно, «послухи» и воплощают образ адвоката в Киевской Руси. Кроме того, в рамках исследования определено, какие требования предъявлялись к «послухам».

Ключевые слова: адвокатура, институт адвокатуры, история адвокатуры, адвокатура Киевской Руси, видоки, послухи.

Постановка проблеми

Важливу роль у забезпеченні права на правову допомогу відіграє адвокатура України, авторитет і значення якої невпинно зростає в нинішніх умовах реформування соціально-економічних відносин. Діяльність досліджуваного інституту має великий вплив на різні сторони суспільного життя та на забезпечення функціонування демократичної держави.

Мета цієї статті

Дослідження теоретично-історичних аспектів зародження інституту адвокатури в часи Київської Русі.

Ступінь дослідженості теми

В Україні займались провідні українські науковці, зокрема, Т.В. Варфоломєєва, Т.Б. Вільчик, В.В. Заборовський, С.О. Іваницький, А.В. Іванцова, А.В. Козь-

міних, А.В. Меланчук, О.Д. Святоцький, В.О. Святоцька, О.Г. Яновська та інші фахівці в галузі права. Однак, дослідження історичних аспектів зародження адвокатури вимагає детального вивчення кожного періоду розвитку досліджуваного інституту для отримання цілісного уявлення.

Виклад основного матеріалу

У VIII – IX ст. на землях середнього Подніпров'я з центром у Києві була створена держава східних слов'ян – «Руська земля», яка з кінця IX ст. стала політичною та економічною основою однієї з могутніх держав світу, а саме «Київської Русі».

Організація рівноправних вервей, тобто територіальних громад, у цій державі пригальмувала процес рабоволодіння у східнослов'янському суспільстві, а це говорить нам про те, що ця категорія суспільства, оминувши рабовласницький лад, перейшла одразу до феодального ладу-[1,с. 8-9].

Спочатку право в Київській Русі ґрунтувалося на нормах звичаєвого права та на нормах церковно-візантійського права [2,с. 626]. З часом вони були враховані при створенні першої законодавчої пам'ятки Київської Русі – «Руської Правди». Одні вважали, що таку назву письмовий звід законів отримав від необхідності протиставлення грецьким законодавчим пам'ятникам, інші – був кодифікованим результатом еволюції давньоруського права [3,с. 170]. Цей історичний документ мав три редакції: Коротка Правда, Розширена Правда, Скорочена Правда.

Проаналізувавши вищезазначені історичні джерела, прийшли до висновку, що в Київській Русі здійснювалося правосуддя та існували зародки адвокатури.

Судово-адміністративний устрій Київської Русі характеризувався такими особливостями: по-перше, суд не був відокремлений від адміністрації, по-друге, судочинство поділялося на світське та церковне.

Враховуючи ці засади, на території Київської Русі діяли такі суди, як князівські, вотчинні, вервні суди, суд віче та церковні суди [4, с. 610].

У князівському суді правосуддя здійснював князь, його судові функції розповсюджувалися спочатку на великі міста, а з часом і на всі інші населені пункти. За його дорученням мали можливість забезпечувати правосуддя відповідні посадові особи. У цьому суді розглядалися справи вільних громадян, над рабами правосуддя здійснювали господарі.

У вотчинному суді правосуддя здійснювалося за аналогією з князівським судом, лише роль судді виконував не князь, а бояри та вотчинники. Останні були не тільки землеволодільцями, а й особами, у руках яких була зосереджена адміністративна і судова влада над населенням, що мешкало на їх землі. Самі вотчинники (бояри) підсудні були тільки князю.

Завданнями вервних судів були: захист власності громадян, розгляд справ про дрібні правопорушення селян-смердів, земельні спори. У цих судах могли бути оскаржені дії тих осіб, які завдали шкоди іншим.

Суд віче розглядав справи державної важливості, зокрема, правопорушення проти держави, про порушення прав окремих територій, правопорушення скоєні князями. Роль цих судів змінилася після утворення держави, тому їх діяльність майже було призупинено.

Церковному суду притаманний був розгляд справ як про правопорушення церковних норм, так і про деякі цивільні справи.

Очевидно, що судочинство Київської Русі характеризувалося певними особливостями, до яких можна віднести [5,с. 26]:

- обвинувачувально-змагальний процес;
- персональний характер обвинувачення;
- визнання суду посередником у судовому процесі;
- однакові процесуальні права у позивача та відповідача;
- розгляд справи за заявою позивача;
- усність, гласність та відкритість процесу;
- приватно-правовий характер процесу;

- використання доказів у суді;

- володіння князем вищою адміністративною та судовою владою;

- нерозділеність кримінального та цивільного процесу;

- заміна принципу таліона тілесними покараннями, штрафом.

У судочинстві цього часу елемент індивідуальної волі сторін судового процесу відігравав дуже важливу роль у той момент, коли суддя обмежувався спостереженням за суперечкою і врівноважував засоби та можливості сторін, що сперечалися. При цьому державна влада не втручалася в розслідування аж до моменту слухання конкретного випадку [6, с. 227-228].

На думку І. А. Ісаєва, організація судового процесу в Київській Русі поділялася на три стадії [7, с. 49].

Перша стадія – «Заклич»- полягала у повідомленні про зникнення індивідуальної речі чи холопа на торгу. Відбувався розшук правопорушника чи особи, яка незаконно заволоділа чужим майном.

Друга стадія – «Звід» – передбачала пошук злочинця, що давало можливість відновити порушене право позивача на володіння викраденої речі. «Звід» продовжувався до того моменту, коли знайдена особа не взмозі була довести законне придбання речі. Відповідно ця особа і вважалася правопорушником.

Третя стадія – «Гоніння сліду»– забезпечувала знаходження, визначення доказів і встановлення злочинця за залишеними ним слідами. Згідно з традиціями та звичаями сусіди або «добрі люди» повинні були за першим покликом допомогти потерпілому в пошуках, затримці та доставці злочинця до суду. При втраті слідів останнього відповідальність покладалася на общину тієї землі, на території якої було втрачено слід. Однак при втраті сліду в степу чи біля великої дороги розгляд справи остаточно припинявся [8, с.69].

На думку Д. Суркова, судочинство періоду Київської Русі не знало такого явища, як представництво та захист чужих справ у суді. Він пояснює це тим, що Русь належала до числа країн, які управлялися не запозиченим правом ззовні, а національним [9, с. 15].

Представляти свої інтереси та себе в суді кожна особа повинна була особисто. Це підтверджується і наявністю такого принципу здійснення судочинства, як принцип особистої явки [4, с.155].

Однак, є й інша точка зору. Враховуючи те, що діти, хворі, жінки самостійно не могли захистити себе у суді, відповідно з'являлася потреба у допоміжних особах, які б здійснювали представництво та їх захист. Відповідно, досліджуваний інститут у цій державі існував у вигляді судового представництва. Підтвердженням цього є твердження Ібн-Русте: «На боротьбу цю (судову) родичі обох сторін приходять озброєними і стають у ряд; тоді суперники вступають у бій» [10, с.14].

Таким чином, родичі сторін судового процесу в суді були як представниками, так і захисниками.

Хоча діяльність судових представників у цей період була охоплена нормами звичаєвого права, однак такі науковці, як Бородін Д. М., Баженова У. І., Блащук С. М., Пожар В. Г., Ридчик В. В., Святоцька В. О. знайшли відображення зародження інституту адвокатури і в Руській Правді.

Чи можна вважати мечника –публічним обвинувачем, який отримував «гривну» за доказаний злочин, а децького – судовим захисник, представником інтересів захисту, який отримував «кун сметная» за спростоване обвинувачення? Не можемо погодитися. Згідно зі ст. 86 Розширеної Правди, мечник разом із децьким брали участь у судовому процесі при здійсненні випробування залізом. Як зазначає П. М. Мрочек-Дроздовський, децький і мечник були помічниками судді, де перший забезпечував проведення випробування, за що і отримував більше мито, ніж другий [11, с. 127].

Взагалі мечник – це особа, яка виконувала функції щодо надання допомоги судді при здійсненні ним правосуддя. Зокрема, на думку І. Болтіна, це охоронець, який після відбуття випробування залізом повинен був залишатися до тих пір, поки рука його буде розв'язана, а децькі

- це особи, які при розгляді судових справ були мов ад'юнтанти, яких використовували як судових приставів чи судових виконавців [12, с.152]. Відповідно, «децький» у суді – це посадова особа при судді, яка виконувала всі завдання останнього.

Проте існують й інші думки щодо захисників у судовому процесі. На думку Мацейовського В. А., захисником у суді був ябедник [13,с. 215]. У цілому, дослідники вивчення Київської Русі ще до XXI ст. не прийшли до єдиної думки, хто є ябедником. Ф. Л. Морошкін поняття «ябедник» асоціює з присяжним, враховуючи те, що шведське словосполучення «ja-binda» означає «прийняття присяги» [14,с. 215].

Вважаємо, що ябедник – це посадова особа князя, яка виконувала будь-які його доручення, проте з часом він повинен був виявляти порушення та злочини, які приховували від князя та доносити про це останньому. Отже, уявити собі те, що ябедник був захисником у суді, також важко.

На думку В. В. Ридчик, єдиними особами, які могли захищати інтереси будь-якої із сторін, крім родичів, були тільки ті, які могли посвідчити про попереднє порядне життя обвинуваченого (їх називали послухами) та безпосередні свідки події (видоки) [15,с. 158].

Оскільки єдиного уявлення про поняття «послухи» та «видоки» серед науковців немає, спробуємо визначити, чи дійсно ці особи є представниками інституту адвокатури в Київській Русі.

У статті 29 Розширеної Правди терміни видок та полух вживаються в одному й тому розумінні, а саме, що це свідки.

Враховуючи те, що в Київській Русі відбувався розвиток процесуальних норм, суспільного і державного ладу, перепис та зміни в Руській Правді, на нашу думку, такі категорії як видоки та послухи, могли вживатися як окремі два учасники судового процесу.

На думку Н. Гартунг, послухи – це особи, які володіли інформацією про правопорушення від третіх осіб, а видоки – це безпосередні свідки цього правопорушення [16,с. 48–49, 81]. Інші вважали, що це дві процесуальні ролі, згідно з якими видок – це простий свідок, а послух – пособник, на якого посилається відповідач або позивач [4, с. 620].Н. Л. Дювернуа зауважував, що присутність вільних осіб послухів підтверджувала юридичну силу тим діям, які залишилися б простим фактом. Так як видоком, тобто свідком, міг бути будь-хто, хто бачив вчинення злочину, зокрема, і раб [17, с. 100-101].

Послух надавав відомості про невідомі раніше обставини по справі. При недостатньому обсязі свідчень щодо вини відповідача послух зобов'язаний був іти на «Правду Божу», а саме, принести присягу. Особа, яка називала себе послухом та стала на Правду, не мала можливості відмовитися від участі в судовому процесі в цій ролі до закінчення судового розгляду [18, с. 49].

Тобто послухи були не просто свідками–пособниками, свідками-факту, підтвердженням того, що сторона користувалася доброю репутацією, а й захисниками. Враховуючи ці аспекти, в суді послухи – підтримували позов однієї зі сторін, а видоки як очевидці події розповідали про скоєне.

Оскільки дії позивача і відповідача у суді відображалися у змагальності сторін, їх докази могли впливати на результат справи, то саме ці процеси надавали їм право залучати для підтвердження своєї правоти авторитетних, шанованих у суспільстві добрих людей – послухів. Посилаючись на таких осіб, сторони судового процесу прагнули переконати суддю, позивач – у правомірності позову, відповідач – у своїй невинуватості .

Ця особливість мала велике значення при неможливості суддею визначити, хто винний, а хто правий. Тому у таких випадках наявність та виступ таких осіб, як послухи, були вирішальними та безапеляційними. Н. Л. Дювернуа з цього приводу вважає, що послухи не становлять простого засобу довести факти, а впливають на успіх самого позову тієї сторони, за яку стоять [17, с.52].

Зважаючи на це, шанованість, гідність послуха у суспільстві не тільки віталася

при розгляді процесуальної справи, а й надавала можливість безперешкодно використовувати та посилатися на цю особу в суді.

Щодо видоків, звертаючи увагу на статті 2, 10 Короткої Правди та 29, 31 Розширеної Правди ми чітко бачимо, що він посвідчував факт нанесення тілесних ушкоджень та побоїв. На відміну від послухів, видоки, на думку Н.Л. Дювернуа, були свідками, очевидцями правопорушення, які засвідчували подію, яка випадково відбувалася на їх очах, і які дійсно бачили, що відбувалося [17, с. 21].

Тобто у суді видоки відігравали роль справжніх очевидців, які перебували на місці події. У справі їх значення не переходить, як у послухів, у роль захисників, вони є тільки засобом, за допомогою якого можна дізнатися справжню картину по справі. На відміну від послухів, їх не цікавить результат процесу і вони не заручаються при необхідності клятвою.

На думку С. О. Пахман, до послухів висувалися такі вимоги:

- за моральними якостями – допускалися тільки добрі, правдиві, богобоязливі люди і ті, що говорили заради страху Божого й правди, за якими не спостерігалися пияцтво, крадіжки, обман або привласнення чужого майна;

- по відношенню до учасників процесу – не могли бути люди, які перебували з однією із сторін процесу у ворожнечі, один з подружжя, холопи проти своїх власників [19, с. 54-57].

Також до кандидатів у послухи висувалися й інші вимоги:

по-перше, знання права було не обов'язковим, оскільки у судовому процесі Київської Русі воно не відігравало значної ролі;

по-друге, їх мали право приводити самі сторони судового процесу або вони мали можливість приходити самостійно;

по-третє, це повинна була бути вільна людина – «мужъ». У статті 37 Розширеної Правди зазначено: «то выведеть свободна мужа». Проте існували і винятки, зокрема, у статті 85 Розширеної Правди передбачалося, що «тяже все судять послухи свободными; будеть ли послух холоп, то холопу на правду не вылазити». Тобто холопи бути послухами не мали права. Зокрема, стаття 66 Розширеної Правди передбачала: «А послушества на холопа не складають, но оже не будеть свободнаго, но по нужисложити на боярьска тивуна, а на инехне складывать; а в мале тяже по нуживъзложити на закупа». На думку А. Станіславського, мова йде про те, що на свідчення холопа посилатися не можна було; проте при відсутності вільної особиможна було посилатися на боярського тіуна, але ні на кого більше. При розгляді малого позову можна було послатися і на закупа [20, с. 542; 594].

Отже, інституту адвокатури як самостійного інституту в Київській Русі не існувало. Проте основи зародження досліджуваного інституту відображаються у вигляді судового представництва. Представляти інтереси інших мали можливість особи, що посвідчували порядне життя сторони судового процесу, а саме, послухи. Відповідно, послух і втілює образ адвоката в Київській Русі.

Література

1. Бойко І.Й. Державний лад і право Київської Русі.Львів, 2004. 67 с.

2. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советскогоуголовно-процессуального права. Т. 1. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1957. 839 с.

3. Петров И.В.Торговое право Древней Руси (VIII-начало XI в.) Торговыеправоотношения и обращение Восточного монетного серебра на территорииДревней Руси. LAMBERT AcademicPublishing, 2011. 496 с.

4. Обзоръисторіирусскаго права./ Проф. М.Ф. Владимірскаго-Буданова. Изданиешестое. С.-Петербургъ. К.: Н.Я.Оглоблина, 1909. 700 с.

5. Отечественное законодательство XI-XX веков. Часть 1. XI-XIX / Кутьина Г.А., Новицкая Т.Е., Чистяков О.И. М.: Юристъ, 2009. 462.

6. Вернадский Г.В. Киевская Русь /Перевод с англ. Е.П. Бернштейна, Б.Л. Губ-

мана; под ред. Б.А. Николаева. М: АГРАФ, 1999. 448 с.

7. Исаев И.А. История государства и права России /И.А. Исаев. М.: Юристъ, 2002. 768 с.

8. Русская Правда. Пространнаяредакция // Российскоезаконодательство X–XX вв.: [тексты и коммент.]: в 9 т. Т. 1. ЗаконодательствоДревней Руси / подобщ. ред. О.И. Чистякова ; отв. ред. В. Л. Янин. М.: Юрид. Лит., 1984. 430 с.

9. Сурков Д. Історія становлення інституту адвокатури в Україні протягом XVI століття [історико-юридичний нарис]. Кам'янець-Подільський, 1996. 40 с.

10. Гаврилов С.Н. Историяадвокатуры в России: генезис и эволюция форм правозаступничества и судебногопредставительства (XV — начало XX веков). Монография. Череповец: Фил. СПбГИЭУ, 2009.- 419 с.

11. Мрочек-Дроздовский П. Материал для словаряправовых и бытовых древностей по РусскойПравде. М.: Синод. тип., 1910. 129 с.

12. Болтин И. Правда Русскаяилизаконы великих князей Ярослава Владимировича и Владимира Всеволодовича Мономаха. СПб., 1792. URL: https://www.prlib.ru/item/359282.

13. Maciejowski W.A. Historjaprawodaws twSlowianskich, t.3. – Warzawa, 1856 – 1865. – C. 215.

14. Морошкин Ф.Л. О владении по началам русскогозаконодательства. М.,1837. URL: https://books.google.com.ua/books?id=STL5AgAAQBAJ&pg=PA1&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false.

15. В.Ридчик Становлення інституту адвокатури в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2010. № 4. С. 158-161.

16. Гартунг Н. Историяуголовногосудопроизводства и судоустройстваФранции, Англии, Германии и России. М.: Леланд,2016. 208 с.

17. Дювернуа Н. Дювернуа Н. Источники права и суд в ДревнейРоссии. М.: Унив. тип Каткова и Ко, 1869. 415 с.

18. Бобровский О.В. Уголовный и гражданский процесс по РусскойПравде: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2007. 161 с.

19. Пахман С.О. О судебныхдоказательствах по древнемурусскому праву в историческомихразвитии. М.: Унив. тип, 1851. 212 с.

20.Правда Русская. Тексты/ подобщ. ред. Б. Д. Грекова. 1940. URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005000001/

Oblovatska Nataliia *senior teacher of department of public and private law of Faculty of right and international relations of the Kiev an university of the name of Boris Grinchenko*

HISTORICAL OVERVIEW OF THE ORIGIN OF ADVOCACY IN KYIV RUSSIA

The article is devoted to the study and study of historical and theoretical aspects of the birth of the bar in Kievan Rus. The author revealed the peculiarities of the proceedings of Kievan Rus, the stage of the trial, focused on the basis of the origin of the studied institute, reflected in the form of judicial representation, it was determined that they had the opportunity to represent the interests of other persons. Among other things, the content of a number of then procedural concepts was disclosed. Given the lack of a single idea of the concepts of "ambassadors" and "vidoki" among scientists, an attempt was made to determine whether these persons were really representatives of the Institute of Law in Kievan Rus. It was found out that the "ambassadors" were not just witnesses, confirmation that the party enjoyed a good reputation, but also defenders. Given these aspects, in court, the "ambassadors" supported the lawsuit of one of the parties. But the "vidoki" as eyewitnesses to the incident spoke about what they had done.

That is, in court, "vidoki" played the role of real eyewitnesses who were at the scene. During the process, their importance did not pass into the role of defenders (like the "ambassadors"), they were only a means by which you can find out the real picture of the case. Unlike obedience, they were not interested in the result of the process and they did not enlist an oath. So, the institute of the bar, as an independent institute in Kievan Rus, did not exist. However, the basis of the origin of the studied

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню та вивченню історико-теоретичних аспектів зародження адвокатури в Київській Русі. Автором розкрито особливості судочинства Київської Русі, стадії судового процесу, зосереджено увагу на основах зародження досліджуваного інституту, що відображаються у вигляді судового представництва, визначено, що представляти інтереси інших осіб мали можливість послухи.

Серед іншого, розкрито зміст ряду тогочасних процесуальних понять. З огляду на відсутність єдиного уявлення про поняття «послухи» та «видоки» серед науковців, здійснено спробу визначити, чи дійсно ці особи були представниками інституту адвокатури в Київській Русі.

З'ясовано, що «послухи» були не просто свідками, підтвердженням того, що сторона користувалася доброю репутацією, а й захисниками. Враховуючи ці аспекти, у суді послухи підтримували позов однієї зі сторін. Натомість, «видоки» як очевидці події розповідали про скоєне. Тобто у суді видоки відігравали роль справжніх очевидців, які перебували на місці події. У ході процесу їх значення не переходило у роль захисників (як у послухів), вони були тільки засобом, за допомогою якого можна дізнатися справжню картину по справі. На відміну від послухів, їх не цікавив результат процесу і вони не заручалися клятвою.

Отже, інституту адвокатури як самостійного інституту в Київській Русі не існувало. Проте основи зародження досліджуваного інституту відображаються у вигляді судового представництва. Представляти інтереси інших мали можливість особи, що посвідчували порядне життя сторони судового процесу, а саме – послухи. Відповідно, послух і втілює образ адвоката в Київській Русі.

Крім того, у межах дослідження визначено, які вимоги висувалися до послухів.

Ключові слова: адвокатура, інститут адвокатури, історія адвокатури, адвокатура Київської Русі, видоки, послухи.

institute is reflected in the form of judicial representation. Persons who certified the good life of the party to the trial, namely, the hearing, were able to represent the interests of others. Accordingly, obedience embodies the image of a lawyer in Kievan Rus. In addition, the study identified the requirements for "ambassadors".

Key words: *bar, institute of bar, history of bar, bar of Kievan Rus, "vidoki", "ambassadors".*

РЕФОРМА ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ЧУДИК Наталія - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, Тернопільського національного економічного університету

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0649-2715

УДК 342.8

Стаття присвячена аналізу виборчого законодавства, яке потребує реформування з огляду на вимогу суспільства та міжнародних інституцій. Автор звернув увагу як на позитивні положення, так і на недоліки проєкту Виборчого кодексу. Подано пропозиції щодо вдосконалення цього проєкту, зокрема, спростити структуру нормативно-правового акту, вдосконалити визначення відповідних термінів та дати їх формулювання на початку кодексу та інше. Потрібно здійснити правильний підхід до визначення оптимальної виборчої системи як на парламентсъких, так і місцевих виборах. Наголошено, що кодифікація як прагнення до унормування та уніфікації виборчого законодавства залишається актуальною. Проте часті зміни виборчого законодавства як у частині організації, проведення виборів, так і зміни виборчих систем, не сприятимуть стабільності кодексу як сталого законодавчого акту.

Ключові слова: кодифікація; вибори; виборчий процес; виборець; засади виборчого процесу; право обирати; право бути обраним, виборча комісія.

Постановка проблеми

Проблема легітимності влади нерідко ставала об'єктом наукових дискусій, що, безумовно, підкреслює її значущість. Водночас не менш важливим виступає проблема ефективності проведення виборів у державі. Ефективність проведення виборів визначається декількома факторами, серед яких дотримання загальних виборчих принципів та правил незалежно від виду виборів, правова визначеність виборчого законодавства та вибір найбільш вдалої моделі виборчої системи. При цьому, напрями виборчої реформи повинні відповідати євроінтеграційному курсу держави згідно з принципом «дружнього ставлення до міжнародного права» та міжнародно-правових стандартів. Зокрема, у науковому доробку Венеціанської комісії є чимало документів, які присвячені виборам, серед них: Кодекс належної практики у виборчих справах, Інтерпретативна декларація про стабільність виборчого законодавства, Висновок щодо запропонованих змін до Рекомендації R (99) 15 «Про висвітлення засобами масової інформації виборчих кампаній» та інші.

Майже всі політичні партії, що брали участь у парламентських виборах протягом останніх років, одним із найважливіших завдань своїх програм зазначали прийняття Виборчого кодексу. Така вимога мала під собою суттєве підґрунтя, оскільки практично кожного разу вибори відбувалися за зміненою процедурою, розібратися було складно не тільки виборцям, але й членам виборчих комісій, спостерігачам і навіть самим політикам.

7 листопада 2017 року Верховна Рада України прийняла постанову, якою взято за основу проєкт Виборчого кодексу України реєстр. № 3112-1 від 2 жовтня 2015 року, поданий народними депутатами України А. В. Парубієм, О. М. Черненком та Л. О. Ємцем. Комітету Верховної Ради України з пи-

тань правової політики та правосуддя доручено доопрацювати зазначений законопроєкт з урахуванням пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи та внести його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні. У зв'язку з цим виникає потреба дослідити положення проєкту Виборчого кодексу України, прийнятого в першому читанні, та виявити позитивні та негативні його сторони.

Досвід виборчої реформи в Україні засвідчує необхідність підвищення прозорості та публічності підготовки змін до виборчого законодавства, посилення процедур участі науковців, експертних та громадських організацій в обговоренні законодавчих актів.

Стан дослідження проблеми

Питання реформи виборчого законодавства шляхом кодифікації не є новим для юридичної науки. Цій проблематиці присвячені роботи таких науковців та практиків, як В.М. Баранов, С.Н. Братусь, Н.М. Оніщенко, Є.В. Погорєлов, І.С. Самощенко, М.І. Ставнійчук, Ю.С. Шемшученко та інших. Проте на сьогодні залишається недостатньо дослідженою проблематика кодифікації виборчого законодавства, зокрема на прикладі проєкту Виборчого кодексу України, прийнятого Верховною Радою України VIII скликання.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є оцінка аргументів та контраргументів на підтримку ухвалення Верховною Радою України Виборчого кодексу, а також його вплив на європейську інтеграцію України.

Виклад основного матеріалу

Ухвалення виборчого кодексу – один із кроків на шляху реалізації виборчої реформи та вагомий крок до європейської інтеграції України.

Історія появи кодифікованого документа для проведення виборів в Україні сягає своїм корінням ще середини 2000-х років. Суттєвого прогресу з ухвалення Виборчого кодексу вдалося досягти попередньому скликанню Верховної Ради – у першому читанні документ був ухвалений наприкінці 2017 року. Ще в липні поточного року попередня Верховна Рада ухвалила Виборчий кодекс у другому читанні, не врахувавши пропозицій нового президента Володимира Зеленського. Саме тому законопроєкт був ветований і вже «переадресований» новому парламенту IX скликання [1].

Виборчий кодекс – об'єднання п'яти документів: закону про вибори президента, народних депутатів, місцеві вибори, про ЦВК та державний реєстр виборців. Ще один позитив від майбутнього його схвалення – відтепер вносити зміни під кожні конкретні вибори буде важче. Відповідно, це зменшить вплив політиків на виборчі правила гри та дозволить стабілізувати політичну систему держави [2].

Проєкт виборчого кодексу передбачає запровадження пропорційної виборчої системи із відкритими списками. Утім, сама процедура визначення цих списків буде досить непростою для виборців.

Елементи «закритості» системи містяться в кількох нормах проєкту кодексу щодо формування списків політичних партій. Передусім це закріплення норми про те, що 9 перших прізвищ у списку партії будуть «непорушними» (для тих партій, які долають виборчий бар'єр), тоді як решта місць у партійному списку конкретної партії потрібно буде виборювати за розподілом регіональних округів. При цьому критику експертів спричиняє норма про те, що аби обігнати конкурентів на 1 рейтингову позицію, потрібно буде набрати щонайменше на 7 тисяч голосів більше за своїх візаві – тобто 25% виборчої квоти для подальшого просування кандидата. Така новація може внести суттєву плутанину та ще й посилити конкуренцію між кандидатами на окрузі від однієї партії.

Однак найбільша вада в цьому питанні полягає у недостатній зрозумілості для виборців, як працюватиме система. Адже виборці в кожному регіоні на парламентських виборах отримають бюлетені, у яких потрібно буде спочатку проголосувати за партію в цілому, а вже згодом – після списку всіх політсил – за бажанням обрати кандидата у списку партії. Це дуже ускладнить саму систему підрахунку та визначення списку партії.

Громадянам потрібно буде ретельно пояснити всі ці новації.

Враховуючи це, доведеться набагато серйозніше підійти до процесу формування членів виборчих комісій. Вони мають стати справжніми професіоналами й отримувати гідну оплату праці. На це потрібен час та кошти. Найімовірніше, навчати членів виборчкомів доведеться спільно із міжнародними громадськими організаціями й загалом залучити суттєві ресурси як держави, так і представників громадського сектору.

Ще одна норма, на яку звертають увагу експерти в галузі виборчого права, – це те, що кількість депутатських мандатів у кожному регіоні залежатиме від активності виборців.

Відповідно до проєкту нового кодексу в Україні буде не 225, а 27 округів – за принципом розподілу адміністративно-територіальних одиниць. Виняток – Київ та дві області: Дніпропетровська та Херсонська (до них «припишуть» депутатські квоти Криму), які поділять на 2 округи.

Тобто чим більша явка, тим більше представництво виборчого округу в парламенті.- У результаті цього, коли одні регіони зможуть мати більш суттєве представництво, аніж інші. Це, звісно, може позначитися на специфіці законотворчого процесу в майбутньому.

Ще один дискусійний пункт – виборчий бар'єр, який так і не було знижено з 5%. Натомість проєкт кодексу частково вирішує питання гендерних квот та голосування переселенців на місцевих виборах.

Невирішеним залишається питання зменшення впливу політичної реклами і коштів на вибори. Експерти прогнозують, що ціна виборчої кампанії суттєво зросте, адже кандидатам навіть з однієї партії доведеться конкурувати одне з одним у межах одного із 27 округів (тобто в більшості випадків – цілої області), що унеможливить участь кандидатів, які мають обмаль фінансових ресурсів. Звісно, якщо йдеться про традиційні для українських реалій способи ведення політичної агітації [4].

Ще один пункт, який не вирішує проєкт кодексу, – прозорість наповнення виборчих фондів партій. Як і раніше, залишаються так звані «проміжний» та кінцевий звіти, які, по суті, не вирішують проблеми із легальністю наповнення виборчих фондів партій [5].

Висновки та пропозиції

Прийняття виборчого кодексу – безперечний крок уперед для українського суспільства, але цей проєкт потребує не лише доопрацювання, але й принципових змін, без яких нова виборча система не буде ефективною.

Потребують доопрацювання наступні положення:

1. Повна заборона або максимальне обмеження політичної реклами (ТБ, радіо, зовнішня реклама). Збільшення виборчих округів до меж області потребуватиме для кандидатів досить суттєвих витрат на рекламу. Тому заборона реклами не лише здешевлює вартість виборів у кілька разів, але й створює більш рівні можливості для кандидатів із різними фінансовими можливостями.

2. Запровадження нових механізмів голосування для громадян України, що проживають за кордоном. Головна перешкода – необхідність добиратися сотні кілометрів до виборчих дільниць, що потребує значних фінансових витрат. Через це, за найскромнішими оцінками, понад 2,5 млн громадян, що проживають за кордоном, не беруть участь у виборах. Одним із механізмів, який дозволить зняти ці бар'єри, є голосування поштою, яке поширене у багатьох демократичних країнах.

3. Запровадження максимальної прозорості виборчих коштів, зокрема через звітування про отримання коштів та витрати коштів із рахунків виборчих фондів у режимі онлайн.

4. Розширення повноважень ЦВК. Зокрема, визначити, що Центрвиборчком організовує вибори в системі вищої школи. Це один зі способів мінімізувати корупцію при виборі ректорів вишів.

5. Запровадити механізм електронного підрахунку протоколів ДВК. Відповідний законопроєкт розроблено попереднім складом Центрвиборчкому. Він передбачає заповнення електронних протоколів з використанням електронних підписів членів ДВК. При цьому паралельно використовуються паперові копії, що гарантуватиме безпеку від

можливих кібератак. Такі норми дозволять громадянам дізнаватися результати виборів уже за кілька годин після завершення голосування і ліквідують ганебну практику багатогодинних черг і маніпуляцій при здаванні виборчої документації до ОВК.

Прийняття зазначених змін і проведення другого етапу виборчої реформи мають стати одними із пріоритетних завдань для парламенту 9-го скликання.

Література

1. Нестерович В.Ф. Виборче право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2017. 504 с.

2. Проект Виборчого кодексу України № 3112-1 від 02.10.2015 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671

3. Євграфова Є. Виборче право – складова конституційного процесу / Є. Євграфова, П. Євграфов. Віче. 2015. № 16. С. 3.

4. Конституція України: науково-практичний коментар / В.Б. Аверянов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

5. Риндюк В.І. Кодифікаційна техніка та її особливості. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Л.М. Горбунова та ін.; за заг. ред. О.І. Ющика. Київ Парламентське вид-во, 2007. С. 143-165.

References

1. Nesterovych, V.F. (2017) Vyborche pravo Ukrayiny [The suffrage of Ukraine]: pidruchnyk. Kyyiv: Lira-K [in Ukraine.].

2. Proekt Vyborchoho kodeksu Ukrayiny № 3112-1 vid 02.10.2015 roku. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671 [in Ukraine.].

3. Yevhrafova, YE. (2015) Vyborche pravo – skladova konstytutsiynoho protsesu [Electoral law – a component of the constitutional process] / YE. Yevhrafova, P. Yevhrafov. Viche, 16, 3 [in Ukraine].

4. Konstytutsiya Ukrayiny: naukovo-praktychnyy komentar (2003) [The Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary] / V.B. Aver¢yanov, O.V. Batanov, YU.V. Baulin ta in.; red. kol. V.YA. Tatsiy, YU.P. Bytyak, YU.M. Hroshevoy ta in. Kharkiv: Pravo; Kyyiv: Vydavnychyy Dim «In Yure» [in Ukraine].

5. Ryndyuk, V.I. (2007) Kodyfikatsiyna tekhnika ta yiyi osoblyvosti [Codification technique and its features]. Kodyfikatsiya zakonodavstva Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, tekhnika / YU.S. Shemshuchenko, O.I. Yushchyk, L.M. Horbunova ta in.; za zah. red. O.I. Yushchyka. Kyyiv Parlament·s′ke vydvo, 143-165 [in Ukraine].

Nataliia Chudyk
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at Department of Constitutional, Administrative and financial law Faculty of Law Ternopil National Economic University
natali_ternopil@ukr.net

REFORM OF UKRAINIAN ELECTION LEGISLATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to the analysis of electoral legislation that needs to be reformed in view of the requirements of society and international institutions. The author drew attention to both the positive provisions and the shortcomings of the draft Electoral Code. Proposals have been made to improve this project, in particular, to simplify the structure of the legal act, to improve the definition of relevant terms and to give their wording at the beginning of the code and more. It is necessary to take the right approach to determining the optimal electoral system in both parliamentary and local elections. The author notes that codification as a desire to standardize and unify electoral legislation remains relevant. However, frequent changes in the electoral legislation, both in terms of organization, conduct of elections, and changes in electoral systems, will not contribute to the stability of the code as a permanent legislative act.

***Key words**: codification; election; election process; voter; principles of the election process; the right to vote; the right to be elected, election commission.*

ОСНОВНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права ТОВ «Харківський університет»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

У статті проаналізовано найважливіші аспекти питання адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Надано загальну характеристику поняттю «адміністративно-правового статусу» суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Встановлено основні повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету міністрів України як загальних суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Виділено важливі питання компетенції центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, місцевого самоврядування у забезпеченні громадської безпеки. Здійснено загальний огляд повноваженъ Національної поліції як спеціального суб'єкта забезпечення громадської безпеки. Приділяється увага участі громадськості у забезпеченні громадського порядку і безпеки.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, законодавство, повноваження, компетенція, суб'єкти, правовий статус.

Постановка проблеми

Громадська безпека без перебільшення виступає актуальним питанням для України і потребує нових підходів для її забезпечення. Значна кількість державних органів і структур прямо чи опосередковано залучаються до вказаного процесу. Тому обсяг їх повноважень постійно змінюється. Чимало перетворень у сфері забезпечення громадської безпеки пов'язано із децентралізацією державної влади. Застосовуються різні форми залучення громадськості до вирішення найважливіших питань регіонів, у тому числі тих, що стосуються безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

М. І. Мутузов, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко надають загальну характеристику правовому статусу. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко визначають ознаки правового статусу як юридичної категорії. О. М. Бандурка приділив увагу значенню місцевого самоврядування, а також громадськості при виконанні функцій державою. О. І. Безпалова дослідила адміністративно-правовий статус суб'єктів правоохоронної діяльності. В. В. Сокуренко дослідив правовий статус Національної поліції України при забезпеченні публічної безпеки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення громадської безпеки змінюється відповідно до вимог сучасного законодавства, розвитку держави тощо, тому питання, що виникають стосовно компетенції таких суб'єктів, мають вирішуватися динамічно і поступово, аби уникнути колізій і неточностей нормативно-правового регулювання забезпечення громадської безпеки, а також невирішених проблем на практиці. Систематизація повноважень

суб'єктів забезпечення громадської безпеки є актуальною для сучасної науки.

Таким чином, **метою дослідження є** характеристика адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення громадської безпеки в Україні, а також систематизація їх повноважень.

Виклад основного матеріалу

Розуміння поняття «правого статусу» дозволить більш раціонально підійти до основних задач досліджуваної тематики. Доречним буде проаналізувати думки вчених стосовно цього питання. Так, В. С. Нерсесянц зазначив, що правовий статус є однією з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності та становить систему прав і обов'язків, що законодавчо закріплюється державами в конституціях, міжнародно-правових актах про права людини та інших нормативно-юридичних актах [1, с. 225]. Ю. С. Шемшученко стверджує, що правовий статус – це встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків [2, с. 626].

Загальні суб'єкти забезпечення громадської безпеки встановлюють основи державної політики із забезпечення громадської безпеки, здійснюють нормотворчу діяльність, а також контроль за виконанням обов'язків іншими, підпорядкованими їм суб'єктами. Слід відмітити важливу роль Президента у забезпеченні національної безпеки України, у тому числі громадської безпеки як її складової. Відповідно до Конституції України, Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 12) [3]. Більше того, відповідно до ст. 7 Закону України «Про збройні сили України» [4] Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Розглядаючи громадську безпеку як складову національної безпеки, особливого значення набувають повноваження Президента, що стосуються профілактики і усунення загроз громадській безпеці.

Президент України є провідним суб'єктом публічної адміністрації, який здійснює адміністративно-правове регулювання (адміністрування) у сфері оборони країни, міжнародних відносин, призначення і контролю за діяльністю голів державних місцевих адміністрацій тощо. У тому числі адміністративно-правовий статус інституту Президента України має подвійний характер: по-перше, для галузі адміністративного права конституційні повноваження Президента України щодо гарантування державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання конституції, прав і свобод людини та громадянина є вихідними положеннями, які мають розвиватися наукою адміністративного права та безпосередньо забезпечуватись органами і посадовими особами виконавчої влади та місцевого самоврядування; по-друге, деякі повноваження глави держави щодо формування органів виконавчої влади, контролю за їх діяльністю, забезпечення національної безпеки тощо дають підстави вважати, що інститут Президента в Україні законодавчо є таким, що наділений функціями виконавчої влади [5].

Серед вищих органів державної влади, які є суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, у тому числі, які здійснюють забезпечення громадської безпеки, особливе місце посідає Верховна Рада України. Специфіка Верховної Ради полягає в тому, що вона не належить до числа суб'єктів адміністративного права, але в результаті аналізу основних напрямів її діяльності можна дійти висновку про притаманну їй визначальну роль у процесі формування державної політики України у правоохоронній сфері. Це є закономірним, оскільки саме на цей представницький орган влади законодавством України покладено обов'язок щодо вирішення стратегічних питань загальнодержавного значення, особливе місце серед яких належить питанням забезпечення законності та правопорядку в державі, охорони та захисту прав і свобод громадян, створення необхідних умов для їх реалізації. Так, Верховна Рада України приймає державні рішення вищої юридичної сили

– закони, які необхідні для забезпечення безперебійного функціонування усього адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави [6, с. 250]. Отже, Верховна Рада України є одним з основних суб'єктів забезпечення громадської безпеки, нормативно-правова база, що регулює вказану сферу, безпосередньо формується Верховною Радою. Верховна Рада України встановлює повноваження, правовий статус суб'єктів забезпечення громадської безпеки як державних, так і приватних, порядок їх взаємодії між собою, порядок забезпечення громадської безпеки в умовах надзвичайних ситуацій, антитерористичних операцій, воєнного стану тощо. Крім того, Верховна Рада України за обсягом своїх повноважень може здійснювати законодавче закріплення діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки із профілактики та усунення загроз громадській безпеці. Саме Верховна Рада України визначає проблеми, які постають перед державою у забезпеченні громадської безпеки, як основні чи другорядні, встановлює курс діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Крім законодавчої функції, Верховна Рада України здійснює функцію контролю за владою, тобто парламентський контроль за діяльністю державних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави (у тому числі шляхом проведення спеціальних парламентських розслідувань з особливо резонансних справ). Основним видом парламентського контролю є контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України [7].

У рамках реалізації правоохоронної функції держави Кабінет Міністрів України забезпечує проведення державної правової політики; вживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, запобігання і протидії корупції; здійснює заходи щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками; створює умови для вільного розвитку і функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню; організовує фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів, соціальний захист працівників зазначених органів та членів їхніх сімей [8].

Погоджуємось із думкою О. І. Безпалової, яка зазначає, що Президент України, Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України є загальними суб'єктами, які безпосередньо визначають державну політику України у правоохоронній сфері (у тому числі у сфері забезпечення громадської безпеки). Особливою ознакою цих суб'єктів є їх належність до вищих органів державної влади, у зв'язку з чим вони наділені відповідним адміністративно-правовим статусом [6, с. 254].

Що стосується органів виконавчої влади, як суб'єктів забезпечення громадської безпеки, то зазначимо, що кожен орган виконавчої влади (далі – ОВВ), діючи від свого імені та за дорученням держави, має певний адміністративно-правовий статус, є носієм відповідних повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує його досягнення у виконавчо-розпорядчій та іншого виду публічній діяльності. ОВВ наділені необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах відання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу [9].

Як приклад розглянемо адміністративно-правовий статус Міністерства внутрішніх справ України (далі МВС) як суб'єкта забезпечення громадської безпеки. Основним нормативно-правовим актом, який регулює адміністративно-правовий статус МВС України, є Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2015 р.- № 878 [10]. Воно визначає, що Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, а також основні завдання, функції та повноваження у певних сферах відання та відносно інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується МВС України.

Серед повноважень МВС України у сфері забезпечення громадської безпеки сформулюємо та виділимо основні з них: - формування державної політики забезпечення громадської безпеки, безпосередня участь у нормативно-правовому регулюванні діяльності органів і структур, що підпорядковані МВС; - організація та планування роботи із забезпечення громадської безпеки, виявлення актуальних і проблемних питань, що постають перед державними органами при виконанні поставлених завдань, сприяння їх вирішенню і врегулюванню, у тому числі такі питання можуть бути пов'язані із залученням коштів з державного бюджету, оскільки МВС ухвалює рішення про розподіл бюджетних коштів, що призначені для органів, йому підпорядкованих; - встановлює порядок взаємодії суб'єктів забезпечення громадської безпеки, що відносяться до його відання, також сприяє взаємодії з іншими суб'єктами, у тому числі недержавними, координує порядок обміну інформацією між ними тощо; - здійснює представництво у розгляді питань, що стосуються забезпечення громадської безпеки (подає на розгляд до Кабінету Міністрів України та погоджує проєкти законів, розроблені центральними органами виконавчої влади, що регулюють вказану сферу).

Національна поліція України є спеціальним суб'єктом забезпечення громадської безпеки, має широке коло повноважень у правоохоронній сфері. Основні засади діяльності Національної поліції України закріплені у Законі України «Про Національну поліцію», Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» та інших нормативно-правових документах. На прийняття Закону України «Про Національну поліцію» вплинула низка політичних, економічних і соціальних чинників, а саме: європейський вибір розвитку України, подальша демократизація суспільного життя, зростання пріоритету загальнолюдських цінностей, утвердження верховенства права тощо. Саме вони поставили на порядок денний необхідність визначити нові завдання щодо реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, усебічного укріплення публічного порядку й законності [11]. Діяльність Національної поліції у системі забезпечення громадської безпеки спрямована на досягнення виконання законів, дотримання правопорядку, зниження рівня злочинності, у тому числі шляхом застосування профілактичних заходів, створення умов у державі, за яких будуть максимально усунені загрози громадській безпеці. Проте досягнення таких цілей неможливе без якісного законодавства, яке відповідатиме вимогам і умовам, у яких працює поліцейський. Необхідним є оперативне внесення змін до нормативно-правових актів, слідкування за їх відповідністю із законодавством, що регулює інші сфери життєдіяльності держави.

Приймаючи до уваги процеси перетворення у законодавстві та його втілення у практику органів місцевого самоврядування, що відбувається у зв'язку із децентралізацією державної влади, повноваження органів місцевого самоврядування значно розширені. Вони є відповідальними за життєдіяльність конкретного регіону: інфраструктуру, соціально-економічне забезпечення, культурно-освітній розвиток тощо. Бандурка О.М. зазначив: «Місцеве самоврядування водночас є елементом громадянського суспільства, яке протистоїть всевладності держави, і інститутом публічної влади, що має низку спільних з державою ознак і виконує відповідні державні функції» [12]. Серед повноважень і завдань органів місцевого самоврядування важливе місце посідає правоохоронна функція, адже громада забезпечує режим законності на підпорядкованій території, сприяє взаємодії суб'єктів забезпечення громадської безпеки між собою, у тому числі шляхом обміну інформацією, підтримує залучення недержавних суб'єктів, а також громадян до охорони громадського порядку, здійснює профілактичні заходи для забезпечення громадської безпеки. Правоохоронна функція, у тому числі у сфері забезпечення громадської безпеки, може здійснюватись органами місцевого самоврядування в найрізноманітніших формах: контролю, організації, взаємодії, забезпечення фінансування охоронних за-

ходів, правотворчих і правозастосовних заходах тощо. Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, що стосуються забезпечення ними громадської безпеки, передбачені статтею 38 «Повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», вони можуть бути як власними повноваженнями, так і делегованими. [13]. М. Агапова, проаналізувавши роль і місце органів місцевого самоврядування в охороні публічного порядку, сформулювала наступні висновки: єдиної й цілісної системи заходів місцевого самоврядування в охороні публічного порядку на території громади не існує; сьогодні назріла необхідність проведення реформи системи органів місцевого самоврядування, зокрема щодо посилення їх ролі та можливостей у забезпеченні публічного порядку на території обслуговування; органи місцевого самоврядування, а також їхні структурні підрозділи, на яких покладаються функції з охорони публічного порядку, не є повноцінним і самостійним складовим елементом системи органів охорони публічного порядку Міністерства внутрішніх справ України [14, с. 116]. На нашу думку, вказані висновки є цілком обґрунтованими і відповідають сучасному стану забезпечення громадської безпеки органами місцевого самоврядування.

Місцеві державні адміністрації залучені до встановлення належного рівня безпеки в суспільстві. Вони мають достатньо повноважень у системі управлінської діяльності для того, щоб на місцевому рівні організовувати, координувати суб'єктів забезпечення громадської безпеки, а також сприяти їх роботі для досягнення спільних цілей. Створення обстановки спокою в регіоні, безпеки в суспільстві можливе як шляхом прямого (безпосереднього) виконання конкретних дій із забезпечення громадської безпеки, так і опосередковано (систематичного виконання повноважень із інших сфер діяльності, проте таких, що пов'язані із забезпеченням безпеки в цілому). Такі повноваження зазвичай носять профілактичний характер і спрямовані на попередження негативної обстановки, що є причиною або сприяє порушенням громадського порядку, виникненню загроз громадській безпеці. Як приклад, серед зазначених повноважень виділяють: соціально-економічне забезпечення населення, створення культурно-освітніх програм, здійснення правоохоронних функцій, спрямованих на попередження злочинності тощо. Законом України «Про місцеві державні адміністрації» передбачено повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян, у тому числі такі, що спрямовані на забезпечення громадської безпеки. Законом України «Про Національну поліцію» передбачено, що виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад безкоштовно надають органам і підрозділам поліції службові приміщення, обладнані меблями і засобами зв'язку, транспорт та інші матеріально-технічні засоби. Комунальні та приватні підприємства можуть виділяти органам та підрозділам поліції кошти, транспорт та інші матеріально-технічні засоби, необхідні для виконання повноважень поліції [15].

Громадськість також виступає суб'єктом забезпечення громадської безпеки, має свої права і обов'язки. Участь громадян у забезпеченні громадської безпеки передбачена нормативними актами, у тому числі Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [16], відповідно до якого громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо. Слід зазначити, що програми та проєкти розвитку регіонів безпосередньо спрямовані на створення безпечних умов проживання громадян. Проте на практиці до вказаного питання в основному застосовується формальний підхід. До розробки таких проєктів повинні залучатися правоохоронці, які б вносили свої пропозиції, ставили пріоритетні завдання, виходячи з конкретної криміногенної обстановки, а

також власного досвіду. Крім того, повинна враховуватися думка громадськості стосовно конкретних питань, що дозволить оцінити ситуацію в регіоні більш об'єктивно. На цей час такий аналіз не проводиться або проводиться формально, у програмах і проєктах приймається до уваги лише статистика, що відображає рівень злочинності в регіоні за конкретний період, прораховуються коефіцієнти зростання або зниження певних видів злочинів. Такий підхід, на думку автора дослідження, є застарілим, адже відомо, що вказана статистика лише кількісно відображає відомості стосовно розкриття і розслідування правопорушень, тоді як не приймаються до уваги і не робиться акцент на профілактиці злочинності, превентивних заходах, що дозволяють уникнути негативних наслідків правопорушень, не приймаються до уваги потенційні загрози громадській безпеці. З огляду на вищевказане, вважаю за необхідне переглянути процес вирішення питань забезпечення громадської безпеки у регіональних програмах і проектах розвитку, аби вони не були формальними документами, а передбачали вирішення найважливіших питань безпеки населення.

Висновки

Отже, адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення громадської безпеки відображає сукупність конкретних прав, обов'язків, повноважень органів і структур як державних, так і приватних у сфері забезпечення громадської безпеки (охорони правопорядку, забезпечення дотримання законності, протидії злочинності, охорони об'єктів державної та приватної власності тощо) і регламентується нормами адміністративного та адміністративно-процесуального права. Громадська безпека – широке за змістом поняття, тому передбачає значну кількість повноважень суб'єктів її забезпечення. Забезпечуючи громадську безпеку, центральні органи виконавчої влади мають посилити свій вплив і втручання у деякі сфери життєдіяльності держави. Спеціальних суб'єктів потребують якісного нормативно-правового регулювання свої діяльності, матеріальної підтримки з боку держави, а також належного кадрового забезпечення.

Література

1. Проблемы общей теории права и государства: [учебник для вузов] / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – С. 832

2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. – Т. 5 : П – С. – 2002. – 736 с.

3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. Змінена та доповнена [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/page.

4. Про збройні сили України: закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text

5. Галунько В. Адміністративне право України / В. Галунько, В. Курило, С. Короєд. – Херсон: Грінь Д.С., 2015. – Т. 1. :- Загальне адміністративне право. – 272 с.

6. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. – 544 с.

7. Парламентський контроль: проблеми та шляхи підвищення ефективності / підгот. експертами Лабораторії законодав. ініціатив в рамках проекту «Підвищення ефективності українського парламентаризму» («Developing Recommendations for the Improvement of Ukrainian Parliamentarism») ; Westminster Foundation of Democracy. – [Київ : б.в.], 2009. – С. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/upload/docs/Parliamentaryoversightfunctions.pdf.

8. Про Кабінет міністрів України. Верховна Рада України : закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII // Офіційний вісник України. – 14.03.2014 р. – № 20. – С. 23. –- Ст. 619.

9. Петришин О. Загальна теорія держави і права : [підручник] / О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський. – Харків: право, 2015. – 368 с.

10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2015 № 878. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/ show/878-2015-%D0%BF.

11. Про збройні сили України: закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text

12. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Золота миля, 2011. – С. 175.

13. Про місцеве самоврядування: закон України 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

14. Агапова М. Система охорони публічного порядку в Україні / М. Агапова // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 3. – С. 114-117.

15. Про Національну поліцію України : закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

16. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text

Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych

BASIC ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF PUBLIC SAFETY ENTITIES IN UKRAINE

The author of the article has analyzed the most important aspects of the administrative and legal status of public safety entities. The general characteristics of the concept of "administrative and legal status" of public safety entities have been provided. The main powers of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine as general entities of ensuring public safety have been established. The author has highlighted important issues of the competence of central executive agencies, local state administrations, local self-government in ensuring public safety. The review of the powers of the National Police as a special entity of ensuring public safety has been carried out. Special attention has been paid to public participation in ensuring public order and safety.

Key words: public safety, public order, legislation, powers, competence, entities, legal status.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ПРИ РЕФОРМУВАННІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

АРІФХОДЖАЄВА Тетяна Борисівна - доцент кафедри теорії держави і права та конституційного права Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

КАРПОВА Крістіна Вікторівна - професор кафедри управління безпекою, антикорупційної та правоохоронної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У статті, на основі аналізу Конституції України та чинного законодавства, а також вивчення зарубіжного досвіду, визначаються концептуальні засади впровадження системи професійно-психологічного відбору при реформуванні правоохоронних органів як складової частини сектора безпеки та оборони України.

Зроблено висновки про те, що чинне законодавство не дає змогу для проведення реального реформування правоохоронної системи і кожного органу як суб'єкта цієї системи. Тому необхідною умовою успішного реформування правоохоронної системи буде законодавче закріплення її за однією або декількома гілками влади, визначення механізмів контролю та відповідальних з контролю за додержанням законності у діяльності кожного правоохоронного органу.

Будь-яке реформування повинне базуватися на очікуванні суспільства до змін, відповідно до рівня його сприйняття, а також супроводжуватися інформаційним забезпеченням, формуванням позитивного відношення (позиції) суспільства до реформ. Крім того, процес реформування має відповідати Стратегії розвитку країни та Стратегії забезпечення національної безпеки України з урахуванням впровадження антикорупційної політики, стандартів та регламентів.

Пропонуються концептуальні засади організації та проведення спеціального професійно-психологічного відбору персоналу до правоохоронних органів, які розроблені на підставі багаторічного вивчення вітчизняного та іноземного досвіду розвинутих країн світу, відбору персоналу у правоохоронні органи спеціального призначення, які протидіють організованій злочинності та здійснюють боротьбу з корупційними злочинами. Аналізуються складові реформування правоохоронних органів та їх умови. Визначаються етапи спеціального професійно-психологічного відбору, надається їх характеристика.

Ключові слова: професійно-психологічний відбір, концептуальні засади, реформування, правоохоронні органи, безпека та оборона України.

Обґрунтування актуальності теми дослідження

Розв'язання проблеми реформування правоохоронних органів України передбачає визначення цілей, мети, завдань та очікуваного результату цього процесу.

Під методологією реформування ми розуміємо шляхи пізнання суспільних явищ, пов'язаних з необхідністю вдосконалення управління державою, існуванням та розвитком державних інституцій. Це принципи, система поглядів та позиція щодо вдосконалення діяльності державних інституцій та самого державного управління. Важливо вивчити суспільство, у якому здійснюється реформування.

Будь-яке реформування повинне базуватися на очікуванні суспільства до змін, відповідно до рівня його сприйняття, а також супроводжуватися інформаційним забезпечен-

ням, формуванням позитивного відношення (позиції) суспільства до реформ.

Мета статті – на основі проведеного дослідження визначити концептуальні засади впровадження системи професійно-психологічного відбору при реформуванні правоохоронних органів як складової частини сектора безпеки та оборони України.

Теоретична частина

Процес реформування має відповідати Стратегії розвитку країни та Стратегії забезпечення національної безпеки України з урахуванням впровадження антикорупційної політики, стандартів та регламентів. Будь-яка реформа має три складові: організаційна – що ми хочемо отримати, яку організаційну структуру, систему управління нею; правова – законодавче та інше під законодавче забезпечення організаційної структури та її управління; технологічна – які інноваційні технології та техніки використовуватиме структура та її персонал при завершенні реформування;

Умови для реформування: політична воля керівництва країни, особистісна здатність до організації та впровадження реформ, особиста відповідальність перед народом за якість їх впровадження та отриманий результат; наявність фінансових ресурсів та центрів фінансування, безперервний контроль за використанням бюджетних та позабюджетних коштів на реформування; наявність креативних менеджерів, спроможних організовувати та забезпечувати управління процесами реформування, надавати та реалізовувати концепції з реформування; наявність функціональної системи підготовки кадрів для роботи у реформованих структурах; наявність комунікаційно-інформаційних потоків що забезпечують зворотний зв'язок та реальний контроль за станом реформування; наявність реального науково-методичного обґрунтування необхідності реформування та можливість супроводження процесів реформування.

Методологія

Дослідження ґрунтується на підставі аналізу нормативно-правових актів України, а також багаторічного вивчення вітчизняного та іноземного досвіду розвинутих країн світу щодо відбору персоналу у правоохоронні органи.

Результати та їх аналіз

Реформування правоохоронних органів передбачає розробку сучасних нормативно-правових умов функціонування, як кожного правоохоронного органу окремо, так і всієї правоохоронної системи України в цілому.

Як зазначено у Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014р. №1118-р., - авторитет влади у сфері протидії злочинності залежить не стільки від показників розкриття кримінальних правопорушень, скільки від довіри населення до правоохоронних органів як до захисників індивідуальних та суспільних інтересів, та додержання силовими структурами принципу верховенства права. Діяльність правоохоронних органів повинна спиратися на зв'язок та підтримку населення. Тобто мова йде не тільки про реформування МВС України, а про всі правоохоронні органи, які разом з відповідними нормативно-правовими засадами, організаційним та іншими видами забезпечення утворюють правоохоронну систему держави [1].

Аналіз Конституції України та чинного законодавства свідчить про недосконаліть сучасного правового забезпечення, відсутності системного уявлення і відповідного законодавчого забезпечення про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність узагалі, а відсутність ідеальної моделі правоохоронної системи (які ми бажаємо мати правоохоронні органи, їх систему після проведення реформ) загрожує втрати контролю над злочинністю, утворює реальну внутрішню загрозу національній безпеці України та загрожує утворенню неспроможності забезпеченню гарантій держави щодо безпеки її громадянам, що є найвищою соціальною цінністю в Україні.

Так, у статті 17 Конституції України визначено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [2].

У Конституції України чітко визначено, що є військові формування та правоохоронні органи. Сьогодні ми маємо: правоохоронні органи (Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Державне бюро розслідувань (ДБР); правоохоронні органи спеціального призначення (Служба безпеки України (СБУ), Управління державної охорони (УДО), Державна прикордонна служба України ДПСУ); військові формування з функціями правоохоронних органів (Національна гвардія); спеціальне правоохоронне формування (Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (ВСП ЗСУ)); центральний орган влади, що надають поліцейські послуги (Національна поліція); орган що здійснює правозастосовні та правоохоронні функції (Державна кримінально-виконавча служба (ДКВС) у складі Міністерства юстиції України.

Більш того, 92 стаття Конституції, яка регламентує, що тільки законами України визначаються обов'язкове правове регулювання щодо утворення та функціонування правоохоронних органів України як правоохоронної системи держави, порядок їх утворення, мету, функції, завдання. Немає в Конституції України посилань на правоохоронну діяльність, правоохоронну службу, правоохоронну систему держави [2].

Разом з тим, у Законі України «Про основи національної безпеки України» у статті 1. визначено, що правоохоронні органи - органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [3]. У цьому ж Законі – стаття 8. «Основні напрями державної політики з питань національної безпеки» визначено: реформування правоохоронної системи з метою підвищення ефективності її діяльності на основі оптимізації структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів, покращення їх фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового і кадрового забезпечення – мова йде про реформування системи [3].

Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» у статті 2 визначено, що правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4].

Таким чином чинне законодавство не дає змогу для проведення реального реформування правоохоронної системи і кожного органу, як суб'єкта цієї системи. Реформуючи кожний орган окремо, утворюючі нові правоохоронні органи та органи, які надають поліцейські послуги (Національна поліція України згідно із законом ні є правоохоронним органом, але здійснює правоохоронні функції), ми не досягнемо основної мети реформування правоохоронної системи України бо не маємо уявлень що ми хочемо отримати.

Однією з умов успішного реформування правоохоронної системи буде законодавче закріплення її за однією або декількома гілками влади, визначення механізмів контролю та відповідальних з контролю за додержанням законності у діяльності кожного правоохоронного органу. Підпорядкування правоохоронних органів Президенту України порушує баланс розподілу влади.

Президент як Верховний Головнокомандуючий повинен здійснювати керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, також як відповідальний за зовнішню політику, Президент України здійснює управління Службою зовнішньої розвідки (СЗР). СЗР України є інструментом формування та реалізації зовнішньої політики. Підпорядкування Президенту України СБУ та УДО (правоохоронні органи спеціального призначення) нічим не обумовлено. Ці структури, якщо вони підпорядковані Президенту України можуть бути як Спеціальні Служби без визначення їх статусу як правоохоронного органу.

Відсутність затвердженої Стратегії реформування правоохоронних органів України після двох років реформування ще раз свідчить про відсутність державного бачення щодо організації та управління цим процесом.

При здійсненні реформування правоохоронних органів необхідно впровадити інноваційну систему професійно-психологічного відбору до правоохоронних органів, в основі якої повинні бути застосовані сучасні досягнення різних галузей науки (психології, соціології, державного управління тощо).

Ми пропонуємо концептуальні засади організації та проведення спеціального професійно-психологічного відбору (СППВ) персоналу до правоохоронних органів, які розроблені на підставі багаторічного вивчення вітчизняного та іноземного досвіду розвинутих країн світу (США, Німеччина, Ізраїль, Франція, Італія, Польща тощо), відбору персоналу у правоохоронні органи спеціального призначення, які протидіють організованій злочинності та здійснюють боротьбу з корупційними злочинами.

Цей підхід дає змогу комплексного вивчення кандидатів на посади до правоохоронних органів України, з урахуванням специфіки їх майбутньої діяльності (аналітичні, детективно-слідчі, оперативно-технічні підрозділи), виявити негативні якості, приховану інформацію кандидата про себе та справжні мотиви роботи у правоохоронних органах, людський ризик, комплексно визначити придатність кандидата до роботи та спрогнозувати якість його роботи.

Запропонований нами підхід здійснення СППВ відповідає вимогам ст.14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (ДБР), у якій визначено, що на службу до Державного бюро розслідувань приймаються на конкурсній основі в добровільному порядку (за контрактом) громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостям [5].

СППВ складається з 8–ми етапів.

1. Кандидат подає до Конкурсної комісії необхідні документи у т.ч. (довідка про не судимість, сертифікат від нарколога, психіатра тощо), які свідчать, що він не має обмежень до роботи у ДБР, які визначені Законом України «Про ДБР» ст.15. Надає згоду на обробку своїх персональних даних та проведення комплексної перевірки з застосуванням поліграфу. Кандидат отримує особистий шифр і далі (окрім поліграфа) проходить відбір під шифром.

2. Проходження психологічних тестів, визначення рівня інтелекту, способів мислення, розвинутості пізнавальних та емоційно-вольових процесів, визначення особистих якостей, рівня спілкування, ризику, розвиток ціностно-мотиваційної сфери тощо. Діагностуються і негативні якості кандидата (негативізм, аморальність, не правдивість тощо). На підставі проходження психологічних тестів, які обов'язково включають контрольні шкали, психологом проводиться співбесіда та на підставі отриманих результатів готується психологічне заключення (психологічний портрет) з визначенням як позитивних, так і негативних показників кандидата до роботи.

3. Кандидат проходить методику ADAM MILO (тест Veritas 1). Ця методика розроблена фахівцями з Ізраїлю і є обов'язковою для проходження кандидатами у спецслужби Ізраїлю, США, Польщі тощо. Ця методика вивчає людський ризик та дає змогу визначити наступні показники (рівні) кандидата: лояльність, чесність, крадіжки, корупційність, організаційній та особистісний ризик тощо. Втручання вітчизняних фахівців до результатів зведений до 0. На підставі проходження цієї методики ми отримуємо орієнтовну карту з визначенням груп ризиків для кандидата.

4. Кандидат проходить скринінгову перевірку на поліграфі. Фахівець - поліграфолог ознайомлюється з висновками психолога та отриманим результатом методики ADAM MILO. Під час проведення скринінгу встановлюються мотиви кандидата до роботи у НАБ України, прихована ним інформація тощо.

5. Виконання кандидатом практичного завдання відповідно майбутнього профілю діяльності (для аналітиків пошук інформації та підготовка аналітичної записки, для детективів встановлення контакту та проведення співбесіди з об'єктом професійного інтересу, для оперативно-технічних працівників – визначення місця документування, підбір та застосування спеціальної апаратури тощо). На цьому етапі обов'язковим є діагностування знання кандидатом іноземної мови, розвиток фізичної підготовленості.

6. Отримання результатів спецперевірок та інших даних, що характеризують кандидата на роботу.

7. Комплексна співбесіда з членами конкурсної комісії з урахуванням результатів, отриманих на всіх етапах проходження СППВ. За кожний етап кандидат отримує відповідну кількість балів від 0 до 100. Таким чином, ми можемо сформувати рейтинг кандидата як до ДБР, так і для підрозділу, у якому він планує працювати. При отриманні позитивних висновків кандидат зараховується на випробувальний строк (до 2-х місяців) у відповідний підрозділ НАБ України.

8. Під час проходження випробувального строку по кандидату підрозділом внутрішнього контролю здійснюються активні перевірки: на лояльність, на дотримання вимог режиму таємності, на зв'язки з криміналом тощо. При їх проходженні, позитивному висновку керівника підрозділу кандидат зараховується на постійну роботу і з ним оформлюється контракт. Дані по проходженню СППВ знаходяться у його особовій справі і використовуються для корекції психологом.

Висновки

З урахуванням міжнародного досвіду, сучасних умов та стану України пропонується:

1. Ініціювати у форматі здійснення конституційної реформи формування підгрупи з розробки окремого розділу Конституції - «Національна безпека України», у якому передбачити посилання на правоохоронні органи, правоохоронну систему, правоохоронну діяльність та правоохоронну службу. Розглядати правоохоронну систему України як складову Національної безпеки держави, яка забезпечує охорону та захист громадян, суспільство та державу від внутрішніх протиправних посягань, при цьому маючи право на обмеження конституційних прав громадян.

2. Розробити базовий (конституціональний) закон України «Про правоохоронну службу в Україні», у якому передбачити визначення дефініцій: правоохоронні органи держави, правоохоронна діяльність, правоохоронна служба. У цьому законі визначити основні ознаки, функції та завдання правоохоронних органів, порядок їх утворення, їх класифікацію, порядок прийому та умови проходження правоохоронної служби, як різновиду державної служби, базові вимоги щодо обмежень прийому громадян на правоохоронну службу тощо.

3. Законодавчо визначити, що в Україні є правоохоронні органи, які відносяться до виконавчої гілки влади та спеціальні служби, які можуть підпорядковуватися Президенту України або Кабінету Міністрів України. Також слід законодавчо визначити державні інституції, які мають право здійснювати функції адміністративного контролю (складати протоколи про адміністративні правопорушення) – Національне агентство з питань запобігання корупції тощо.

5. Розробити Стратегію реформування правоохоронних органів та затвердити її на рівні Указу Президента України чи Постанови Верховної Ради України.

6. Утворити міжвідомчу робочу групу при Президентові України з питань моніторингу реформування правоохоронних органів та правоохоронної системи України з метою координації та оперативного впливу на стан реформування.

7. РНБО України провести аналіз розроблених Концепцій реформування кожного правоохоронного органу та з урахуванням сформованого системного бачення підготувати загальнодержавну Концепцію реформування правоохоронної системи України та План дій щодо реформування правоохоронної системи держави з обговоренням та затвердженням їх на РНБО України.

8. Кабінету Міністрів України надати пропозиції щодо приведення до відповідності законодавства України з питань діяльності правоохоронних органів держави.

9. Законодавчо визначити про обов'язковість при вступу або переміщення по службовій кар'єрі у правоохоронних органах проходження спеціального професійно-психологічного відбору в цілому або окремих його етапів.

Література

1. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014р. №1118-р. - режим доступу: http://www.mvs.gov.ua/control/main/1221414

2. Конституція України //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30. – ст.141.

3. Закон України «Про основи національної безпеки України». - Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст.351.

4. Закон України «Про Державний захист працівників суду і правоохоронних органів». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, №18, ст.104.

5. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» - (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 6, ст.55).

6. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, №47, ст.2051.

7. Закон України «Про Службу безпеки України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №27, ст.383.

8. Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, №35, ст.236.

9. Закон України «Про Державну прикордонну службу України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №27, ст.208.

10. Закон України «Про Національну гвардію України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014, №17, ст.594.

11. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, №32, ст.225.

12. Закон України «Про Національну поліцію». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, №40-41, ст.379.

13. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, №30, ст.409.

14. Блистів Т.І, Колесник В.Т., Пригунов П.Я., Карпова К.В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. //Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Випуск №4 (81)/2015. Науковий журнал. Серія: Юридичні науки. – К., 2015. – 172с. – С.13-26.

15. Гірич В. «До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів». Аналітична записка. – НІСД. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/artikles/1153.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR INTRODUCING A SYSTEM OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION IN THE REFORM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES AS AN INTEGRAL PART OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

The article, based on an analysis of the Constitution of Ukraine and existing legislation, as well as a study of foreign experience, defines the conceptual basis for the introduction of a system of vocational and psychological selection in the reform of law enforcement agencies as an integral part of the security and defense sector of Ukraine. It was concluded that the current legislation does not allow for real reform of the law enforcement system and each body as a subject of this system. Therefore, the necessary condition for successful reform of the law enforcement system will be the legislative assignment of it to one or more branches of government, the determination of control mechanisms and the responsibility for monitoring the observance of the rule of law in the activities of each law enforcement agency.

Any reform should be based on the expectation of society to change, in accordance with its level of perception, as well as accompanied by information support, the formation of a positive attitude (position) of society to reforms. In addition, the reform process should comply with the country's Development Strategy and the National Security Strategy of Ukraine, taking into account the introduction of anti-corruption policies, standards and regulations. The conceptual framework for the organization and conduct of special professional and psychological selection of personnel for law enforcement agencies is proposed, which is developed on the basis of a long-term study of the domestic and foreign experience of developed countries of the world, the selection of personnel for special law enforcement agencies that counter organized crime and combat corruption crimes.

The components of law enforcement reform and their conditions are analyzed. The stages of special vocational and psychological selection are determined, their characteristics are provided.

***Key words*:** *vocational and psychological selection, conceptual foundations, reform, law enforcement agencies, security and defense of Ukraine.*

ПРОЦЕС СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ФОКУСУВАННЯ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ

ЛЕЩИШИН Руслан Миколайович - заступник директора ТОВ «Платинумбуд»

УДК 342.9

В статье рассматриваются особенности процесса стратегического управления в сочетании с стратегической фокусировкой. Автор отмечает, что стратегическая фокусировка является инструментом стратегического планирования, используемого для определения и отбора конкурентных преимуществ. Через стратегические фокусировки определяются ключевые акценты стратегии - выбирая перспективные конкурентные преимущества с одной стороны и наиболее важные проблемы с другой. Автор акцентирует внимание, что определенные преимущества региона должны быть классифицированы на естественные преимущества, общие преимущества и уникальные преимущества. Также в статье отмечается, что должен быть четкий процесс реализации стратегии: анализ ситуации, определение основных внутренних и внешних факторов (SWOT), определение и отбор конкурентных преимуществ (стратегические фокусировки), видение развития, стратегические цели.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегические фокусировки, SWOT-анализ, стратегия, преимущества.

Постановка проблеми

У публічній сфері стратегічне управління є циклічним процесом, що містить у собі основні управлінські функції - планування, організації, мотивації і контролю. У процесі стратегічного управління логіка мислення будується від майбутнього до теперішнього, що дає можливість побудувати цілеспрямований, результативний процес функціонування.

О. Виханський вважає, що термін «стратегічне управління» був уведений в обіг у 60-70-х роках XX століття для того, щоб позначити різницю між поточним управлінням на рівні виробництва і управлінням, що здійснюється на вищому рівні.

Тому необхідність фіксації такої різниці була викликана змінами в умовах ведення бізнесу. Провідною ідеєю, що відображає сутність переходу від оперативного управління до стратегічного, стала ідея необхідності акцентування уваги вищого керівництва на оточення, для того щоб відповідним чином і своєчасно реагувати на зміни, що в ньому відбуваються.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання задекларованої проблематики

Питаннями стратегічного управління займалися: В.Вакуленко, О. Берданова, А. Петров, В. Малиновський, Г. Саймон та ін. Проте специфіку стратегічного фокусування як інструмент стратегічного планування досліджено недостатньо, що і зумовило актуальність обрання цієї теми.

Метою статті є вивчення особливостей стратегічного управління та стратегічного фокусування в публічному секторі та проблем їх застосування.

Основний виклад матеріалу

Процес стратегічного управління передбачає усвідомлення місії, здійснення прогнозу, формування фокусування, постановку цілей і пов'язаних з ними завдань, розроблення стратегії.

Місія держави, що основана на цінностях та задоволенні національного інтересу, тісно пов'язана з фокусуванням. Останнє, на основі теперішньої ситуації та прогнозних досліджень, визначає, яким повинне бути майбутнє. Воно, як правило, розглядається як результат впровадження стратегічного плану і допомагає сформулювати цілі.

Стратегічне фокусування є інструментом стратегічного планування, який використовується для визначення та відбору конкурентних переваг.

Через стратегічне фокусування визначаються ключові акценти стратегії – вибираючи перспективні конкурентні переваги з одного боку і найбільш важливі проблеми з іншого.

Наступна таблиця ілюструє зв'язок між ситуаційним аналізом, виявленням ключових факторів (SWOT-аналіз) і стратегічним фокусуванням (визначення конкурентних переваг регіону).

З одного боку, результати соціально-економічного аналізу вказують на ключові тенденції, які можуть стати основою для регіонального розвитку, такі як нові види діяльності, організації та практики, які мають потенціал до зростання.

З іншого боку, соціально-економічний аналіз показує основні проблеми і питання, які заважають розвитку і повинні бути вирішені, а також дії, від яких варто відмовитися, якщо витрати перевищують вигоди [1].

SWOT-аналіз використовується для визначення найбільш важливих внутрішніх факторів (сильні і слабкі сторони) і зовнішніх обставин (можливості і загрози) для регіонального розвитку.

Таким чином, SWOT – це синтез раніше підготовленого аналізу ситуації. Нарешті, через стратегічне фокусування визначаються ключові акценти стратегії, вибравши перспективні конкурентні переваги, з одного боку, і найбільш важливі проблеми, з іншого.

SWOT-аналіз у значній мірі сприяє стратегічному фокусуванню, оскільки він уже дає певні елементи визначених внутрішніх факторів і зовнішнього середовища.

Стратегічне фокусування, як правило, має основою визначення та класифікацію переваг, які характеризують регіон.

Визначені переваги регіону можуть бути класифіковані наступним чином:

– природні переваги пов'язані з факторами, які надані природою, а не зроблені людьми.

– загальні переваги пов'язані з соціально-економічними факторами, які є результатом діяльності людини, але й існують також в інших регіонах.

– унікальні переваги відрізняють регіон від інших, і не можуть бути легко скопійовані іншими – зазвичай, вони представляють собою поєднання природних і загальних переваг [2].

Порівнюючи й аналізуючи конкретні переваги, які регіон має в порівнянні з іншими, можемо зробити певні висновки щодо стратегічних напрямків, можливих стратегій і пріоритетів у сфері розвитку.

Через стратегічне фокусування визначаються потенційні унікальні переваги, які може мати регіон щодо компонентів економічного розвитку, соціального розвитку, захисту навколишнього середовища, інфраструктури і т.д [3, с.191].

Важливо бути надзвичайно критичними щодо унікальних переваг. У багатьох випадках регіональні суб'єкти схильні розглядати деякі переваги регіону як унікальні, хоча інші території також володіють аналогічними перевагами, або можуть відносно легко скопіювати їх.

Наприклад, деякі місця природної, культурної та/або історичної спадщини мо-

Таблиця 1

Складові стратегічного фокусування

Висновки аналізу ситуації	Визначення основних тенденцій і проблем у регіоні
Основні фактори SWOT	Визначення сильних сторін, слабких сторін, можливостей і загроз
Стратегічні акценти	Визначення конкурентних переваг і найважливіших питань

жуть бути дійсно унікальними, оскільки таких немає в іншому місці. Однак, факт їх існування (наявності) – це не те, що робить їх унікально вигідними для регіону, – має бути ширше визначення і їх ефективне використання у сфері туризму або якомусь іншому компоненті розвитку.

Слід підбирати відповідні сильні сторони і можливості, з одного боку, і слабкі сторони і загрози, з боку іншого для того, аби визначити правильні акценти, на яких мають бути сконцентровані ресурси в наступному стратегічному періоді [4, с. 22].

Висновки

Стратегічне фокусування може здійснюватися через проведення семінару з метою зосередити увагу на двох основних питаннях:

– Що є найбільш перспективним? Що таке конкурентна перевага регіону (особливо з точки зору місцевої економіки, освіти, культури...)?

– Що є найбільш критичним у нашому регіоні? Що може поставити під загрозу/перешкоджати нашому розвитку?

– Що ми просто зобов'язані вирішити в наступному періоді?

Рекомендується здійснювати стратегічне фокусування робочою групою, що складається із зацікавлених сторін (з економічних, соціальних та екологічних питань), посиленою декількома лідерами громадської думки.

Ось чому реалізацію стратегії вважають критичним процесом, тому що саме у випадку успішного його виконання організація досягає мети, а при неуспішному - з'являються додаткові труднощі.

Також треба чітко розуміти, на якому етапі необхідно включати стратегічне фокусування і не плутати його із іншими складовими стратегічного управління.

Найчастіше реалізація стратегії передбачає поглиблене вивчення стану середовища, цілей і сформованих стратегій; оцінку ресурсів і можливостей їх розподілу; створення умов для мотивації працівників під час реалізації стратегії; підготовку рішення щодо організаційної структури (розроблення оптимальної структури управління, оцінку сучасної організаційної структури та порівняння їх з метою оцінки масштабу необхідних змін; управління процесом перетворень).

На цьому етапі може виявитись, що нереально здійснити вибрану стратегію, що пояснюється недосконало проведеним аналізом і відповідно неправильними висновками або виникненням непередбачених змін у зовнішньому середовищі, відсутності розуміння важливості стратегічного фокусування.

Відповідно ми вважаємо, повинен бути чіткий процес реалізації стратегії: аналіз ситуації, визначення основних внутрішніх і зовнішніх факторів (SWOT), визначення та відбір конкурентних переваг (стратегічне фокусування), бачення розвитку, стратегічні цілі.

Ну і, звичайно, контроль за реалізацією стратегії - завершальний процес, який здійснюється на стадії стратегічного управління і має забезпечити якісний зворотний зв'язок. Стратегічний контроль спрямований на з'ясування того, якою мірою реалізація сприяє досягненню цілей організації і значно менше оцінює правильність виконання стратегічного плану чи окремих його етапів. За результатами стратегічного контролю здійснюється коригування цілей організації та напряму їх досягнення.

Література

1. Методологія планування регіонального розвитку в Україні. URL: https://cg.gov.ua/web_docs/1/2014/11/docs/Methodology_of_RD_planning.pdf.

2. Євмєшкіна О.Л. Конспект лекцій з дисципліни «Стратегічне управління». URL: http://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/stryprleksait.pdf

3. Петров А.Н. Методологія розроблення стратегії розвитку підприємства. СПб: Вид. СПбУЕФ. 1992.

4. Петрова, І. Л. Стратегічне управління людськими ресурсами : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2013. 466 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особливості процесу стратегічного управління в поєднанні зі стратегічним фокусуванням. Автор зазначає, що стратегічне фокусування є інструментом стратегічного планування, який використовується для визначення та відбору конкурентних переваг. Через стратегічне фокусування визначаються ключові акценти стратегії – вибираючи перспективні конкурентні переваги з одного боку і найбільш важливі проблеми з іншого. Автор акцентує увагу, що визначені переваги регіону повинні бути класифіковані на природні переваги, загальні переваги та унікальні переваги. Також у статті зазначається, що повинен бути чіткий процес реалізації стратегії: аналіз ситуації, визначення основних внутрішніх і зовнішніх факторів (SWOT), визначення та відбір конкурентних переваг (стратегічне фокусування), бачення розвитку, стратегічні цілі.

Ключові слова: стратегічне управління, стратегічне фокусування, SWOT-аналіз, стратегія, переваги.

Ruslan Leshchyshyn

THE PROCESS OF STRATEGIC MANAGEMENT AND STRATEGIC FOCUSING IN THE PUBLIC SECTOR

The statistic examines the particularities of the process of strategic management in the context of strategic focus. The author means that it is a strategic focusing tool of strategic planning, which is victorious for the purpose of selecting and selecting competitive competitors. Through strategic focus, the key accent of the strategy begins - vibrating promising competitive crossings from one side and the most important problems from the other. The author of the accentu respect, that the significance of the passages to the region is guilty of being classified on the natural passages, the overseas passages and the unique passages. The statistic also means that a clear process of realizing the strategy is guilty: analysis of the situation, the value of the main internal and key factors (SWOT), the value of and the increase of competitive strategies, strategic focus strategic management, strategic focus, SWOT-analysis, strategy, rewins.

Key words: strategic management, strategic focus, SWOT-analysis, strategy, reversals.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

СОДОМОРА Роман Орестович - суддя Бучацького районного суду Тернопільської області

УДК 342.9

Розглянуто поняття корупційних ризиків та адміністративно-правові засоби їх мінімізації. З'ясовано передумови появи корупційних ризиків в Україні, окреслено причини виникнення корупційних ризиків. З'ясовано, що єдиний механізм управління корупційними ризиками в Україні відсутній, а процедура виявлення і оцінки корупційних ризиків носить формальний характер.

Ключові слова: корупція, корупціогенні фактори, корупційні ризики, управління корупційними ризиками.

Актуальність статті та постановка наукової проблеми

Упродовж довгого часу корупція залишається однією з найбільших проблем України та є темою для постійних дебатів як для української, так і для міжнародної спільноти.

В Індексі сприйняття корупції (ІСК), що укладається глобальною антикорупційною організацією TransparencyInternational та базується на оцінках підприємців та аналітиків, за підсумками 2017 року наша країна посіла 131 сходинку у переліку зі 176 країн світу[5]. І хоча з року в рік позиції України у рейтингу покращуються, такий стан речей усе ще є далеким від прийнятного. Саме корупція, за даними численних аналітичних звітів та опитувань, є найбільшою проблемою як для іноземного, так і для вітчизняного бізнесу. Очевидні проблеми, викликані високим рівнем хабарництва та зловживання, – руйнація системи цінностей суспільства, тотальна недовіра до органів державної влади, що врешті-решт призводить до негативних економічних наслідків, збільшуючи нерівність та уповільнюючи зростання доходів населення.

У рейтингу країни оцінювали за чотирма основними критеріями: як бізнесу доводиться взаємодіяти з владою країни, які антикорупційні закони існують у державі і як вони виконуються, наскільки прозорі держслужба і державні процедури та чи існує можливість громадського контролю за всіма зазначеними процесами.

Для вдалого просування антикорупційної реформи в Україні потрібно реалізувати комплекс відповідних заходів, які не лише мають бути спрямовані на викорінення корупції як явища, а й перш за все повинні запобігати умовам, що можуть сприяти її виникненню. Досягнення успіху в цьому процесі є необхідною передумовою для формування у суспільства довіри до влади, зростання економічного потенціалу держави, покращення добробуту громадян України.

Сьогодні в нашій державі одним із пріоритетних напрямів у сфері запобігання корупції є своєчасне виявлення корупційних ризиків, які виникають у діяльності посадових осіб усіх рівнів, а також усунення умов та причин цих ризиків.

Мета статті - визначення основних адміністративно-правових засобів мінімізації корупційних ризиків в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науково-теоретичну основу статті становлять праці провідних вчених, зокрема Т. В. Ковальова, В. В. Решота,- Н. П. Підберезник, А. М. Михненко, які зосереджували свою увагу на причинах корупції в державних органах. Інші дослідники Ю. В. Дмитрієв та І. Ю. Грищова ставили за мету узагальнити систему класифікації корупційних ризиків у сфері державного управління та уніфікувати основні елементи та принципи управління корупційними ризиками, запровадити зарубіжну методологію їх оцінювання у системі безпеки бізнесу. Водночас внаслідок постійної зміни антикорупційного законодавства та наділення суб'єктів, уповноважених вживати заходи із запобігання і протидії корупції, дискреційними повноваженнями спеціальні комплексні дослідження щодо адміністративно-правових засобів мінімізації корупційних ризиків в Україні не проводилися.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогодні в юридичній літературі та законодавстві відсутнє єдине визначення поняття «корупційний ризик».

Так, на думку К.Л. Бугайчука, корупційний ризик – це відповідний факт (дія, стан), який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування [2].Відповідно до рекомендацій Національного агентства з питань запобігання корупції, корупційний ризик – ймовірність того, що відбудеться подія корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, яка негативно вплине на досягнення органом влади визначених цілей та завдань[1].

А. М. Михненко зазначає, що корупційні ризики – це умови, що сприяють виникненню, розвитку, реалізації та поширенню корупційних практик у службовій та професійній діяльності суб'єктів корупційних правопорушень, які склалися внаслідок застосування процедур, визначених відповідним процесуальним законодавством та іншими регулятивними нормами, включаючи підзаконні нормативно-правові акти, відомчі накази уповноважених державних органів, внутрішні регулятивні документи юридичних осіб; унаслідок неналежного виконання або ігнорування окремих положень процесуального законодавства та регулятивних норм за умови відсутності контролю або неефективного контролю за діяльністю суб'єктів корупційних правопорушень [3, с. 214–233]. У цьому визначенні більше звертається увага на передумови виникнення корупційних ризиків, але недостатньо розкриваються його зміст і структура.

Підсумовуючи висловлені в юридичній літературі наукові позиції, під корупційним ризиком слід розуміти систему дій, які виникають при певних обставинах у процесі діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення.

Більшість науковців схиляється до думки, що корупція властива тоталітарним режимам та автократичним державам, водночас як розвиток демократичних відносин сприяє зниженню її рівня; інші вважають, що корумпованість державного апарату – доля бідних країн із слаборозвиненими ринковими відносинами, а зі зростанням ВВП і зміцненням конкурентних начал у національній економіці слабшає залежність бізнесу й громадян від чиновників; одні країни схильні до хабарництва, і тому в них воно існувало споконвіків, а в інших – ніколи не було, оскільки від нього захищала суспільна мораль[4, с. 44]. В основі кожної з цих теорій лежать політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні явища та обставини.

Передумовами появи корупційних ризиків в Україні завжди були: низька правова культура і свідомість населення, відсутність методики оцінки якості реагування на корупційні правопорушення, низький рівень якості життя суспільства, відсутність реальної відповідальності за

правопорушення, колізії законодавчої техніки, постійне делегування повноважень у сфері протидії корупції від одного контролюючого органу до іншого, недостатність контролю та адміністративних процедур, протекціонізм щодо певних осіб, просування інтересів близьких осіб, слабкий фінансовий контроль за суб'єктами публічної адміністрації.

Корупційні ризики класифікують за різними критеріями. Наприклад, за першим підходом їх поділяють на інституційні та загальносистемні ризики.

Інституційні корупційні ризики – фактори, що негативно впливають на поведінку посадової особи, перетворюючи її на корупційну, та усунення яких належить до компетенції адміністративного органу, у якому працює (або який очолює) така особа.

Загальносистемні (або зовнішні) корупційні ризики – це ризики, пов'язані із загальними недоліками створення та функціонування публічної адміністрації, аналізуються лише в частині рівня корупції при підготовці, прийнятті та виконанні управлінських рішень.

За категоріями корупційні ризики можуть бути:

- зовнішні (ймовірність виникнення корупційних ризиків не пов'язана з виконанням органом влади відповідних функцій та завдань);

- внутрішні (ймовірність виникнення корупційних ризиків безпосередньо пов'язана з організаційно-управлінською діяльністю в органі влади відповідно до покладених на нього функцій і завдань).

За видами корупційні ризики можуть бути:

- нормативно-правові (відсутність, суперечність або нечітка регламентація у законодавстві положень щодо виконання органом влади функцій та завдань);

- організаційні (невизначення або нечітке визначення процедур виконання органом влади функцій та завдань);

- кадрові;

- фінансово-господарські;

- адміністративні;

- контрольно-наглядові тощо.

За поширеністю корупційні ризики в діяльності посадових осіб прийнято поділяти на такі: недоброчесність; безконтрольність з боку керівництва; виникнення конфлікту інтересів; наявність дискреційних повноважень.

Перелік видів корупційних ризиків не є вичерпним. Кожен орган влади, підприємство може визначати перелік видів корупційних ризиків, враховуючи специфіку покладених на нього завдань і функцій.

Останнім часом експерти різних країн з питань антикорупційної політики пропонують дієві механізми усунення корупційних ризиків та схеми боротьби з корупцією на національному, регіональному, місцевому і локальному рівнях.

Відповідно до Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.12.2016 № 1260, процес управління корупційними ризиками в системі державного управління містить кілька складових: організаційно-підготовчі заходи; ідентифікація (виявлення) корупційних ризиків; оцінка корупційних ризиків; складання звіту за результатами оцінки корупційних ризиків[1].

Підготовка до проведення оцінки корупційних ризиків включає такі етапи: прийняття суб'єктом, уповноваженим на затвердження антикорупційної програми відповідно до частини 1 статті 19 Закону України «Про запобігання корупції», рішення про проведення оцінки корупційних ризиків; публікація рішення суб'єкта затвердження антикорупційної програми про проведення оцінки корупційних ризиків на офіційному веб-сайті органу влади; формування комісії (у разі проведення оцінки корупційних ризиків комісією); розроблення робочого плану оцінки корупційних ризиків.

Ідентифікація корупційного ризику – важлива складова у процесі оцінювання ризиків, адже саме на цій стадії здійснюється аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища органу влади на предмет виявлення чинників корупційних ризиків у нормативно-правових актах і організацій-

но-управлінській діяльності органу влади. Фактично здійснюється перевірка дотримання принципу недискримінаційності при правовому регулюванні дозвільних процедур, конкурсних процедур та обтяжень, покладених на фізичних і юридичних осіб. Оцінка корупційних ризиків здійснюється за критеріями ймовірності виникнення ідентифікованих корупційних ризиків та наслідків корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією.

За результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності органу влади комісія готує звіт. Звіт за результатами оцінки корупційних ризиків містить: опис ідентифікованих корупційних ризиків, чинників корупційних ризиків та можливих наслідків корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією; пропозиції щодо заходів із усунення (зменшення) рівня виявлених корупційних ризиків.

Заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків полягають у визначенні можливих механізмів протидії та запобігання корупційним ризикам, містять пропозиції щодо шляхів їх реалізації та спрямовані на ліквідацію або мінімізацію умов (причин) виникнення корупційних ризиків.

Ефективними адміністративно-правовими засобами мінімізації корупційних ризиків є удосконалення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, залучення громадськості до обговорення нормативно-правових актів, субсидіарне застосування норм права, інформаційна відкритість органів влади, систематичний внутрішній контроль, розширення процедурних форм взаємодії осіб та суб'єктів владних повноважень тощо.

Висновки

Підсумовуючи висловлені наукові позиції, під корупційним ризиком слід розуміти систему дій, які виникають при певних обставинах у процесі діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють небезпеку вчинення корупційного або пов'язаного із корупцією правопорушення.

Передумовами появи корупційних ризиків в Україні є сукупність політичних, економічних, правових, організаційно-управлінських, соціально-психологічних явищ та обставин (зокрема, низька правова культура і правосвідомість населення, відсутність методики оцінки якості реагування на корупційні правопорушення, низький рівень якості життя суспільства, відсутність реальної відповідальності за правопорушення, колізії законодавчої техніки, постійне делегування повноважень у сфері протидії корупції від одного контролюючого органу до іншого, недостатність контролю та адміністративних процедур, протекціонізм щодо певних осіб, просування інтересів близьких осіб, слабкий фінансовий контроль за суб'єктами публічної адміністрації).

Єдиний механізм управління корупційними ризиками відсутній, а процедура виявлення й оцінки корупційних ризиків має формальний характер.

Література

1. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : рішенняНац. агентства з питань запобігання корупції № 126 від 02.12.2016 р. // БД «Законодавство України» /ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z171816.

2. Бугайчук К. Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення[Електронний ресурс] / К. Л. Бугайчук. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/15.pdf.

3. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. / А. М. Михненко, О. В. Руснак, А. М. Мудрак,С. О. Кравченко [та ін.]; за ред. проф. А. М. Михненка – [3-є вид., доп. і перероб.]. – К. : НАДУ, – 2013. –625 с.

4. Організація запобігання та протидії корупції в Україні : навч. посіб. /- С. М. Клімова, Т. В. Ковальова. – Х. :Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. – 200 с.

5. CorruptionPerceptionsIndex 2017: GlobalScores [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://files.transparency.

org/content/download/2172/13704/file/CPI2017_FullDataSet.xlsx.

References

1. On Approval of theMethodology for Assessing Corruption Risksin the Activities of Authorities: Decision of the National Assembly. Agency for the Prevention of Corruption from 02.12.2016 № 126 / DB «Legislation of Ukraine» / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z171816 (applicationdate: 05/01/2017).

2.Bugaychuk K.L. Corruptionrisks: concept, classification, methodology of evaluation, elimination measures [Electronic resource] - Access mode: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/15.pdf.

3. Prevention and Counteraction of Corruption: A Textbook / [A.M.Mhinnenko, O.V. Rusnak, A.M.Mudrak, S.O. Kravchenko etal., Ed. prof. Mikhnenko A.M. // 3rd form., Additional. and processing. – K .: NAPA, – 2013. – 625 p.

4. Organization for the Prevention and Counteraction of Corruptionin Ukraine: Teacher. manual / S. M. Klimova,T. V. Kovalev. – Kh. : Viewof KRI NAPA «Magister», 2012. – 200 p.

5. Corruption Perceptions Index 2017: Global Scores - Access Mode: https://files.transparency.org/content/download/2172/13704/file/CPI2017_FullDataSet.xlsx.

Roman Sodomora

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF MINIMIZING CORRUPTION RISKS IN UKRAINE

The concept of corruption risks and administrative and legal meansof the irminimizationarec on sidered. The preconditions for the emergence of corruption risks in Ukraine have been clarified and the causes of corruption risk shave been outlined. It was found that there is nosing lemechanism for managing corruption risksinUkraine and the procedure for identifying and assessing corruption risks is formal.

Keywords: *corruption, corruption-related factors, corruption risks, corruption risk management.*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

ШЕВЧУК Олександр Павлович - суддя Хмельницького окружного адміністративного суду

https://orcid.org/0000-0002-5580-1353

Глобализация и изменения в социально-экономической жизни способствовали росту быстрых и эффективных механизмов разрешения споров. Современные способы урегулирования споров учеными классифицируются на две группы: судебные и внесудебные.

Евроинтеграция Украины сделала одним из приоритетных направлений ее социально-экономического и правового развития именно обеспечение эффективной защиты прав и свобод человека. В связи с этим возникает вопрос о реформировании системы защиты прав человека в Украине. Как показывает практика, сегодня судебная система перегружена, административный процесс в силу разных обстоятельств часто затягивается на длительное время, а услуги юристов тоже стоят немало. Именно поэтому все чаще возникает вопрос применения альтернативных способов при решении административных споров.

Стоит отметить, что в некоторых странах Европы законы об альтернативном разрешении споров появились только в 1990-х гг. (в частности, во Франции, Италии), но есть также страны, в которых такие законы до сих пор отсутствуют. Считаем, что нужно перенять опыт тех зарубежных государств, где активно применяются альтернативные способы урегулирования споров, это США, Германия, Франция и др. Определить какие именно способы являются наиболее приемлемыми для административного процесса Украины.

В данной статье считаем необходимым исследовать особенности внесудебного урегулирования споров в зарубежных странах, определить механизм их урегулирования, выяснить какие именно способы альтернативного разрешения споров нужно применять в административном процессе Украины.

Ключевые слова: альтернативные способы урегулирования споров, внесудебное разрешение споров, урегулирование споров в зарубежных странах.

ВСТУП

Постановка проблеми

Глобалізація та зміни в соціально-економічному житті сприяли зростанню швидких й ефективних механізмів вирішення спорів. Сучасні способи врегулювання спорів науковцями класифікуються на дві групи - це судові й позасудові. Практика високорозвинених країн свідчить, що досягнення значного економічного прогресу є можливим тільки за наявності ефективної та стабільної судової системи. Проте, не завжди є доцільним вирішувати конфлікти лише за допомогою суду. Часто виникають ситуації, коли ефективнішими є позасудові способи врегулювання спорів, що сприяють швидкому їх вирішенню і є більш економічно вигідними для сторін конфлікту.

Аналіз дослідження проблеми

Проблеми вирішення правових спорів завжди привертали увагу науковців: В. Б. Авер'янова, В. М. Гаращука, Р. О. Куйбіди, В. Л. Ортинського, В. Г. Перепелюка, П. М. Рабіновича, М. І. Смоковича, В. І. Шишкіна та ін. Проте, малодослідженим

є питання позасудового вирішення спорів у зарубіжних країнах, що й зумовлює необхідність його дослідження.

Формування цілей

Мета статті - з'ясувати поняття та сутність, особливості альтернативних способів врегулювання спорів у зарубіжних країнах, визначити їх переваги та недоліки, проаналізувати можливість застосування в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу

Конфлікт, спір - це частина нашого життя. У кожного з нас різні точки зору щодо вирішення певних питань. Яким би тривіальним не був конфлікт, він спричиняє стрес для всіх учасників. Багато з нас потрапляють у ситуації, з яких не так просто вийти. Вони варіюються від сімейних суперечок, які здаються простими для вирішення, до повномасштабних юридичних питань. Незалежно від того, що ми думаємо, у нашому різноманітті є єдність. Виявлення спільного для всіх нас є першим кроком до вирішення будь-якої проблеми. Незалежно від того, наскільки далеко ми знаходимось у своїх думках чи переконаннях, ми розуміємо, що необхідним є зібратися разом і знайти рішення, яке влаштує всі сторони конфлікту.

Альтернативне вирішення спорів– новий напрямок юридичної науки та практики, що динамічно розвивається та який об'єднує такі правові поняття, як третейський розгляд (арбітраж), посередництво (медіація) та переговори.

Відсутність єдиного формулювання і законодавчого закріплення терміна «альтернативне вирішення спорів» вимагає наукового вивчення сучасних концепцій АВС як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій доктрині, і визначення загального поняття, яке розкриває всі аспекти і ознаки цього явища. Так як ефективність правозахисного механізму багато в чому обумовлена правильним розумінням основних правових понять та інститутів і залежить від коректного застосування юридичних конструкцій і категорій в області захисту прав людини.

На думку К.Г.Оганесян, «альтернативне вирішення спорів є певним цілісним утворенням, єдністю, а також з огляду на внутрішню логіку, закономірності та особливості є феноменом, системою захисту прав і свобод людини та громадянина, що обумовлена впорядкованою сукупністю взаємодіючих ланок правового механізму, діяльність якого спрямована на захист порушених прав і свобод осіб» [1, с. 267].

Захищати і відновлювати порушені права можна, використовуючи різні механізми захисту прав: засновані на конституційних обов'язках держави - державні способи захисту прав, які включають судовий захист і державні інститути (несудовий захист) або засновані на конституційному праві особи - самостійний захист своїх прав, альтернативні способи захисту.

Альтернативне вирішення спорів орієнтоване на задоволення інтересів обох сторін конфлікту, на збереження і підтримання миру у відносинах сторін і досягнення консенсусу. Консенсус ґрунтується на стабільній згоді сторін, зацікавлених у вирішенні конфлікту, і вимагає позитивного рішення на основі узгодження позицій, тобто компромісу, співпраці.

Ґрунтуючись на принципах справедливості, неформальності, конфіденційності та своєчасності вирішення спорів, альтернативне вирішення спорів дозволяє виявити справжні інтереси сторін. У разі виникнення конфліктної ситуації, кожен має право самостійно вирішувати, відстоювати свої позиції або розкрити справжні інтереси.

Природним правом кожної людини є можливість самостійного вибору способу вирішення спору або врегулювання конфлікту для захисту своїх інтересів. Конституції більшості держав гарантують це право і обмежують його лише єдиною вимогою - спосіб вирішення спорів не повинен бути заборонений законом. Тому кожен може використовувати для захисту своїх прав один або кілька можливих варіантів: по-перше, здійснити самозахист своїх прав; по-друге, звернутися до державних (юрисдикційних) способів вирішення суперечок і врегулювання конфліктів; по-третє, за допомогою способів альтернативного вирішення спорів.

Варто зазначити, що впровадження альтернативних способів врегулювання спорів розвивається практично у всіх країнах як ближнього, так і далекого зарубіжжя. Зокрема,

окремі закони про альтернативне врегулювання спорів були прийняті в Білорусі, Молдавії, Росії. Активно обговорюються законопроєкти в Україні, Австрії, Іспанії тощо.

Для прикладу, у Німеччині аж до кінця 1990-х рр. загальний інтерес до альтернативних способів вирішення спорів був невеликим, посередництво застосовувалося, як правило, у справах про розлучення. Зацікавлення альтернативними способами вирішення спорів з'явилось у 1979 році в Ессені на конгресі суддів. Зокрема, у 1981 році Верховний суд зробив висновок, що ефективність діяльності судової системи можна підвищити, застосовуючи альтернативні способи вирішення спорів, а особливо медіацію. У 1999 р.парламент Німеччини прийняв законодавство, яке дозволяє вводити на німецьких землях обов'язкове судове посередництво [2].

В Іспанії нормативно-правового регулювання альтернативного механізму вирішення спорів ще немає. Закон Про цивільне судочинство (прийнятий 2000 р.) визначає, що впродовж року з моменту вступу в дію цього закону, уряд підготує проєкт закону щодо добровільної юрисдикції. У 2002 р. була створена комісія рамках Генеральної комісії із кодифікації, що розробила проект даного закону. Його текст був опублікований у жовтні 2005 р. Проте, при розгляді проекту в комісії юстиції конгресу та сенаті було запропоновано багато поправок, і в результаті прийняття цього проєкту урядом було відкликано.

В Італії діє закон про альтернативне вирішення спорів. У його основібуло покладено закон від 17 січня 2003 р., що регулює посередництво із страхових і корпоративних суперечок. Положення цього закону набули продовження в декретах Міністерства юстиції Італії від 23 липня 2004 р. (№ 222, № 223), у яких регламентовано ведення реєстру медіаторів та обов'язковий для посередницьких організацій механізм оплати послуг. 24 липня 2006 р. був прийнятий декрет, що закріпив порядок внесення таких організацій до реєстру медіаторів [3].

У ст. 21 ЦПК Франції передбачається обов'язок судді робити спроби щодо примирення сторін:«Спроба примирення здійснюється, якщо не передбачено інше, у місці та в час, які суддя вважає сприятливими та відповідно до встановлених ним умов. Суддя, який повинен здійснити попередню спробу примирення, може наказати сторонам зустрітися з примирителем правосуддя, який повідомить їх про об'єкт та хід примирення, на умовах, передбачених статтею 22-1 закону № 95–125 від 8 лютого 1995 р.»[3]. Відповідно до Декрету №2016-514 від 26 квітня 2016 р., коли суддя делегує свою примирювальну місію, він призначає для цієї мети посередника, визначає термін процедури та вказує дату її проведення. Початковий термін процедури не може перевищувати трьох місяців. Проте його можна поновити один раз (знову на 3 міс.) на прохання примирителя[4].

У сучасному законодавстві Німеччини також діють норми щодо права й обов'язку суддів сприяти примиренню сторін. Зокрема, 278 ЦПК наказує судді докладати максимальних зусиль у кожній конфліктній ситуації для примирення сторін цього спору. Крім чого, відповідно до Закону «Про медіацію» від 27 липня 2012 р, суддям дозволено проводити медіацію від імені сторін або іншу процедуру вирішення спору. Тобто суд може не тільки брати участь у вирішенні спору, але і має право залучити посередника для цього. Також суд може запропонувати звернутись сторонам до посередників для позасудового врегулювання спору та, якщо вони згідні, закрити провадження у цій справі.

Ще однією країною, де знайшла підтримку та розвитку ідея примирення сторін конфлікту, є США, адже тут з'явилася Гарвардська концепція переговорів, що стала фундаментом для медіації, та багатьох інших сучасних процедур примирення. Для втілення цієї концепції у США сьогодні діють спеціальні суди, які ще називаються судами із процедурами примирення, юрисдикція яких визначається сумою позову (від 1 тис. до 5 тис. дол. США залежно від штату) [5, с.111]. Як зазначає Г. Аболонін, «у судах США часто проводяться досудові слухання, з метою допомогти суду в створенні умов з ціллю укладання мирної угоди сторонами, включаючи механізм альтернативного врегулювання спорів із використанням медіації, арбітражу та незалежної оцінки шкоди, що була заподіяна» [5, с.292].

Отже, першою країною, у якій почали застосовуватись програми з розвитку альтернативних способів вирішення спорів, науковці

вважають США. Основними цілями цих програм було розвантаження правоохоронної та судової системи та полегшення самого механізму врегулювання суперечок. Альтернативне врегулювання спорів у США виникла нап. 1970-х рр. У деяких штатах ці програми підтримувались місцевою владою, а також були залучені й суди.

У штаті Джорджія в 1990 р. була створена Commissionon Alternative Dispute Resolution, що мала за мету дослідити можливості щодо застосування методів альтернативного врегулювання спорів у межах судового розгляду. Верховний суд Джорджії в результаті її діяльності прийняв правила, що встановлювали план використання альтернативного врегулювання спорів у цьому штаті. Цей план передбачав, зокрема, створення Комісії із врегулювання суперечок як спеціального координуючого органу. Дана Комісія займається розробкою порядку та основних засад сертифікації альтернативного розгляду спорів, критеріїв щодо навчання та поведінки посередників. У плані також пропонувалося суду приймати програми альтернативного вирішення спорів та представляти їх Комісії. Відповідно до плану було засновано також Управління врегулювання суперечок, що впроваджувало основні принципи АРС, сертифікацію посередників та збір інформації про деякі АРС-програми. Зараз регулювання механізму альтернативного вирішення спорів відбувається за допомогою закону про посередництво 2001 р.Результати опитування 1000 американських корпорацій показали: « 88% з них використовували медіацію, 79% звертался до арбітражів, 81% назвали медіацію більш зручною формою, ніж судова процедура, 59% відзначили, що медіація сприяла збереженню партнерських відносини між сторонами спору» [6, с. 63].

В Індії альтернативні способи врегулювання спорів вперше були визначені в «Акті про промислові суперечки», де відповідно до р. 4, на примирителів, був покладений обов'язок щодо посередництва та заохочення у врегулюванні промислових суперечок. Як зазначає С.О. Корінний: «у 1987 р. був прийнятий Акт про органи правової допомоги (LegalServices Authorities Act), згідно з яким засновано Національний орган правової допомоги (National Legal Services Authority), патронований головою Верховного суду. Серед іншого цей орган повинен заохочувати вирішення спорів за допомогою переговорів, арбітражу і примирення. У 1996 році був прийнятий Акт про арбітраж і примирення (ArbitrationandConciliationAct). Положення про альтернативне рішення спорів були введені в Цивільний процесуальний кодекс 1908 року» [6, с. 64].

Альтернативне вирішення спорів - переклад терміну «alternativedisputeresolution» (ADR) з англійської мови, проте, останнім часом, у зв'язку з широким застосуванням способів АВС у юридичній практиці багатьох зарубіжних держав, можна зустріти й інші терміни. Так, пропонуються такі варіанти позначення альтернативних способів, як: «additional disputeresolution» («додаткова система вирішення спорів»), « additional disputere solution» («дружнє врегулювання конфліктів»), «accelerated disputere solution» («прискорене врегулювання суперечок»), «innovative disputere solution» («інноваційне вирішення спорів»), «effective disputere solution» («ефективне вирішення спорів»), approp riate dispute resolution («правильне»вирішення спорів) [7].

Вживання терміну «альтернативне вирішення спорів» як не можна краще відображає зовнішню сторону досліджуваної сфери - він означає можливість вибору тієї чи іншої форми вирішення спорів, тобто такі способи захисту прав, що не протиставляються правосуддю, а відмежовуються від судового розгляду спору, існують з ним паралельно.

Варто також зазначити, що науковці виділяють обмеження альтернативного вирішення спорів. Зокрема, альтернативні способи не підходять для вирішення спорів, що виникають із складних правових питань, вони прийнятні скоріше у спорах щодо встановлення фактів. Також альтернативні способи неефективні для врегулювання спорів з багатьма особами, адже важко укласти угоду між двома учасниками і завдання значно ускладнюється, якщо їх більше. Іноді один учасник пропонує використання альтернативних способів вирішення спорів, а інший – такі дії трактує як ухилення від судового розгляду цього спору. Також якщо сторони не хочуть контактувати одна із одною, немає сенсу використання альтернативних способів.

Проте не завжди потрібно вирішувати конфлікти за участі суду.

По-перше, захист прав особи у суді не повинен бути лише єдиним способом вирішення спорів.

По-друге, за участі іноземних осіб у суперечці, також можуть виникати такі труднощі, що роблять звернення до суду непривабливим: а) незнання процесуального порядку, який є обов'язковим для застосування іноземним судом; б) здійснення судового розгляду лише державною мовою цього суду, у зв'язку з цим виникає потреба перекладу всіх документів, що стосуються спору, тобто потрібно знайти кваліфікованого перекладача, що володіє відповідною термінологією, а це ще додаткові витрати; в) наявність декількох інстанцій, що сприяє затягуванню розгляду та вимагає знову таки додаткових витрат;- г) відсутність відповідної компетенції у суддів, а також застосування ними іноземного права,як правило, пов'язано із проведення додаткових експертиз і отриманням висновків відповідних фахівців, що знову ж таки потребує часу та затрат; д) «можливість виконання рішення суду на території іноземної держави обмежена через відсутність універсальних міжнародних договорів, які дозволяють здійснювати примусове виконання рішення державного суду однієї держави на території іншої» [8, с.4- 5].

ВИСНОВКИ

Таким чином, альтернативне вирішення спорів, відображаючи нові процеси і явища, що виникають у державно-правовій дійсності, має унікальну правову природу і, будучи елементом правозахисної системи, становить правову категорію. Альтернативне вирішення спорів – це системи недержавних способів захисту прав, заснованих на добровільному і самостійному виборі найбільш ефективного для конкретних спірних правовідносин і не забороненого законом способу вирішення спору (врегулювання конфлікту), при якому сторони самостійно і / або за допомогою третьої нейтральної сторони визначають як свої процесуальні права і обов'язки, так і порядок вирішення спору, а виконання ухваленого рішення ґрунтується на вільному виборі та бажанні сторін врегулювати розбіжності, що виникли.

З усіх способів альтернативного вирішення спорів для України найбільш прийнятними є: медіація, переговори та арбітраж, мед-арб, приватна судова система, незалежне встановлення обставин, що стосуються справи. Серед інших у практиці зарубіжних країн застосовується також спрощений суд присяжних. Отже,підтримуючи ефективність застосування альтернативних способів вирішення спору варто зазначити, що в Україні перевага має надаватись медіації, оскільки вона є найбільш прийнятною для адміністративного процесу та її роль при вирішенні найрізноманітніших спорів значно зростає у світі.

Література

1. Оганесян К.Г. Концептуальноеобосн ованиесистемызащиты прав и свободчеловека и гражданина в России.*Изв. Рос. гос.пед. ун-та. Обществ.игуманит.науки.*Санкт-Петербург, 2009.№ 114.С.266-276.
2. Xavier A. Mediation is heretostay! Indian Yearbook of International Law and Policy. 2009. P. 366-367. URL:http://www.arbitrationindia.com/pdf/mediation_tostay.pdf
3. Buizza R. Mediation in the Italian Legal System. URL:http://www.cpradr.org/Portals/0/mediationintheitailanlegalsystem.pdf.
4. Code de procédure civile. URL: http://codes.droit.org/CodV3 /procedure_civile.pdf
5. Аболонин Г. О. Гражданское процессуальное право США. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 423 с.
6. Корінний С.О. Практика застосування медіації: європейський досвід та українські реалії. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса,11–12 серпня 2017 р.* Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017.С. 62-68.
7. Михель Д.Е. Альтернативное разрешение споров как теоретико-правовая категория. URL: https://www.sworld.education/simpoz6/47.pdf
8. Международный коммерческий арбитраж. Государства Центральной и Восточной Европы и СНГ: учебно-практическое пособие / отв. ред. А. Тынель, В. Хвалей. Москва: БЕК, 2001. 544 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top

АНОТАЦІЯ

Глобалізація та зміни в соціально-економічному житті сприяли зростанню швидких й ефективних механізмів вирішення спорів. Сучасні способи врегулювання спорів науковцями класифікуються на дві групи - це судові й позасудові.

Євроінтеграція України зробила одним із пріоритетних напрямів її соціально-економічного та правового розвитку саме забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини. У зв'язку з цим виникає питання щодо реформування системи захисту прав людини в Україні. Як свідчить практика, сьогодні судова система перевантажена, адміністративний процес через різні обставини часто затягується на тривалий час, а послуги юристів теж коштують немало. Саме тому все частіше виникає питання застосування альтернативних способів при вирішенні адміністративних спорів.

Варто зазначити, що в деяких країнах Європи закони про альтернативне вирішення спорів з'явилися лише в 1990-х рр. (зокрема, у Франції, Італії), проте є також країни, у яких такі закони ще досі відсутні. Вважаємо, що потрібно запозичити досвід тих зарубіжних держав, де активно застосовуються альтернативні способи врегулювання спорів, це США, Німеччина, Франція тощо. Визначити, які саме способи є найбільш прийнятними для адміністративного процесу України.

У цій статті вважаємо за необхідне дослідити особливості позасудового врегулювання спорів у зарубіжних країнах, визначити механізм їх врегулювання, з'ясувати, які саме способи альтернативного вирішення спорів потрібно застосовувати в адміністративному процесі України.

Ключові слова: альтернативні способи врегулювання спорів,позасудове вирішення спорів, врегулювання спорів у зарубіжних країнах.

10. Рекомендація Rec (2001)9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами - приватними особами від 05.09.2001 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF ALTERNATIVE METHODS OF SETTLEMENT OF DISPUTES IN FOREIGN COUNTRIES

Globalization and changes in socio-economic life have contributed to the growth of rapid solutions. Modern methods of dispute resolution are classified by scientists into two groups: judicial and extrajudicial.

Ukraine's European integration has made one of the priorities of its socio-economic and legal development to ensure the effective protection of human rights and freedoms. This raises the question of reforming the human rights system in Ukraine. As practice shows, today the judicial system is overloaded, the administrative process is often delayed due to various circumstances, and the services of lawyers are also expensive. That is why the question of using alternative methods in resolving administrative disputes is becoming more and more common.

It should be noted that in some European countries the laws on alternative dispute resolution appeared only in the 1990s (in particular, in France and Italy), but there are also countries where such laws are still lacking. We believe that it is necessary to borrow the experience of those foreign countries where alternative methods of dispute settlement are actively used, such as the United States, Germany, France, etc. Determine which methods are the most acceptable for the administrative process of Ukraine.

In addition, the introduction of alternative dispute resolution is developing in almost all countries, both near and far abroad. In particular, separate laws on alternative dispute resolution have been adopted in Belarus, Moldova and Russia.Bills in Ukraine, Austria, Spain, etc. are actively discussed.

In this article we consider it necessary to investigate the features of out-of-court settlement of disputes in foreign countries, to determine the mechanism of their settlement, to find out what methods of alternative dispute resolution should be used in the administrative process of Ukraine.

Keywords:methods of dispute settlement, out-of-court settlement of disputes, settlement of disputes in foreign countries.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

ПЄТУХОВ Андрій Юрійович - здобувач Університету сучасних знань

В статье проанализированы научные подходы к определению понятия «взаимодействие», акцентировано внимание на отсутствии его понимания, исследован термин «взаимодействие власти и бизнеса». Определено понятие взаимодействия, его признаки и особенности. Исследовано понятие «сотрудничество», «партнерство», приведены ключевые отличия от понятия «взаимодействие».

Ключевые слова: взаимодействие, бизнес, власть, партнерство, сотрудничество, особенности взаимодействия.

Постановка проблеми

Умови сьогодення вимагають від держав розуміння того, що найкращі та ефективні результати для досягнення прогресивного суспільного розвитку можуть бути лише за умови реалізації пріоритету взаємодії влади та бізнесу. На жаль, такі партнерські відносини в Україні складаються досить не просто. Зокрема, під час співпраці як держава, так і підприємницькі структури стикаються з низкою проблем, які насамперед мають свій прояв у: недосконалості правового регулювання, невідповідності нормативно-правової бази сучасним умовам розвитку бізнесу, недосконалості форм і методів реалізації взаємодії держави та бізнесу, відсутності конкурентних умов для ефективної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанню взаємодії влади з бізнесом присвячена увага таких науковців, як:- О. Грішнова, В. Гостеніна, В. Давиденко, С.Д. Данасарова, А.П. Денисенко, Б. Дезілец, Т. Дерев'ягіна, І. Дубровського,- І.В. Запатріна, О. Маслюківської, В.А. Михєєва, О.М. Полякова, Е.Р. Уайт, Ю.Шевчук та інших. Дослідження особливостей взаємопов'язаного розвитку державного і приватних інститутів розкриті в дослідженнях Л. Абалкіна, М. Афанасьєва, В. Варнавського, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Ігнатова, Ю. Колесникова, П. Леоненка, О. Мамедова, Л. Матвєєвої, В. Уколова, А. Радченка, Д. Розенкова, А. Чирікової, М. Чумаченка, А. Чухна, С. Юрія, В. Якимця, Ю. Якутіна, Є. Ясіна та інших учених.

Не вирішені раніше проблеми

Незважаючи на значний доробок досліджень різних аспектів взаємодії, науковці звертають увагу на недостатню визначеність самого поняття «взаємодія» як основоположного принципу сучасного державного управління. Підкреслюється, що незважаючи на те, що поняття «взаємодія» давно введено в науковий обіг і широко використовується в нормативно-правових актах і на практиці, на жаль, воно досить чітко не сформульовано. Більш того, деякі дослідники вважають поняття «взаємодія» визначеним у науці і не піддають його всебічному дослідженню.

Метою цієї статті є аналіз сучасних досліджень та положень чинного законодавства України щодо визначення поняття взаємо-

дія влади та бізнесу, її головних ознак, сутності та значення.

Виклад основного матеріалу

Для з'ясування сутності та особливостей взаємодії влади та бізнесу, доцільно розглянути категоріальний апарат. Зокрема, найбільш змістовне поняття «взаємодія» можна знайти в тлумачних словниках. Так, Словник української мови поняття «взаємодія» визначає як:1) взаємний зв'язок між предметами у дії; 2) погоджена дія між ким-, чимнебудь [1]. Філософський енциклопедичний словник визначає поняття «взаємодія» як філософську категорію, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану [2, с.77].

У науковій літературі існує багато концепцій, що розкривають сутність феномену взаємодії, тому звернемося до основних із них. Так, В. Баштанник визначає взаємодію як узгодження дій чи інтеграцію суб'єктів процесу на засадах консенсусу для найбільш ефективної реалізації функцій взаємодії, з відповідно визначеною метою. Досліджуючи європейський досвід, автор дійшов висновку, що взаємодію у системі «органи влади – політичні партії» визначено як впорядковану, об'єднану через осмислення певного процесу або явища, реалізацію інтересів національної спільноти (або її частини), спрямованої на підвищення ефективності державного управління та на мінімізацію конфліктності сторін суспільно-політичного діалогу [3, с. 12-13].В. Надрага характеризує взаємодію як засіб соціально-політичного розвитку і як технологію здійснення влади суб'єктами [4, с. 6, 8]. Як постійну співпрацю у вирішенні значних і повсякденних питань, за якої обидві сторони діють відкрито та прозоро, визначає взаємодію О. Бабінова. Як стверджує остання, при взаємодії влада повинна шукати консенсус у відносинах та застосовувати для цього різноманітні механізми та форми. У цьому процесі мають бути зацікавлені обидві сторони, але для здійснення ефективної, плідної взаємодії ініціатива повинна надходити з боку влади [5, с. 6]. На думку Б. Кудренка, взаємодія – це об'єктивна та універсальна форма руху, розвитку, яка визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Одна з рис метафізичної ідеї взаємодії полягає в тому, що світ уявляється утвореним із речей, які впливають одна на одну згідно із загальними, однаковими законами [6]. Визначаючи взаємодію як форму зв'язку елементів системи, В. Плієшкін зазначає, що вони взаємодоповнюють одна одну, створюючи умови для успішного функціонування системи в цілому [7, с. 14]. О. Антонова та В. Дрешпак розглядають взаємодію з позицій системного підходу як неодмінну умову функціонування системи в певному середовищі. При цьому відбуваються численні інформаційні обміни, спрямовані на досягнення рівноваги між системою й середовищем [8]. Учений Ф. Шамхалов визначає взаємодію підприємництва і державної влади як систему суспільних відносин між структурами політичної влади і господарюючими суб'єктами з приводу використання останніми у власних специфічних інтересах усієї сукупності економічних ресурсів суспільства. Сутність взаємодії підприємницьких структур, з одного боку, та органів державної влади — з другого, полягає в узгодженні, своєрідній інтеграції дій політичної і господарчої влади на підставі консенсусу економічних інтересів сторін для найбільш ефективної реалізації специфічних функцій кожної з них, досягнення їх стратегічних цілей та вирішення завдань стратегічного характеру, внаслідок цього забезпечується стабільність економічного та соціального розвитку країни в цілому [9,с. 215].

У викладених позиціях прослідковуються певні тенденції при формулюванні визначення поняття та змісту «взаємодії», які проявляються у декількох основних підходах. Так, деякі із зазначених наукових підходів до розуміння цього поняття ґрунтуються на діяльнісному аспекті, пропонуючи розглядати взаємодію як специфічну діяльність, що знаходить свій прояв у взаємовпливі речей один на одного, співпраці, формі руху чи розвитку. Натомість, інша частина науковців наголошує на процесуальному

аспекті взаємодії, вказуючи на те, що вона пов'язана з організацією комплексу заходів, направлених на виконання функцій, що стоять перед владою та бізнесом. У свою чергу, третя група науковців звертає увагу, що взаємодія як форма зв'язку потребує свого правового регулювання та відповідних дій як з боку держави, так і бізнесу, які складаються із сукупності завдань, цілей, заходів та засобів тощо.

На наш погляд, найбільш правильним для розуміння та розкриття сутності взаємодії влади та бізнесу є саме діяльнісний підхід, адже вказане явище пов'язане із вчиненням певного комплексу дій. Взаємодія є діяльністю, у якій беруть участь два і більше суб'єктів. Таким чином, у контексті дослідження взаємодію доцільно розуміти як процес взаємовпливу влади та бізнесу один на одного, що має свій прояв у врегульованій законом співпраці, яка здійснюється шляхом досягнення спільних заходів, обумовлена єдиною метою та цілями щодо вирішення конкретних питань та прийняття відповідних рішень. У цьому значені погоджуємося з думкою Артеменка І.В., яким слушно вказано, що взаємодія є найзагальнішою, універсальною формою руху та розвитку. На всіх рівнях державного управління дуже важливою є саме взаємодія влади з бізнесом. Постановка цілей для держави повинна відбуватися знизу, тобто ініціатива повинна йти від приватних інституцій. А в демократичних країнах саме інститути громадянського суспільства повинні допомагати владі у формуванні її цілей. Тому ефективна система державного управління не може функціонувати окремо від бізнесу, вона повинна діяти в умовах тісної взаємодії між собою і формувати таким чином державну політику [10].

Разом з цим, доцільно звернути увагу, що термін «взаємодія» досить тісно пов'язаний з поняттям «співробітництво». Так, співробітництво передбачає командну співпрацю, коли мова йде про роботу над спільною справою. Взаємодія спрямована на реалізацію прийнятого рішення. Вона можлива, коли є спільні інтереси або коли вони простежуються в довгостроковій перспективі [11].У тлумачному словнику української мови співробітництво трактується як спільна діяльність, спільні дії, а співпраця – як спільна з ким-небудь діяльність [12, 519–520]. При цьому переклад російського слова «сотрудничество» передбачає два варіанти – співробітництво та співпраця, а за зворотного перекладу і співробітництво, і співпраця передбачають один варіант – «сотрудничество». На думку Т.Гаврилюк, для характеристики відносин вказані терміни можуть вживатися паралельно, оскільки кожен із них передбачає спільну погоджену діяльність суб'єктів взаємодії, спрямовану на досягнення спільної мети[13, с.148-149].

Сучасні тенденції та інтенсивність розвитку суспільства створюють нові передумови для налагодження комунікації між різними групами, у яких на зміну конкуренції (а то й протистояння) приходять конструктивний діалог і порозуміння. Налагодження партнерських відносин стає одним із найважливіших підходів у діяльності інституцій на шляху досягнення спільних цілей, запорукою важливих змін у громадах і суспільстві загалом. Співпраця у межах досягнення певної мети, вирішення конкретних завдань чи тривале партнерство передбачають об'єднання й координацію зусиль, ресурсів, рівність участі кожної зі сторін та спільну відповідальність за результати діяльності [14].

Досліджуючи етимологію понять, доцільно також звернути увагу на широке використання терміну «партнерство», яким часто заміняють поняття «взаємодія».- В етимологічному словнику української мови зазначено, що слово «партнер» в українську мову запозичене із французької, у свою чергу, французьке «partenaire» походить від англійського «partner», яке має кілька значень, зокрема, «співспадкоємець», «поділ», «частина» тощо [15, с. 300]. У сучасному розумінні партнерство – це вид взаємовідносин між суб'єктами, наслідком якої є формування єдиної позиції щодо організації та виконання спільних дій для досягнення результату. Специфікою партнерства є збереження кожним з партнерів відносної самостійності в основних аспектах діяльності [16, с. 427]. При цьому виникає питання, чим різняться взаємодія, співробітництво

і партнерство. Деякі вчені зазначають, що термін «партнерство» ще не набув статусу соціальної категорії поряд з іншими категоріями, які позначають різні форми соціальних відносин залежно від характеру взаємодії між сторонами [17, с. 134—135]. Як систему відносин, що спирається на переговори, пошук прийнятних для суб'єктів партнерства рішень, розглядає партнерство Ю. Свєженцева. Остання вказує, що головним методом забезпечення згоди є консенсус, а характерною рисою – орієнтування на договір, який обумовлює права, обов'язки та форму спільної відповідальності учасників. Партнерство передбачає стійке дотримання норм і правил, які виникають у результаті співробітництва. Завдяки співробітництву, яке формує усталену систему відносин між партнерами – узвичаєне партнерство, розвиваються соціальні системи. Співробітництво й партнерство, на думку автора, спираються на різні типи відносин. У першому типі вони раціональні, осмислені, у другому – узвичаєні, неявні [18, 12–19]. У свою черг, В.Г. Варнавський вважає, що в сучасному розумінні партнерство держави і приватного сектора – це інституційний та організаційний альянс між громадською владою і приватним бізнесом для реалізації національних і міжнародних, масштабних, суспільно значущих проєктів у широкому спектрі діяльності – від розвитку стратегічно важливих галузей промисловості до забезпечення суспільних послуг [19].

Аналізуючи різні підходи до визначення основних категорій дослідження, приходимо висновку, що взаємодія є широким поняттям, яке по-різному трактують залежно від сфери його застосування. У випадку побудови спільної діяльності влади та бізнесу з урахуванням рівноправності суб'єктів, тобто які мають однакові права, обов'язки та відповідальність за вчинені дії, і ця діяльність буде спрямована на забезпечення інтересів партнера, тоді можна говорити про наявність партнерських стосунків між владою та приватним сектором. Водночас нині у сфері встановлення відносин влада-бізнес, на нашу думку,доцільно вживати термін взаємодія. Результатом такої взаємодії можуть бути партнерські стосунки, побудовані на рівноправності суб'єктів взаємодії, їхній взаємній відповідальності та довірі під час досягнення спільної мети.

Ефективний розвиток взаємодії влади та бізнесу в сучасних умовах детермінують потребу в постійному та відповідному оновленні рівня правового регулювання, вдосконаленні форм і методів та створенні конкурентних умов для ефективної взаємодії. З цього слідує, що взаємодія може відбуватися тільки за умов дотримання обома сторонами визначених правил. Це пояснюється тим, що в процесі взаємодії між владою та бізнесом формуються взаємні права та обов'язки, очікування в досягненні спільної мети та прогнозуються кроки іншої сторони. У той же час, погоджуючись з думкою В. Місюри, не можна зводити взаємодію влади та бізнесу лише до особливої форми авторегуляції. Значення «взаємодії», як стверджує науковець, полягає в тому, що вона обумовлює наявність нових інтегративно-синергетичних якостей цілісної системи, не властивих окремим частинам і компонентам, що її утворюють [20, с. 11].

Враховуючи, що взаємодія включає в себе як формування та постановку завдань і цілей щодо вчинення конкретних дій у певній галузі, що потребує регулювання, так і вчинення дій, направлених на їх реалізацію, слід констатувати, що вказаному явищу притаманний певний набір специфічних характерних ознак. У той же час, беручи до уваги тісний взаємозв'язок, у якому існують і розвиваються держава та бізнес, необхідно розділити роль кожної інституції у формуванні ефективного рівня взаємодії. Так, особливостями бізнесу є те, що він: 1) не існує самостійно; 2) розвивається в системі взаємодії з владою; 3) потребує від держави охорони і захисту; 4) використовує норми права, закріплені державою в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах тощо. У свою чергу, роль влади у розвитку взаємодії полягає в тому, що: 1) влада слугує формою, що організовує і створює умови для подальшого розвитку; 2) встановлює загальнообов'язкові для виконання вказівки, правила тощо, яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування і розви-

тку; 3) надає необхідний захист та виступає знаряддям соціального компромісу; 4) є відносно самостійною і здійснює солідарні публічні інтереси всіх складових, у тому числі й бізнесі; 5) юридично забезпечує можливості особам бути власниками, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства [21].

Діалектика відносин держави і бізнесу є складною й суперечливою, оскільки у процесі їх взаємодії відбувається своєрідний поділ організаційно-управлінської праці. Враховуючи, що і влада, і бізнес функціонують для задоволення потреб та інтересів людини, можемо виділити основні особливості такої взаємодії: 1) єдність цілей, що виражається у забезпеченні дотримання прав та інтересів як держави, так і бізнесу, законності та правопорядку, наданні різних видів послуг на належному рівні; 2) чітке закріплення відповідних повноважень (організаційне забезпечення), що створює передумови для результативної взаємодоповнюючої співпраці; 3) наявність правових підстав, тобто нормативне забезпечення встановлення і підтримки координаційних управлінських відносин.

Висновки

Резюмуючи викладене, приходимо до висновку, що в умовах сьогодення існує необхідність ефективного об'єднання спільних зусиль для впровадження нових механізмів взаємодії влади і бізнесу. Саме ефективна взаємодія влади та бізнесу, спрямована на інтенсивний розвиток суспільства, здатна стати базисом політичної та економічної стабільності в суспільстві. Належний рівень взаємодії влади та бізнесу повинен передбачати формування «зрозумілої політики» із залученням приватних структур до підготовки та прийняття рішень про співпрацю держави та бізнесу, бути зрозумілою для суб'єктів взаємодії, враховувати їх інтереси, створювати сприятливі умови для розвитку та функціонування як державних інституцій, так і бізнесу. У ході проведеного дослідження з'ясовано, що особливостями взаємодії влади та бізнесу є те, що: взаємодія регулюється нормами адміністративного права, визначається потребами та інтересами сторін, суспільства та держави; характерним є узгодженість дій під час планування спільних заходів; взаємна відповідальність. Тому сприяння розвитку взаємодії влади і бізнесу в Україні є однією із пріоритетних умов становлення дійсно соціальної, демократичної та правової держави.

Література

1. Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 346.http://sum.in.ua/s/vzajemodija.

2. Філософський енциклопедичний словник під заг. ред. В.І. Шинкарук. Національна Академія Наук України Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди,. К. – 2002. С. https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

3. Баштанник В. В. Державнеуправління в системівладно-партійноївзаємодії :автореф. дис… канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / БаштанникВіталійВолодимирович ; Укр. акад. держ. упр. при ПрезидентовіУкраїни. – Київ, 2002. – 22 с.

4. Надрага В. І. Взаємодія владних структур, політичних і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні : автореф. дис… канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Надрага Василь Іванович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2003. – 20 с.

5. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис… канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Бабінова Олена Олегівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2006. – 20 с.

6. Кудренко Б. В. Основи та особливостівзаємодіїмолодіжнихорганізацій та об'єднань і органівдержавноївлади /- Б. В. Кудренко. – Режим доступу : www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=181.

7. Плішкін В. М. Теоріяуправління органами внутрішніх справ : підручник/- В. М. Плішкін ; за ред. Ю. Ф. Кравченка. –

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «взаємодія», акцентовано увагу на відсутності його єдиного розуміння, досліджено термін «взаємодія влади та бізнесу». Визначено поняття взаємодії, її ознаки та особливості. Досліджено поняття «співробітництво», «партнерство», наведено ключові відмінності від поняття «взаємодія».

Ключові слова: взаємодія, бізнес, влада, партнерство, співробітництво, особливості взаємодії.

SUMMARY

The article analyzes scientific approaches to the definition of "interaction", emphasizes the lack of a common understanding, explores the term "interaction between government and business". The concept of interaction, its signs and features are defined. The concept of "cooperation", "partnership" is studied, the key differences from the concept of "interaction" are given.

Keywords: interaction, business, power, partnership, cooperation, features of interaction.

К. : Нац. акад. внутр. справ України,1999. – 701 с.

8. Антонова О. В. Інформаційно-аналітична сфера державно-управлінської діяльності на місцевомурівні: структура та функції / О. В. Антонова, В. М. Дрешпак. // Державне управління :теорія та практика. – 2007. – №1(5). – Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07aovrsf..htm.

9. Шамхалов Ф.И. Государство и экономика: власть и бизнес / Ф.И.Шамхалов. Отд. экон. РАН; науч. ред. сонет издва «Экономика». — М.: ОАО» Изд-во «Экономика», 1999. — 414 с.

10. Артеменко І.В. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – теорія та історія державного управління. – Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Дніпро, 2017.

11. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування і територіальної громади Муркович Л.http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11mlistg.pdf

12. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1978. –Т. 9. – 918 с.

13. Т.Гаврилюк До питання розмежування понять «взаємодія»,«співробітництво» та «партнерство»у сфері відносин міліції з населенням. Вісник Академії управління МВС. 2009. №2

14. Партнерство та співпраця як невід'ємна складова діяльності ОГС. http://cd-platform.org/library/statti/1782-partnerstvo-ta-spivpratsia-iak-nevid-iemnaskladova-diialnosti-ohs.

15. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 4. – 656 с.

16. Большаяэнциклопедия: в 62 т. – М.: ТЕРРА, 2006. – Т. 35. –592 с.

17. Свєженцева Ю. Що таке партнерство і як його вимірювати: концептуальні та операціональні аспекти соціального феномена / Ю. Свєженцева //Соціологія: теорія, методи, маркетинг.—2006 — № 2. — С. 133—148.

18. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / кол. авт.; за заг. ред. д-ра соціолог. наук, проф. В.О. Соболєва та канд. соціолог. наук, доц. Ю.О. Свєженцевої. – Х.: Фінарт, 2005. – 240 с.

19. Варнавский В.Г. Государство и бизнес: институциональные аспекты / В.Г. Варнавский. – М. : ИМЭМО РАН, 2006. – С. 40.

20. Місюра В. Я. Особливості взаємодії політичних партій та органів місцевого самоврядування в розбудові громадянського суспільства в Україні (державно-управлінський аспект) : автореф. дис… канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Місюра Вадим Ярославович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2006. – 20 с.

21. Конспект лекцій з дисципліни «Взаємодія суспільства та влади».укладач Шевченко О.О. Київ – 2018. http://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/vzaemodsvleksait.pdf

ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

ДМИТРЕНКО Олена Дмитрівна - аспірант Сумського державного університету

УДК: 342.95 (477)

Визначаються форми та методи взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні. Встановлюються види останніх, а також визначається їх правовий зміст. Також висвітлюється питання про методи взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, визначаються види останніх.

Серед правових форм взаємодії антикорупційних інституцій запропоновано виокремлювати правотворчу, правозастосовну, установчу та контрольні форми взаємодії, кожна з яких визначається особливим правовим змістом.

До методів взаємодії суб'єктів протидії корупції віднесено методи прогнозування, планування, погодження актів та рішень, контролю та інформаційний метод.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, правові форми протидії корупції, методи протидії корупції.

Актуальність

Євроінтеграційні процеси в Україні, осучаснення національного державного механізму, формування в Україні ряду антикорупційних інституцій, законодавчого закріплення повноважень останніх обумовлює необхідність проведення комплексний досліджень у відповідній площині. На особливу увагу заслуговує питання про правові форми та методи взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні. Це обумовлено тим, що повноваження антикорупційних інституцій сформульовані у тісній взаємодії між собою, а відтак, і реалізація останніх можлива лише шляхом їх взаємодії. Відзначимо, що обрана нами проблематика на сьогодні є мало дослідженою у межах національної правової доктрини, разом із тим є надзвичайно важливою у контексті практичного аспекту реалізації антикорупційної політики держави загалом.

Таким чином, проведення комплексного дослідження правових форм та методів взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні на сьогодні є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналізована тематика була об'єктом правового дослідження ряду представників національної правової доктрини. Відтак, напрацювання у відповідній площині мали такі науковці як: В.М. Фесюнін, І.Л. Олійник, В.Т. Білоус, М.А. Патик, С.В. Якубов, Т.Л. Маркелов, Ю.В. Собко, Д.Г. Заброда, Ю.В. Харченко, та ряд інших. Разом із тим, комплексне дослідження правових форм та методів взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні перебувало за межами предметного дослідження вище зазначених науковців.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного дослідження національної правової доктрини та відповідної правозастосовної практики визначити види форм та

методів взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу

Переходячи до розгляду обраної нами проблематики по суті, встановимо, що першочергово доцільним видається окреслити правовий зміст базових категорій даного дослідження, а саме категорії «правова форма» та «методи взаємодії». Відзначимо, що останні розглядаються неоднозначно у межах правової доктрини. Відтак, аналізуючи категорію «правова форма» відзначають, що остання призначена для забезпечення регулювання суспільних відносин, що досягається у процесі реалізації правових приписів [1, с. 450]. Також, правова форма розглядається, як організаційна форма діяльності органів держави, їхніх посадових осіб, що, по-перше, передбачена правом і йому відповідає, по-друге, своїм результатом тягне юридично значимі наслідки для суб'єктів права. На наше ж переконання, правову форму доцільно розглядати як об'єктивну дійсність у межах котрої реалізуються правові приписи та здійснюються повноваження суб'єктами публічного адміністрування. Розглядаючи правові форми взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, відзначимо, що останні варто визначати як об'єктивну реалізацію правових постулатів щодо здійснення суб'єктами антикорупційної політики своїх повноважень та реалізації правових приписів щодо комплексної протидії корупції, у тому числі, і у межах взаємозв'язків із іншими суб'єктами антикорупційної політики та громадськістю загалом. Із урахуванням того, що суб'єкти протидії корупції в Україні, у більшій своїй мірі є суб'єктами публічного адміністрування, відзначимо, що на сьогодні у межах правової доктрини, існують диференційовані підходи до класифікацій форм взаємодії між останніми. Відтак, форми взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування поділяються на:

- форми взаємодії в широкому та вузькому значеннях;
- процесуальні й непроцесуальні (організаційні);
- функціонально-операційні, процесуальні та організаційні;
- нормовстановлювальні, профілактичні, нормозастосовні та нормоохоронювальні [2, с. 23;].

Кожен із даних підходів щодо класифікації форм взаємодії суб'єктів публічного адміністрування має свій особливий зміст та правову суть. Разом із тим, на сьогодні національне законодавство та відповідна практика надає можливість встановити, що існують диференційовані правові форми взаємодії саме між суб'єктами протидії корупції в Україні. З урахуванням сфери реалізації відповідними інституціями своїх повноважень дані форми є унікальними. Разом із тим, відзначимо, що всі форми взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні характеризуються рядом спільних ознак серед котрих доцільно виокремлювати:

- реалізація взаємодії у межах та у спосіб повноважень, що чітко визначений законом;
- здійснення взаємодії у специфічній сфері, а саме сфері протидії корупції в Україні;
- реалізація взаємодії у тісній співпраці антикорупційних інституцій, не лише між собою, але й із інститутами громадянського суспільства, тощо.

Відтак, в аналізованій нами площині пропонуємо виокремити такі правові форми взаємодії суб'єктів протидії корупції як: правотворчу, правозастосовну, установчу та контрольну. Разом із тим, із урахуванням особливостей сфери реалізації владних повноважень аналізованими нами суб'єктами, останні правові форми наділяються спеціальним правовим змістом. Таким чином, нижче пропонуємо сконцентрувати увагу на змісті вище зазначених правових форм взаємодії.

- правотворча форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні полягає у розроблені останніми правових приписів для спільної реалізації у межах практичної діяльності щодо оздоровлення національного державного механізму від корупційних проявів. Відзначимо, що правотворча форма взаємодії є у більшій своїй мірі непритаманною для суб'єктів публіч-

ного адміністрування та правоохоронних інституцій загалом. Вчений В. М. Карташов розглядає правотворчість як один з видів юридичної діяльності, що визначається залежно від характеру, способу перетворення суспільних відносин (поряд з правозастосувальною, розпорядчою та інтерпретаційною діяльностями). Автор трактує правотворчу діяльність як складний процес перетворення соціального в правове, процес суб'єктивації об'єктивного та об'єктивації суб'єктивного [3, с. 8]. Відтак, правотворчість у загальному розглядається як процес творення правових норм, та перетворення соціальних правових регуляторів, що не є нормативно передбаченими у такі, що підлягають обов'язковому застосуванню на практиці. Разом із тим, говорячи про правотворчість суб'єктів протидії корупції в Україні, зазначимо, що доречним видається вести мову про так звану відомчу правотворчість. На думку, вченого С.С. Алексєєва, відомча нормотворчість – це діяльність органів виконавчої влади, міністерств, комітетів, відомств щодо створення вторинних підзаконних норматив-правових актів, які видаються в межах компетенції того чи іншого органу, містять похідні норми права, що розкривають і конкретизують первинні норми права, приймаються на їх основі та спрямовані на їх виконання [4,с. 98]. Відзначимо, що актами відомчої нормотворчості є накази, інструкції, розпорядження, вказівки, тощо. Всі вони видаються виключно у межах повноважень відповідних суб'єктів публічного адміністрування та покликані на забезпечення деталізації нормативно-правового регулювання діяльності тієї чи іншої інституції загалом. Не дивлячись на те, що правотворча форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції на сьогодні не є поширеною, все ж таки практика знає випадки відповідної взаємодії. Відтак, до прикладів останньої можна віднести спільні накази видані НАБУ з Міністерством внутрішніх справ щодо обміну інформації з питань обліку осіб, оголошених у розшук (від 24.04.2017 року №99-0/335); із Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою від 27.07.2017 року №157-0, яким були затверджені єдині принципи зовнішньої комунікації, тощо. Таким чином, акти відомчої нормотворчі являють собою інструменти правотворчої форми взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, що відзначимо, на сьогодні реалізується на значно обмеженому рівні та потребує відповідних трансформацій у найближчий час. Адже аналізована нами форма взаємодії може стати передумовою для реалізації антикорупційної політики держави на вищому та якіснішому рівнях.

• Правозастосовна форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні є формою реалізації суб'єктами антикорупційної політики владних повноважень шляхом втілення у практичній площині правових приписів, визначених національним законодавством. У межах правової доктрини правозастосовна діяльність розглядається як особливий (владний) спосіб здійснення регулятивної та охоронної функції права, що супроводжується гранично суворим і точним дотриманням інструментальних і процесуально-процедурних регламентів, що має своєю основною метою вирішення конкретної юридичної справи [5, с. 41]. Встановимо, що у межах реалізації законодавчо визначених повноважень, саме правозастосовна форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції є найпоширенішою. Це пов'язано з тим, що законодавець, формулюючи повноваження антикорупційних інституцій, визначив їх таким чином, щоб ефективна реалізація останніх буде можливою лише завдяки тісній співпраці антикорупційних інституцій між собою. Відзначимо, що правозастосовна форма взаємодії здійснюється шляхом проходження трьох послідовно встановлених етапів її реалізації. По-перше, встановлюються фактичні обставини справи та здійснюється комплексний аналіз інформації, що стосуються суті останньої. Отримана інформація аналізується, синтезується та оцінюється на застосування критеріїв належності, вірогідності, достовірності, тощо. На наступному етапі, із усього масиву правових приписів та постулатів здійснюється обрання правової норми, що підлягає застосуванню у конкретних правовідносинах. По суті, має місце юридична кваліфікація. Завершальним етапом є безпосереднє застосування правової норми у конкретних

правовідносинах, і оформлення результату відповідного застосування правових приписів у формі процесуального рішення чи акту. Відтак, можемо встановити, що правозастосовна форма є багатоаспектною, а її реалізація є багатоетапною, що обумовлено особливостями реалізації правових приписів та відповідних юридичних постулатів.

• Установча форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні є формою взаємодії у вузькому розумінні. Це пов'язано з тим, що остання реалізується виключно у межах окремих ситуацій, та є так званою формою взаємодії ad hoc. Реалізація аналізованої нами форми відбувається у процесі здійснення спільних процесуальних заходів суб'єктами протидії корупції. Це можуть бути спільні спец. операції по розкриттю корупційної злочинності, спільне проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, проведення спільних правоосвітніх заходів чи діяльності щодо інформування населення у сфері протидії корупції тощо. Не дивлячись на не типовість даної форми взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні відзначимо, що остання має важливе практичне значення, та має ефективний вплив у аспекті реалізації владних повноважень антикорупційними інституціями в Україні. Відзначимо, що на сьогодні у межах правової доктрини мають місце наукові напрацювання щодо реалізації установчої діяльності та установчої форми взаємодії суб'єктів публічного адміністрування загалом. Так, на прикладі МВС, установча діяльність останнього розглядається у проведенні таких дій, як:

1) створення чи припинення діяльності відповідних органів і підрозділів;

2) призначення та звільнення посадових осіб у відповідності до чинного законодавства;

3) забезпечення проведення процесів, які виражають сутність цієї держави (наприклад, забезпечення особовим складом Національної поліції умов перебігу всього виборчого процесу відповідно до законодавства України) [6, с. 286]. Разом із тим, відзначимо, що у межах діяльності антикорупційних інституцій, установча діяльність та відповідна форма взаємодії буде наділятися якісно іншим правовим змістом, що опосередковано, по-перше, антикорупційною сферою реалізації владних повноважень суб'єктами протидії корупції, а по-друге, особливими взаємозв'язками між антикорупційними інституціями загалом.

• Контрольна форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні полягає у спільному інформуванні антикорупційних інституцій одна одної про результати проведеної діяльності. Окрім того, контрольна форма взаємодії полягає у проведенні загального контролю уповноваженими суб'єктами за діяльністю антикорупційних інституцій в Україні загалом. При цьому відзначимо, що контрольна форма взаємодії реалізується диференційовано по відношенню до кожного із спеціальних суб'єктів протидії корупції в Україні. Відтак, відповідно до положення національного законодавства, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів є інституціями, що підконтрольні та підзвітні Кабінету Міністрів України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура є самостійним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора, підпорядкованим заступнику Генерального прокурора - керівнику Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Як бачимо, по відношенню до спеціальних суб'єктів протидії корупції в Україні контрольні повноваження здійснюються загальними суб'єктами, що відображається у відповідній законодавчо визначеній взаємодії. На наше переконання, відповідні законодавчі приписи спрямовані здебільшого на те, щоб забезпечити ефективність реалізації повноважень антикорупційних інституцій, а також на те, щоб останні не зловживали своїми повноваженнями, визначеними законом.

Таким чином, можемо встановити, що на сьогодні доцільно виокремлювати унікальні форми взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, кожна із яких носить свій правовий зміст та має особливе значення в

аспекті реалізації повноважень антикорупційних інституцій.

Розглядаючи питання про методи взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, відзначимо, що сама категорія «метод» у межах загальної теорії права розглядається неоднозначно. Так, з етимологічного погляду слово «метод» потрібно розуміти як спосіб, порядок, основу; прийнятий шлях для ходу, досягнення чого-небудь, у вигляді загальних правил [7, с. 823]. З погляду філософії метод – це спосіб побудування й обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів і операцій практичного й теоретичного освоєння діяльності [8, с. 358]. У свою чергу, у Філософському словнику М.М. Розенталь зазначає, що метод – це шлях до мети, спосіб її досягнення [9, с. 241]. Розглядаючи методи взаємодії антикорупційних інституцій встановимо, що останні слід розуміти, як сукупність прийомів, операцій процедур та способів, що спрямовані на досягнення сукупних цілей реалізації встановлених законодавством повноважень антикорупційних установ. Встановимо, що до методів взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні доцільно відносини такі методи як: прогнозування, планування, погодження актів та рішень, контролю, інформаційний метод, тощо. Відтак, нижче пропонуємо сконцентрувати увагу на правовій суті кожного із вище зазначених методів.

- Метод прогнозування – це метод взаємодії за допомогою якого на основі досвіду минулого здійснюється припущення про майбутній стан реалізації владних повноважень антикорупційними інституціями та здійснення антикорупційної політики загалом. У межах правової доктрини метод прогнозування поділяється на метод прогнозної екстраполяції, метод випереджаючої інформації, системно-структурований метод і асоціативний метод. Відзначимо, що кожен із даних методів характеризується особливим змістом та правовою суттю. Досліджуючи правову природу методу прогнозної екстраполяції, встановимо, що зміст даного методу зводиться до вивчення попереднього і сучасного стану розвитку об'єкта дослідження та прогнозування подальших шляхів його розвитку. У межах реалізації взаємодії суб'єктів антикорупційної політики, даний метод реалізується у тому, що проводиться безпосереднє дослідження досвіду попередньої взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні, форм та способів взаємодії, та на відповідній основі здійснюється прогнозування правових форм взаємодії на майбутнє. Аналізуючи асоціативний метод, встановимо, що суть даного методу зводиться до прогнозування розвитку специфічних зав'язків між об'єктами взаємодії шляхом побудови особливих аналогових моделей реальних об'єктів і процесів. У межах взаємодії суб'єктів протидії корупції останній полягає у тому, що здійснюється побудова особливих уявних моделей реалізації повноважень аналізованих нами суб'єктів у відповідній взаємодії. Метод випереджаючої інформації полягає у дослідженні новітніх форм потенційно можливої взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні. Зміст даного методу у більшій своїй мірі зводиться до аналізу новітньої інформації у відповідній досліджуваній сфері та застосування отриманих відомостей на практиці. На особливу увагу серед методів прогнозування заслуговує системно-структурний метод. Суть даного методу зводиться до виявлення структурних взаємозв'язків між досліджуваними явищами, а також аналізу останніх. При цьому встановимо, що дані структурні взаємозв'язки є диференційовані за своїм змістом та суттю, та визначаються у більшій своїй мірі конкретною ситуацією.

У загальному ж можемо встановити, що метод прогнозування- це метод що є пов'язаний із здійсненням аналізу минулого та формування відповідних правових форм реалізації тих чи інших явищ у майбутньому.

- Метод планування - у загальному розумінні означає сукупність прийомів і способів мислення, що дають змогу на підставі аналізу ретроспективних даних, зовнішніх і внутрішніх зв'язків об'єкта планування, а також змін у межах розглянутого явища зробити висновки про те, яким буде цей об'єкт після певних дій [10, с. 86]. Відзначимо, що метод планування доволі тісно пов'язаний із методом прогнозування, хоча останні доцільно розмежовувати. Плани – являють

собою документи, у межах яких містяться чітко визначені кількісні і якісні показники діяльності об'єкта планування у визначений період. Самі плани можна поділити на довгострокові та короткострокові, загальні та спеціальні, плани односторонньої та багатосторонньої взаємодії, тощо. Разом із тим, незважаючи на різновид плану як того, сам метод планування надає можливість визначити подальшу діяльність об'єкта чи суб'єкта, а також встановити пріоритетні форми взаємодії останніх загалом.

- Метод погодження актів та рішень полягає у здійсненні безпосередньої координації діяльності антикорупційних інституцій під час реалізації останніми своїх повноважень. Даний метод також може розглядатися як метод досягнення консенсусу між суб'єктами протидії корупції в Україні в аспекті реалізації останніми своїх повноважень. Варто встановити, що аналізований нами метод має важливе прикладне значення, що опосередковано безпосередньою взаємодією між антикорупційними інституціями та комплексною протидією корупції загалом.
- Метод контролю - це метод, котрий являє собою зворотну сторону методу планування. Даний метод являє собою сукупність способів, що спрямовані на визначення результативності взаємодії між антикорупційними інституціями. У межах загальної теорії права контроль визначається як органічна частина, функція управління. Складовою частиною завдань та владних повноважень органів та осіб, які покликані управляти, є організація та застосування контролю, підвищення його ефективності в інтересах поліпшення роботи підконтрольного об'єкта [11, с. 251]. Відтак, встановимо, що метод контролю має важливе прикладне значення для реалізації антикорупційної політики та спрямований на підтримання ефективного стану реалізації останньої.
- Інформаційний метод – це метод, що пов'язаний із отриманням, опрацюванням, використанням і зберіганням інформації, що відбиває реальні явища, події, факти тощо. У межах взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні інформаційний метод, зводиться до обробки та передачі інформації про діяльність, що відноситься до безпосередніх повноважень антикорупційних інституцій.

Відтак, провівши аналіз методів взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні можемо встановити, що вітчизняна правова доктрина та відповідна практика застосування надає можливість виокремити ряд методів, що наділяються особливим правовим змістом.

Висновок

Таким чином, здійснивши комплексний аналіз форм та методів взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні, можемо зробити ряд висновків.

1. Питання про форми та методи взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні не було детально досліджено на доктринальному рівні. Разом із тим, напрацювання науковців у сфері дослідження форм та методів взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування надає ґрунтовні підстави для аналізу обраної нами проблематики.

2. Правова форма взаємодії між суб'єктами протидії корупції в Україні – це об'єктивна реалізація правових постулатів щодо здійснення суб'єктами антикорупційної політики своїх повноважень та реалізації правових приписів щодо комплексної протидії корупції, у тому числі і у межах взаємозв'язків з іншими суб'єктами антикорупційної політики. Серед правових форм взаємодії антикорупційних інституцій доцільно виокремлювати правотворчу, правозастосовну, установчу та контрольні форми взаємодії, кожна з яких визначається особливим правовим змістом.

3. Методи взаємодії антикорупційних інституцій - це сукупність прийомів, операцій процедур та способів, що спрямовані на досягнення сукупних цілей реалізації встановлених законодавством повноважень антикорупційних установ. Серед методів взаємодії суб'єктів протидії корупції доцільно виокремлювати методи прогнозування, планування, погодження актів та рішень, контролю та інформаційний метод.

Таким чином, підводячи загальний підсумок даному дослідженню можемо встано-

вити, що питання форм та методів взаємодії суб'єктів протидії корупції в Україні підлягає подальшому комплексному доктринальному дослідженню, результати якого можуть стати основою подальших наукових пошуків.

SUMMARY

Forms and methods of interaction between the subjects of anti-corruption in Ukraine are determined. The types of the latter are established, as well as their legal content is determined. The issue of methods of interaction between the subjects of anti-corruption in Ukraine is also covered, the types of the latter are determined.

Among the legal forms of interaction of anti-corruption institutions, it is proposed to single out law-making, law-enforcement, constituent and control forms of interaction, each of which is determined by a special legal content.

The methods of interaction of anti-corruption actors include methods of forecasting, planning, approval of acts and decisions, control and information method.

Key words: corruption, anti-corruption, legal forms of anti-corruption, methods of anti-corruption.

Література

1. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник; ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

2. Клюшниченко А.П. Административная ответственность за хулиганство и проступки, совершаемые на почве пьянства (по материалам практической деятельности органов МВД Украинской ССР) : автореф. дисс. … докт. юрид. наук : спец. 711. Высш. шк. МВД СССР. М., 1969. 27 с.

3. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: проблемы теории и методологии : авто-реф. дисс. … д -ра юрид. наук. М., 1990. С. 23.

4. Алексеев С.С. Право и наша жизнь. М. : Юрид. лит., 1978. 256 с.

5. Ромашов Р. А. Механизм преодоления юридических конфликтов в сфере правоприменительной деятельности. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2005. № 3 (27). С. 40–48.

6. Середа В.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

7. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції . Львів : Магнолія2006, 2011. 352 с.

8. Философский энциклопедичский словарь. редкол. : С.С. Аверинцев, А. Араб-Оглы, Л Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М. : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.

9. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. М. : Политиздат, 1972. 496 с.

10. Погодина И.В. Проблемы планирования в российской юридической практике : дисс. ... канд. юрид. наук : спец.12.00.01. Владимир, 2004. 181 с.

11. Середа В.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

ХАЙНАЦЬКИЙ Євген Сергійович - здобувач ПВНЗ «Університет сучасних знань»

ORCID https://orcid.org/0000-0002-6221-355X

УДК 342.95

Автором розмежовано епідеміологічний контроль і епідеміологічний нагляд, під час якого зауважено, що епідеміологічний контроль здійснюється тільки суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями. З'ясовано, що систему суб'єктів епідеміологічного контролю в Україні складають: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів і захисту споживачів, Національна поліція України та суди.

Ключові слова: епідеміологічне благополуччя, епідеміологічний контроль, епідеміологічний нагляд, суб'єкти епідеміологічного контролю, сфера охорони здоров'я.

Постановка проблеми

Забезпечення епідеміологічного благополуччя на території держави потребує реалізації сукупності різних за своїм характером засобів, зокрема встановлення конкретних правил, норм і меж поведінки осіб, від додержання яких нерідко залежить успіх локалізації інфекційних хвороб. Контроль і нагляд здійснюється не лише за виконанням законодавчих приписів фізичними та юридичними особами (наприклад, додержанням маскового режиму чи дотриманням допустимої кількості перевезення транспортом загального користування пасажирів суб'єктами господарювання), а і за іншою діяльністю уповноважених суб'єктів: надання допомоги особам, які захворіли на інфекційні хвороби; закупівля ліків, медичного обладнання, лікарських засобів, медичних виробів, вакцин тощо. Наведені приклади уособлюють діаметрально протилежні сфери діяльності, реалізація яких необхідна для попередження виникнення та масового поширення інфекційних хвороб. При цьому важливо, щоб подібні дії втілювалися на належному рівні та порушень, останні можуть призвести до загрози національній безпеці країни.

Стан дослідження проблеми

Контроль і нагляд як соціальні процеси та управлінські явища, що мають власну правову регламентацію, завжди були предметом досліджень багатьох науковців, серед яких: О.М. Бандурка, О. І. Безпалова, В. М. Гаращук, О. В. Джафарова, В. К. Колпаков, Я. І. Маслова, І. І. Попадинець, В. І. Теремецький та інші. Такий інтерес обумовлений тим, що контроль є обов'язковою стадією будь-якого управлінського процесу, без якого останній не можна вважати ефективним. Водночас зміст контролю за діяльністю у сфері епідеміологічного благополуччя і досі залишається недослідженим. Частково цю проблематику розглядав у своїх працях С.В. Книш, який дослідив санітарно-епідемічне благополучча населення як об'єкт контрольно-наглядової діяльності [1]. Вказана праця разом з іншими науковими роботами лягли в основу цієї статті, а окремі умовиводи були використані під час визначення сис-

теми суб'єктів епідеміологічного контролю в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в окресленні чіткої системи суб'єктів епідеміологічного нагляду, без розуміння якої неможливо якісно та ефективно реалізовувати таку діяльність. Поставлена мета обумовлює необхідність виконання таких завдань: розмежування понять «епідеміологічний контроль» і «епідеміологічний нагляд», а також визначення системи кожного з них із подальшою характеристикою їх складових елементів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті вперше у вітчизняній юридичній науці зроблено спробу побудувати актуальну систему суб'єктів епідеміологічного контролю, враховуючи відмінність суб'єктного складу контрольної та наглядової діяльності.

Виклад основного матеріалу

Протидія та профілактика поширенню масових інфекційних хвороб є одним із завдань держави, яке вона виконує через спеціально створені органи. У такому разі має місце процес управління, завдяки якому і стає можливим досягнення необхідного рівня епідемічного благополуччя, від якого залежить особиста безпека громадян. Водночас процес управління, як і численна кількість заходів, спрямованих на протидію та запобігання поширенню пандемії, вимагає жорсткого та систематичного контролю з боку органів державної влади. Важливо підкреслити, що дії контрольного характеру повинні здійснюватися і щодо громадян, котрі зобов'язані дотримуватися встановлених у законодавстві правил задля запобігання та профілактики інфекційних хвороб. До того ж окремі дії наглядового характеру можуть втілювати самі громадяни. Зазначене свідчить, що контрольні та наглядові процедури у сфері епідеміологічного благополуччя населення можуть здійснюватися за допомогою комплексу засобів різними суб'єктами та знаходити своє втілення в конкретних формах.

Зауважимо, що сучасне національне законодавство не розділяє санітарне та епідеміологічне благополуччя населення, ідентичний підхід спостерігається в частині контрольно-наглядової діяльності в окресленій сфері. Такого висновку доходимо, проаналізувавши ч. 1 ст. 39 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», де закріплено поняття державного санітарно-епідеміологічного нагляду як «діяльності органів державної санітарно-епідеміологічної служби по контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та по застосуванню заходів правового характеру щодо порушників» [2]. Вважаємо, що подібно до відмінностей санітарного та епідеміологічного благополуччя населення буде відрізнятись і контрольно-наглядова діяльність у сферах санітарного та епідеміологічного благополуччя. При цьому така діяльність може здійснюватись не лише державою, а і громадськістю, тобто як державними та недержавними інституціями. Вбачається, що саме ця ознака є вирішальною під час відмежування епідеміологічного контролю від епідеміологічного нагляду.

Цікавими є інші законодавчі положення, що регламентують здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду. Так, у п. 4 Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.06.1999 № 1109, основні завдання державного санітарно-епідеміологічного нагляду визначаються через конт-

рольну діяльність за: додержанням норм санітарного та епідеміологічного законодавства; здійсненням конкретних заходів; аналітичною діяльністю; моніторингом загального рівня санітарно-епідеміологічного благополуччя в державі; здійсненням державного санітарно-епідеміологічного нормування; проведенням державної санітарно-епідеміологічної експертизи; державною реєстрацією небезпечних для здоров'я і життя людини факторів сере-

довища життєдіяльності [3]. Наведене фактично свідчить про ототожнення, а в деяких випадках – підміну понять контролю та нагляду. Таке необґрунтоване ототожнення контрольної та наглядової діяльності у сфері санітарного та епідеміологічного благополуччя обумовлює виникнення термінологічної плутанини, яка «приводить до того, що іноді близькі за завданнями та формами діяльності контролюючі органи мають різну назву такої діяльності, наприклад: санітарно-епідемічний нагляд, але ветеринарний контроль. Це свідчить про те, що і сам законодавець не чітко усвідомлює різницю між цими двома видами діяльності державних органів» [4, с. 206].

Наслідком зазначеного часто є неоднозначне тлумачення законодавчих приписів, зокрема тих, які регламентують функціонування відповідних органів державної влади, включаючи організацію їх роботи, а також розподіл повноважень між ними. Зокрема, В.І. Теремецький робить справедливий висновок, «що діяльність уповноважених державних органів щодо здійснення контролю у сфері оподаткування доцільно розглядати як контрольну діяльність і відрізняти її від наглядової» [5, с. 18]. Цілком логічного висновку доходить С.В. Книш, вказуючи, що «державний санітарно-епідемічний нагляд є не наглядовою, а контрольною діяльністю. Тому визначати його як нагляд недоцільно, оскільки це суперечить його змістовній сутності та є термінологічною помилкою законодавства» [1, с. 31].

Зауважимо, що в епідеміологічній сфері привалює термін епідеміологічний нагляд, а не контроль, саме його ототожнюють із «систематичним безперервним збиранням даних та своєчасним поширенням інформації серед зацікавлених осіб з метою вжиття певних заходів» [6, с. 72], а також їх аналізом, результати якого використовуються для подальшого планування та їх відповідного оцінювання. Отже, з метою оптимізації законотворчої діяльності у сфері епідеміологічного благополуччя вважаємо необхідним чітко розмежовувати епідеміологічний контроль і нагляд. При чому необхідно розуміти, що перший здійснюється тільки суб'єктами наділеними державно-владними повноваженнями, адже вони можуть вплинути на здійснення дій у сфері епідеміологічного благополуччя населення. Наглядова діяльність не передбачає прямого впливу на роботу об'єкта нагляду, а тому реалізується громадянами, котрі не мають повноважень стосовно втручання в його роботу. Тож слід погодитись із В.І. Теремецьким з приводу того, що «головною ознакою відмінності контролю від нагляду є перевірка доцільності діяльності підконтрольного суб'єкта. Якщо під час контрольної діяльності оцінюються законність і доцільність усіх дій і заходів суб'єкта, який перевіряється, то в разі нагляду здійснюється лише перевірка законності. У зв'язку з цим поняття «контроль» є ширшим за змістом, ніж поняття «нагляд» [7, с. 324].

Як і будь-яка система, контрольна та наглядова діяльність мають власну структуру, до якої входять: «суб'єкти, об'єкти і предмети контрольної діяльності, види, форми, методи і засоби її здійснення» [8, с. 192]. Вважаємо за можливе таку структуру екстраполювати на контрольну та наглядову діяльність з огляду на близький зміст обох понять. Отже, система епідеміологічного контролю в Україні складається з таких елементів: об'єкт, суб'єкт та зміст (функціональна складова), який складають види, форми, методи, способи і засоби його здійснення.

Подібно до різниці змісту епідеміологічного контролю та нагляду, відрізняються і їх суб'єкти, що насамперед обумовлено характером дій обох видів діяльності, адже контроль здійснюється органами державної влади, тоді як нагляд є прерогативою громадських інституцій. До суб'єктів, які здійснюють епідеміологічний контроль, необхідно віднести: Верховну Раду України (далі – ВР України), Кабінет Міністрів України (далі – КМ України), Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України), Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів (далі – Держпродспоживслужба) і окремі правоохоронні органи та суди. Вищі органи державної влади (парламент і уряд) не мають

безпосередніх повноважень у сфері епідеміологічного контролю та нагляду, проте вони випливають з їх повноважень, закріплених в Основному законі держави.

ВР України здійснює епідеміологічний контроль шляхом: прийняття відповідних нормативно-правових актів (п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України); затвердження відповідних загальнодержавних програм із Державного бюджету України, у рамках якого виділяються кошти задля забезпечення епідеміологічного благополуччя населення (наприклад, закупівля лікарських засобів, медичних препаратів і обладнання), а також розглядає звіт про виконання Державного бюджету України (зокрема, щодо використання коштів, передбачених для забезпечення епідеміологічного здоров'я населення (пп. 4 і 6 ч. 1 ст. 85 Конституції України); контролю за діяльністю КМ України, насамперед МОЗ України – спеціалізованого вищого органу державної влади, на який покладено обов'язок щодо забезпечення достатнього рівня епідеміологічного благополуччя на території держави (пп. 13, 33 ч. 1 ст. 85 Конституції України) [9].

Повноваження уряду щодо здійснення епідеміологічного контролю передбачені ст. 116 Конституції України, до них належать: забезпечення прав і свобод людини, одним із яких є право на безпечне середовище (п. 2 ч. 1 ст. 116); реалізація державної політики у сферах, що гарантують епідеміологічне благополуччя в державі, зокрема у сферах, екологічної безпеки та соціального захисту, а також фінансовій і інвестиційній сферах (п. 3 ч. 1 ст. 116); «розробляє проєкт закону Про державний бюджет і забезпечує його виконання» (п. 6 ч. 1 ст. 116) [9].

МОЗ України «є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, а також захисту населення від інфекційних хвороб, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, попередження та профілактики неінфекційних захворювань, забезпечує формування та реалізує державну політику» [10], зокрема у сфері епідеміологічного контролю (п. 1 Положення про МОЗ України, затверджене постановою КМ України від 25.03.2015 № 267).

У межах своєї компетенції МОЗ України: погоджує проєкти нормативно-правових актів, які сприяють підвищенню рівня епідеміологічного благополуччя населення, зокрема тих, що стосуються контролю та нагляду; здійснює нагляд за особами, хворими на інфекційні хвороби в разі необхідності; контролює якість лікарських засобів і використання їх складових (наприклад спирту етилового), медичних виробів і препаратів; реалізує фармакологічний нагляд; реалізує виробничий контроль за сферою питної води (п. 4 Положення про МОЗ України, затверджене постановою КМ України від 25.03.2015 № 267 [10]). Також у вказаному нормативно-правовому акті закріплено контрольні повноваження МОЗ України за його внутрішньоорганізаційною діяльністю, без втілення якої взагалі неможливо забезпечити належний рівень епідеміологічного благополуччя, адже від такої діяльності залежить ефективність реалізації заходів, спрямованих на профілактику та недопущення поширення інфекційних хвороб. Зокрема, до таких повноважень слід віднести: контроль за роботою МОЗ України та всіх інших закладах, установах і організаціях, що входять до його системи, зокрема в частині дотримання антикорупційного законодавства та проведення внутрішнього контролю та аудиту (п. 5 Положення про МОЗ України затверджене постановою КМ України від 25.03.2015 № 267 [10]).

Держпродспоживслужба є органом, що повинен здійснювати епідеміологічний контроль, внаслідок ліквідації Державної санітарно-епідеміологічної служби та покладення на неї функцій втілення державної політики «у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства (крім функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного

контролю робочих місць і доз опромінення працівників)» (пп. 3 і 4 Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: постанова КМ України від 29.03.2017) [11]. Водночас наведене положення доводить, що Держпродспоживслужба хоча і реалізує державу політику в сфері епідеміологічного благополуччя, але не має відповідних контрольно-наглядових повноважень. Наведене можна обґрунтувати низкою законодавчих положень: де-факто в повноваженнях Держпродспоживслужби, закріплених у Положенні про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою КМ України від 02.09.2015 № 667, визначено окремі повноваження здійснення контрольної діяльності у сфері епідеміологічного благополуччя, а саме тих, що стосуються проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи та розслідувань, які «спрямовані на виявлення причин та умов, що призводять до виникнення і поширення інфекційних хвороб» [12].

Отже, епідеміологічний контроль здійснюється безпосередньо МОЗ України, а його компетенція в зазначеній сфері деталізована не в профільному положенні, котре регламентує діяльність вказаного органу, а в Положенні про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні, затвердженому постановою КМ України від 22.06.1999 № 1109 [3]. Систематичний аналіз вказаного нормативно-правового акта дає змогу виокремити такі повноваження контрольного характеру, котрі попри створення Держпродспоживслужби були віднесені до компетенції МОЗ України. Серед них: контроль за дотриманням приписів епідеміологічного законодавства фізичними та юридичними особами органами державної влади та місцевого самоврядування, закладами, установами та організаціями незалежно від форми власності; режиму санітарно-карантинного контролю на території держави, включаючи пункти пропуски, встановлені на державному кордоні, а також епідеміологічною ситуацією; проведення епідеміологічних розслідувань; виявлення, аналіз, облік інфекційних хвороб» [3] тощо.

Окремі правоохоронні органи також реалізують епідеміологічний контроль, переважно щодо попередження та припинення правопорушень у сфері епідеміологічного здоров'я населення. Насамперед, йдеться про Національну поліцію України (далі – Нацполіція) та суди. Так, органи поліції вирішують питання про притягнення чи непритягнення особи до адміністративної відповідальності у справах про адміністративні правопорушення, що посягають на сферу епідеміологічного благополуччя, наприклад ч. 2 ст. 44-3 («Порушення правил щодо карантину людей») Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [13].

Суди як єдині органи, уповноважені на здійснення правосуддя в Україні, вирішують по суті справи, передбачені: ст. 44-2, ст. 42-1, ч. 1 ст. 44-3, ст. 188-22 КУпАП [13]. Крім проваджень у справах про адміністративні правопорушення до компетенції Нацполіції віднесено здійснення досудового розслідування в кримінальних справах, зокрема тих, що можуть негативно позначитись на рівні епідеміологічного благополуччя населення (ст. 325 і 326 Кримінального кодексу України [14]).

Досліджуючи суб'єкти епідеміологічного нагляду, не можна залишити поза увагою той факт, що чинним адміністративно-деліктним законодавством дотепер регламентована можливість ліквідованої Державної санітарно-епідеміологічної служби України приймати рішення в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, закріплені у статтях: 44-3, 42, 188-11 КУпАП [13]. У контексті вказаного також залишається незрозумілим, який саме суб'єкт сьогодні притягує осіб до адміністративної відповідальності: МОЗ України чи Держпродспоживслужба?

Висновки

У результаті дослідження суб'єктів епідеміологічного контролю можна зробити низку проміжних висновків. По-перше, до суб'єктів епідеміологічного контролю необхідно відносити: ВР України,

КМ України, МОЗ України, Держпродспоживслужбу, Нацполіцію та суди. По-друге, визначені суб'єкти можуть здійснювати як контрольну діяльність, із втручанням у роботу об'єкта контролю, так і наглядову діяльність, яка тяжіє до пасивних дій, як-от спостереження та інформаційно-аналітична діяльність, а її результати не можуть впливати на функціонування об'єкта нагляду, а тому саме нагляд (а не контроль) у сфері епідеміологічного благополуччя, привалює у випадку, коли його суб'єктами є громадські інституції. По-третє, відсутність чіткого розмежування та механізмів реалізації компетенції у сфері епідеміологічного нагляду між МОЗ України та Держпродспоживслужбою, зокрема в адміністративно-деліктній сфері, негативно позначається на якості та ефективності вказаної діяльності.

Визначена система суб'єктів епідеміологічного контролю в Україні у подальшому може бути доповнена і іншими органами, наділеними державно-владними повноваженнями. Утім для об'єктивного розуміння контрольно-наглядової діяльності у перспективі також важливо надати характеристику суб'єктам епідеміологічного нагляду.

Література

1. Книш С.В. Санітарно-епідемічне благополуччя населення як об'єкт контрольно-наглядової діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 3. С. 29–32.
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400412#Text (дата звернення 14.12.2018).
3. Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.1999 № 1109 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-99-%D0%BF#Text (дата звернення 09.12.2018).
4. Гаращук В.М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20-21 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 201–207.
5. В. І. Теремецький Адміністративно-правове регулювання податкових відносин в Україні: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. 36 с.
6. Глосарій термінології з епідеміологічного нагляду у сфері ВІЛ-інфекції/СНІДу / Т. І. Андреєва, В.А. Марциновська, Т.А. Сергєєва, Л. С. Хомич, І.В. Кузін. К.: МБФ «Альянс громадського здоров'я», ФД «Huss», 2015. 240 с.
7. Теремецький В. І. Податкові правовідносини в Україні: монографія. Харків: Диса плюс, 2012. 648 с.
8. Управління органами Національної поліції України: підручник / О. М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; за заг. ред. В. В. Сокуренка. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 11.12.2018).
10. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text (дата звернення 15.12.2018).
11. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-%D0%BF#Text (дата звернення 11.12.2018).
12. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту

споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text (дата звернення 14.12.2018).

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення 15.12.2018).

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 11.12.2018).

Khainatskyi Ye. S.

SYSTEM OF EPIDEMIOLOGICAL MONITORING ENTITIES IN UKRAINE

The author of the article has proved that the system of epidemiological monitoring entities in Ukraine consists of: the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, the National Police of Ukraine and courts. It has been emphasized that the establishment of such a system was preceded by the substantiation of the expediency of the delineation of epidemiological monitoring from epidemiological surveillance.

Key words: epidemiological well-being, epidemiological monitoring, epidemiological surveillance, subjects of epidemiological monitoring, health care sector.

ПРОВІДНІ ЗАРУБІЖНІ МЕХАНІЗМИ РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

КРАМАР Руслана - кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Львівського університету бізнесу та права
ORCID: https://https://orcid.org/0000-0001-5086-9845
УДК 343.296

У статті проаналізовані загальні та спеціальні механізми нормативно-правового та інституційного забезпечення практичного функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів на міжнародному рівні. Розглянуто приклади функціонування відповідних правових механізмів на національному рівні. У висновках зазначено, що міжнародна спільнота від початку заключного десятиліття XX ст. прийняла на світовому та континентальному (європейському) рівнях основи нормативно-правової бази регулювання діяльності міжнародних та національних (державних) інституцій по боротьбі з відмиванням, пошуком, арештом і конфіскацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Серед них розглянуто системи FinCEN, StAR і FATF.

Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, належить не тільки будувати орган із чистого аркуша, а й на основі вивчення та зарубіжного досвіду, дотримання норм і стандартів міжнародної діяльності у відповідній сфері, формувати відповідну державну політику, що передбачено спеціальним законом.

Ключові слова: нормативно-правове та інституційне забезпечення, корупція, активи, одержані від корупційних та інших злочинів, FinCEN, StAR, FATF.

Постановка проблеми

Зарубіжний досвід засвідчує, що створення сучасної ефективно діючої системи боротьби з організованою злочинністю, у тому числі корупційною, можливе за умови застосування належного нормативно-правового регулювання та інституційного забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам, і комплексного використання передових комп'ютерних інформаційних технологій. Створеному Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), необхідно активно вивчати зарубіжний досвід і співпрацювати з провідними міжнародними структурами міждержавного та національного рівнів для вдосконалення боротьби з корупцією та іншими видами злочинів. Експерти провідних зарубіжних інституцій можуть не тільки поділитися досвідом, а й допомогти у виборі відповідного програмного обладнання. Тому вивчення зарубіжного (міжнародного) досвіду виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, має винятково важливе значення для успіху антикорупційної політики в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти проблематики інституційного забезпечення функціонування механізмів *виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та ін-*

ших злочинів досліджували вчені Г. Буяджи,- О. Бусол, Л. Гарбовський, М. Ліхачов, О. Рєзнікова, Г. Терещук та інші.

Мета дослідження – проаналізувати нормативно-правове та інституційне забезпечення функціонування провідних зарубіжних механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів на міжнародному та національному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження

Провідним Міжнародним правовим актом, спрямованим на проведення спільної кримінальної політики в протидії тяжким злочинам, є Конвенція про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року (Страсбург) [1]. У ст. 13 Конвенції передбачено, що сторона, яка отримала клопотання про конфіскацію засобів або доходів, розташованих на її території, забезпечує виконання постанови, ухваленої судом сторони, яка запитує про конфіскацію таких засобів чи доходів, або передає це клопотання своїм компетентним органам з метою отримання постанови про конфіскацію та в разі одержання такої постанови виконує її. Відповідно до ст. 15 запитувана сторона розпоряджається будь-якою конфіскованою власністю відповідно до свого внутрішнього законодавства, якщо зацікавлені сторони не дійдуть іншої згоди.

До міжнародних документів універсального характеру щодо протидії злочинності також належать: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН «Загальна декларація прав людини» від 10 грудня 1948 р., згідно з якою кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом, у тому числі й на захист права володіти майном як одноособово, так і разом з іншими; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою від 23 листопада 1985 р., затверджена Резолюцією № 40/34 Генеральної Асамблеї ООН, яка визначає, що необхідно розуміти під жертвами злочину, правами жертв злочину, правами правопорушників і третіх сторін; Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року.

Резолюція Генасамблеї ООН № 45/107 містить Рекомендації щодо міжнародного співробітництва щодо запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку нового міжнародного економічного порядку, які акцентують на прийнятті необхідних законодавчих та інших заходів з метою забезпечення жертв злочинів ефективними засобами правового впливу.

Стаття 13 Типового договору про видачу, прийнятого 14 грудня 1990 року Резолюцією № 45/ 116 Генеральної Асамблеї ООН, закріплює, що вся виявлена в запитуваній державі власність, набута в результаті злочину або може знадобитися як доказ, передається при наявності прохання запитуваної держави, якщо на видачу є дозвіл.

Згідно з п. 2d ст. 1 Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя Резолюції 45/117 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року взаємна правова допомога повинна надаватися в проведенні розшуку та арешті майна. У ст. 17 цього ж документа правоохоронним органам рекомендується (у межах національного законодавства) виконувати прохання про розшук, конфіскацію та передачу державі, яка запитує, будь-яких матеріалів для використання як доказів. Також цією Резолюцією прийнято Факультативний протокол до Типового договору про взаємну правову допомогу в галузі кримінального правосуддя, що стосується прибутків від злочинів. Під прибутками від злочину в п. 1 розуміється власність, отримана або реалізована прямо чи опосередковано внаслідок здійснення правопорушення, або інші вигоди, отримані в результаті правопорушення. Пункт 2 визначає порядок реалізації прохань запитуваної сторони про встановлення й розшук таких доходів, відповідно до яких запитувана держава повинна прийняти заходи з метою встановити, чи перебувають

доходи від передбаченого злочину в межах її юрисдикції. У п. 4 сформульовано дозволені її законодавством заходи з метою не допустити будь-яких операцій, передачі або використання цих доходів до прийняття судом запитуваної держави остаточного рішення.

З методів досліджуваного зарубіжного (національного) досвіду серед відповідних закордонних структур звернемо увагу на американську FinCEN (Financial Crimes Enforcement Network) [2]. Місія Мережі боротьби з фінансовими злочинами полягає у захисті фінансової системи від незаконного використання, боротьбі з відмиванням грошей та пов'язаними із нею злочинами, включаючи тероризм, та сприяння національній безпеці шляхом стратегічного використання фінансових органів та збору, аналізу та розповсюдження фінансової розвідки.

Мережа боротьби з фінансовими злочинами розглядає стратегічне планування як постійну лідерську діяльність, що має вирішальне значення для підтримки ефективності та актуальності організації. Наші зусилля щодо стратегічного планування служать основою для оперативного планування, повсякденного управління та постійної оцінки наших досягнень. Так, FinCEN підтримує Стратегічний план Міністерства фінансів на 2018–2022 рр. фінансові роки у виконанні його місії щодо підвищення цілісності фінансових систем шляхом сприяння розкриттю та стримуванню фінансових злочинів. Зокрема, FinCEN підтримує ціль 3 Казначейства: посилення національної безпеки та наступні стратегічні цілі цих зусиль, а саме: Стратегічна ціль 3.1: Стратегічні загрози; Стратегічна ціль 3.2: Рамка протидії відмиванню грошей та боротьбі з фінансуванням тероризму. FinCEN також підтримує ціль 5 Казначейства: досягнення операційної досконалості – Стратегічна ціль 5.1: Управління робочою силою – для досягнення цілей місії та стратегій для досягнення цілей управління. Для цієї мети FinCEN стимулює розвиток, залучення та оптимізацію своєї робочої сили з компетенціями, необхідними для виконання відповідної місії.

Окрім штатних працівників, в управлінні FinCEN працюють прикомандировані представники митної служби, Міністерства фінансів, Секретної служби, Федерального бюро розслідувань, Бюро з контролю обігу алкогольних напоїв, тютюнових виробів і вогнепальної зброї, Поштової служби, Служби внутрішніх доходів, Служби судових виконавців, Управління з боротьби з незаконним розповсюдженням наркотиків та Федеральної резервної системи США. Щорічний бюджет FinCEN становить близько 300 млн. дол. США [3].

Програмне забезпечення систем «штучного інтелекту» AIC FinCEN дає змогу здійснювати автоматичне сканування 60 державних і комерційних баз даних та одночасно проводити аналіз розрізнених відомостей про один об'єкт (організацію, приватну особу), що перебувають у різних установах США, окрім обробки фінансової бази даних, яка має конфіденційну інформацію майже за 25 останніх років, FinCEN використовує «штучний розум» для підготовки довідок під умовною назвою «форми про кримінально карану діяльність». Такі форми складаються у FinCEN у тих випадках, коли банки, інспектори міністерства фінансів, податкової служби та інші контролюючі органи виявляють підозрілі з точки зору законності операції [3].

Щоб відстежити далі активи з метою встановити, чи має фізична, юридична особа або організація рахунок у фінансовому закладі США, іноземна юрисдикція може звернутися за інформацією до FinCEN через процедуру, яка відома як запит 314(a). Після його отримання фінансові установи США зобов'язані перевірити свої документи та з'ясувати, чи відкрив цей заклад рахунок або здійснив операцію від імені фізичної чи юридичної особи або організації, яка обґрунтовано підозрюється правоохоронними органами (на основі достовірних відомостей) у причетності до діяльності з відмивання значної суми грошей.

Національні агентства країн світової співдружності з питань повернення та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, співпрацюють з мережею розслідувань, пов'язаних з поверненням доходів, здобутих корумпованим шляхом, або кримінальних доходів узагалі – Ініціативою з повернення вкрадених активів

(Stolen Asset Recovery Initiative, StAR), а також Кемденською міжвідомчою мережею з повернення активів (Camden Asset Recovery Inter-Agency Network, CARIN). Функція забезпечення співробітництва з CARIN прямо закріплена в п. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [4].

Відновлення та повернення викрадених активів згадується в результатах «Фінансування розвитку» ще з Монтеррейського консенсусу, а в Аддіс-Абебській програмі дій було визначено ключовим елементом у фінансуванні Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік. Зокрема, ця програма:

– заохочує міжнародне співтовариство розробляти передові практики повернення активів;

– підтримує Ініціативу про повернення викрадених активів ООН та Світового банку та інші міжнародні ініціативи, що підтримують повернення викрадених активів;

– зобов'язує уряди працювати над зміцненням нормативної бази для підвищення прозорості та підзвітності фінансових установ, корпоративного сектору та державних адміністрацій.

Ініціатива відновлення викраденого активу (StAR) як спільний проєкт Групи Світового банку та УНП ООН сприяє впровадженню глави V Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). Ініціатива повернення викрадених активів (StAR) – це партнерство між Групою Світового банку та Управлінням ООН з питань наркотиків та злочинності, яке підтримує міжнародні зусилля щодо припинення безпечних сховищ для корупційних фондів. STAR співпрацює з країнами, що розвиваються, та фінансовими центрами, щоб запобігти відмиванню доходів, отриманих корупцією, та сприяти більш систематичному та своєчасному поверненню викрадених активів.

StAR використовує важелі обох організацій-партнерів для підтримки міжнародних зусиль, спрямованих на відмову у безпечних сховищах для викрадених активів та сприяння поверненню активів. StAR прагне досягти цього завдяки своїй країні, знанням та політичній роботі. Наразі StAR проводить нове опитування щодо міжнародних зусиль з повернення активів у справах про корупцію. Метою дослідження є збір даних про глобальний прогрес у міжнародних зусиллях щодо повернення та повернення доходів від корупції систематичним та порівнянним на міжнародному рівні способом. Для сприяння своєчасному поверненню доходів від корупції необхідні кращі дані про вилучення та повернення активів, пов'язаних з корупцією; визначити тенденції у практиці та обсягах повернення активів; забезпечити доказову базу для вироблення політики; сприяти прозорості та підзвітності при поверненні міжнародних активів; і виміряти прогрес у виконанні зобов'язань.

StAR фінансується Світовим банком та УНП ООН. До числа доцільних фондів багатодонорського фонду StAR належать Норвегія, Швеція, Швейцарія, Франція, Великобританія та Нідерланди. Крім того, УНП ООН отримувало внески на підтримку проекту StAR від Австралії, Канади, Франції, Німеччини, Люксембургу, Норвегії, ПРООН, Великобританії та США.

Робота StAR побудована на чотирьох ключових опорах.

I. Розширення можливостей

StAR допомагає країнам створити правові інструменти та установи, необхідні для повернення доходів від корупції. Це допомагає їм розвивати конкретні навички, необхідні для розгляду справ про повернення активів, шляхом обміну знаннями та інформацією, а також шляхом практичного навчання з питань відстеження активів та міжнародної співпраці з правових питань. StAR допомагає країнам застосовувати ці інструменти та навички, сприяючи контактам між юрисдикціями на підтримку справ про повернення активів.

II. Партнерства

StAR співпрацює та допомагає об'єднати уряди, регуляторні органи, донорські установи, фінансові установи та організації громадянського суспільства як з фінансових центрів, так і з країн, що розвиваються, сприяючи колективній відповідальності і дії

щодо стримування, виявлення та повернення викрадених активів.

III. Інновації

StAR генерує знання про правові та технічні інструменти, що використовуються для повернення доходів від корупції, сприяючи обміну найкращими світовими практиками.

IV. Міжнародні стандарти

StAR виступає за посилення та ефективне впровадження глави 5 Конвенції ООН та інших міжнародних стандартів щодо виявлення, стримування та повернення доходів від корупції. Співпрацюючи з глобальними форумами, такими як Конференція держав-учасниць UNCAC та її робоча група з повернення активів, Робоча група з фінансових заходів та інші багатонаціональні органи, StAR сприяє колективним глобальним громадським діям та допомагає країнам впроваджувати узгоджені стандарти [5].

CARIN – це неформальна мережа правоохоронних та судових працівників у галузі відстеження, заморожування, вилучення та конфіскації активів. Це міжвідомча мережа. Кожна держава-член представлена правоохоронцем та судовим експертом (прокурор, слідчий суддя тощо, залежно від правової системи). Контакти CARIN підтримують повний процес повернення активів, починаючи з початкової точки розслідування, що включає відстеження активів, до заморожування та вилучення, управління та, нарешті, конфіскації / конфіскації, включаючи будь-який необхідний розподіл активів між юрисдикціями. Представники держав-членів називаються «національними контактними точками». Усі вони говорять англійською мовою, оскільки робочою мовою мережі є англійська. З контактами CARIN можна зв'язатися безпосередньо по телефону або електронною поштою. Кожен може звернутися за допомогою до CARIN, якщо особа є працівником правоохоронних органів (поліція / митниця / інший правоохоронний орган), прокурором, магістратом або суддею або службовцем з Управління по поверненню активів (ARO) або Управління активами (AMO).

CARIN має 54 зареєстровані юрисдикції-члени, включаючи 28 держав-членів ЄС та дев'ять міжнародних організацій. Це також пов'язано з іншими п'ятьма регіональними міжвідомчими мережами з повернення активів (ARIN) по всьому світу. Постійний секретаріат КАРІН знаходиться в штаб-квартирі Європолу в Гаазі. Члени CARIN регулярно збираються разом на щорічних загальних зборах (AGM). Доступ до мережі CARIN та її веб-сайту обмежений лише для членів мережі. Організацією керує Керівна група з дев'яти членів та ротаційне Президентство, яке у 2018 році очолює Польща.

CARIN має Керівну групу, що складається з дев'яти членів, з яких один член обирається Президентом. Період роботи Керівної групи триває з 1 січня кожного року і завершується 31 грудня. Членство в Керівній групі періодично змінюється, при цьому щороку до трьох членів пропонують відмовитись, щоб дозволити іншим Членам приєднатися до Керівної групи. Якщо кількість кандидатів перевищує кількість вакансій, проводиться голосування всіх Членів.

Керівна група контролює адміністрування мережі, приймає заявки на членство та статус спостерігача та вирішує, чи відповідає держава, юрисдикція чи третя сторона критеріям членства. Європол та Євроюст мають статус постійних спостерігачів у Керівній групі. Керівна група може створювати робочі групи для вивчення та звітування з правових та практичних питань. Керівна група також допомагає у підготовці щорічного порядку денного конференції та визначає сфери для розгляду на пленарних засіданнях. У 2018 році юрисдикціями членів Керівної групи CARIN є Бельгія, Гернсі, Угорщина, Ірландія, Нідерланди, Польща, Румунія, Швеція та Великобританія [5].

Міжурядовим органом, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному, так і на міжнародному рівні, є Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF). FATF є «органом формування стратегії». Інституція розробляє заходи щодо формування в кожній державі режиму протидії легалізації незаконно отриманих доходів. Рекомендації FATF спрямовані на: а) вдосконалення правової системи в державі; б) підвищення ролі фінансових і кредит-

них установ у протидії відмиванню грошей; в) активізацію міжнародного співробітництва в цій сфері. FATF відповідно до критеріїв ризиків розробило два списки держав, які відхиляються від застосування контрзаходів для захисту світової фінансової системи від ризиків відмивання грошей («сірий» і «чорний») [6, с. 315].

Робоча група з фінансових дій (FATF) – це всесвітній орган контролю за відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Міжурядовий орган встановлює міжнародні стандарти, спрямовані на запобігання цій незаконній діяльності та шкоді, яку вони завдають суспільству. Як орган, що формує політику, FATF працює над формуванням необхідної політичної волі для здійснення національних законодавчих та регуляторних реформ у цих сферах.

Понад 200 країн та юрисдикцій зобов'язані проводити ці реформи. FATF розробила рекомендації або стандарти, що забезпечують скоординовану глобальну відповідь для попередження організованої злочинності, корупції і тероризму. FATF рекомендації допомагають владі шукати гроші злочинців, які займаються незаконними наркотиками, торгівлею людьми та іншими злочинами. FATF також працює над припиненням фінансування зброї масового знищення.

FATF переглядає методи відмивання грошей та фінансування тероризму та постійно посилює свої стандарти для вирішення нових ризиків, таких як регулювання віртуальних активів, які поширюються у міру набуття популярністю криптовалют. FATF здійснює моніторинг країн, щоб переконатися, що вони повністю та ефективно впроваджують Стандарти FATF, і притягує країни до відповідальності, які їх не виконують [7].

Цільова група з фінансових дій (FATF) була створена в липні 1989 року Самітом Групи семи (G-7) у Парижі, спочатку для вивчення та розробки заходів щодо боротьби з відмиванням грошей. У жовтні 2001 р. FATF розширила свій мандат, включивши зусилля для боротьби з фінансуванням тероризму, окрім відмивання грошей. У квітні 2012 року вона додала зусиль для протидії фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [8, с. 250].

З моменту свого створення FATF функціонувала протягом певного періоду життя, вимагаючи продовження конкретного рішення своїх міністрів. Завданнями FATF є встановлення стандартів та сприяння ефективному впровадженню правових, регулятивних та оперативних заходів щодо боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та іншими пов'язаними з ними загрозами цілісності міжнародної фінансової системи. Починаючи зі своїх членів, FATF контролює прогрес країн у виконанні Рекомендацій FATF, розглядає методи відмивання коштів та фінансування тероризму та контрзаходи; та сприяє прийняттю та впровадженню Рекомендацій FATF у всьому світі.

У відповідь на зростаючу стурбованість щодо відмивання грошей на саміті G-7, який відбувся в Парижі в 1989 р., Була створена Робоча група з фінансових дій щодо відмивання грошей (FATF), визнаючи загрозу для банківської системи та фінансових установ. Глави держав чи урядів G-7 та президент Європейської комісії скликали робочу групу з країн-членів G-7, Європейської комісії та восьми інших країн [9, с. 13].

Цільовій групі було покладено обов'язок вивчити методи та тенденції відмивання грошей, переглянути дії, які вже були вжиті на національному або міжнародному рівні, та визначити заходи, які ще потрібно вжити для боротьби з відмиванням грошей. У квітні 1990 року, менш ніж через рік після його створення, FATF опублікувала звіт, що містить набір Сорока рекомендацій, які мали на меті надати всеосяжний план дій, необхідних для боротьби з відмиванням грошей.

У 2001 р. до місії FATF було додано розробку стандартів боротьби з фінансуванням тероризму. У жовтні 2001 року FATF видала Вісім спеціальних рекомендацій щодо вирішення питання фінансування тероризму. Постійна еволюція методів відмивання грошей призвела до того, що FATF всебічно переглянула стандарти FATF у червні 2003 р. У жовтні 2004 р. FATF опублікувала Дев'яту спеціальну рекомендацію, що додатково посилює узгоджені міжнародні

стандарти протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (Рекомендації 40 + 9) [10, с. 204].

У лютому 2012 р. FATF завершив ретельний огляд своїх стандартів та опублікував переглянуті Рекомендації FATF. Цей перегляд призначений для посилення глобальних гарантій та подальшого захисту цілісності фінансової системи шляхом надання урядам більш потужних інструментів для вжиття заходів проти фінансової злочинності. Вони були розширені для вирішення нових загроз, таких як фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також для чіткішої прозорості та жорсткості щодо корупції. 9 спеціальних рекомендацій щодо фінансування тероризму були повністю інтегровані із заходами проти відмивання грошей. Це призвело до посилення та чіткішого набору стандартів [8, с. 251].

Висновки

Міжнародна спільнота від початку заключного десятиліття XX ст. прийняла на світовому та континентальному (європейському) рівнях основи нормативно-правової бази регулювання діяльності міжнародних та національних (державних) інституцій по боротьбі з відмиванням, пошуком, арештом і конфіскацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Серед відповідних закордонних структур одне з провідних місць посіла американська система FinCEN. На багатосторонньому рівні відзначимо Ініціативу відновлення викраденого активу (StAR), яка стала спільним проєктом Групи Світового банку та Управлінням ООН з питань наркотиків та злочинності. Міжурядовим органом, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному, так і на міжнародному рівні, є Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF).

Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів належить не тільки будувати орган із чистого аркуша, а й на основі вивчення та зарубіжного досвіду, дотримання норм і стандартів міжнародної діяльності у відповідній сфері, формувати відповідну державну політику, що передбачено спеціальним Законом. Завдання АРМА полягає в тому, щоб, використовуючи міжнародний досвід і налагоджуючи співпрацю з міжнародними організаціями, зробити його в межах закону настільки унікальним за своєю ефективністю, щоб ні в кого не виникало питань щодо доцільності його існування.

Література

1. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів одержаних злочинним шляхом, Страсбург, 8 листопада 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text

2. Financial Crimes Enforcement Network. URL: https://az6taulmujhlj4galshnitcity-jj2cvlaia66be-www-fincen-gov.translate.goog/

3. Невдашов И. FinCEN – американский ответ финансовым преступлениям. *Экономический терроризм*. URL: http://www.e-terror.ru/it2b2.view7.page18.html.

4. Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 1. Ст. 2.

5. United Nations. Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/StAR.html

6. Шиян Д.В. Аналіз міжнародних стандартів з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2013. Випуск 1 (48). С. 314-320.

7. FATF. URL: https://www.fatf-gafi.org/about/

8. *Гарбовський Л. А.* Забезпечення конфіскації грошових сум і майна, отриманих злочинним шляхом (міжнародно-правові аспекти). *Науковий вісник Національної академії ДПС України*. 2006. № 3. С. 248–255.

9. Camden Asset Recovery. The History, Statement of Intent, Membership and Functioning of CARIN. Inter-Agency Network. Carin Manual 5th Edition. The Hague: Guernsey Law Officers, 2015. 26 p.

10. Резнікова О. І., Липало Д. А. Актуальні проблеми повернення активів, одер-

жаних внаслідок вчинення злочинів, у кримінальному провадженні. *Проблеми законності*. 2018. Вип.143. С. 202-216.

References

1. Konventsiia pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv oderzhanykh zlochynnym shliakhom [Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime], Strasburh, 8 lystopada 1990 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text [in Ukrainian].

2. Financial Crimes Enforcement Network. Retrieved from https://az6taulmujhlj4galshnitcity-jj2cvlaia66be-www-fincen-gov.translate.goog/ [in English].

3. Nevdashov, Y. FinCEN – amerykanskyi otvet fynansovыm prestuplenyiam [FinCEN – the American response to financial crime]. *Ekonomycheskyi terroryzm – Economic terrorism*. Retrieved from http://www.e-terror.ru/it2b2.view7. page18.html [in Russian].

4. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyiavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv» [Law of Ukraine «On the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes»] vid 10 lystopada 2015 roku № 772-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 1,* 2 [in Ukrainian].

5. United Nations. Office on Drugs and Crime. Retrieved from https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/StAR.html [in English].

6. Shyian, D.V. (2013). Analiz mizhnarodnykh standartiv z protydii vidmyvanniu hroshei ta finansuvanniu teroryzmu [Analysis of international standards for combating money laundering and terrorist financing]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of socio-economic research, 48,* 314-320 [in Ukrainian].

7. FATF. Retrieved from https://www.fatf-gafi.org/about/ [in English].

8. Harbovskyi, L. A. (2006). Zabezpechennia konfiskatsii hroshovykh sum i maina, otrymanykh zlochynnym shliakhom (mizhnarodno-pravovi aspekty). *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii DPS Ukrainy*, 3, 248–255 [in Ukrainian].

9. Camden Asset Recovery. The History, Statement of Intent, Membership and Functioning of CARIN. Inter-Agency Network (2015). Carin Manual 5th Edition. The Hague: Guernsey Law Officers [in English].

10. Reznikova, O. I. & Lypalo, D. A. (2018). Aktualni problemy povernennia aktyviv, oderzhanykh vnaslidok vchynennia zlochyniv, u kryminalnomu provadzhenni. *Problemy zakonnost,* 143, 202-216 [in Ukrainian].

Kramar R.

LEADING FOREIGN MECHANISMS FOR INVESTIGATION AND MANAGEMENT OF ASSETS OBTAINED FROM CORRUPTION AND OTHER CRIMES

The article analyzes the general and special mechanisms of normative-legal and institutional support of the practical functioning of the mechanisms of detection, search and management of assets obtained from corruption and other crimes at the international level. Examples of functioning of relevant legal mechanisms at the national level are considered. The conclusions state that the international community since the beginning of the final decade of the twentieth century. adopted at the global and continental (European) levels the basis of the regulatory framework for regulating the activities of international and national (state) institutions to combat money laundering, search, arrest and confiscation of proceeds from crime. Among them are FinCEN, StAR and FATF systems.

The National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes should not only build a body from scratch, but also on the basis of study and foreign experience, compliance with norms and standards of international activity in relevant fields, form appropriate state policy provided by a special law.

Key words*: legal and institutional support, corruption, assets derived from corruption and other crimes, FinCEN, StAR, FATF.*

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПОГРОЗАМ АБО НАСИЛЬСТВУ ЩОДО СУДДІВ, НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ, ПРИСЯЖНИХ

МАР'ЄНКО Лариса Михайлівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.9

Статья посвящена разработке индивидуальных мер предупреждения уголовным правонарушениям, предусмотренным ст. 377 УК Украины. Определен и обоснован перечень необходимых индивидуальных мер ранней и непосредственной (меры-предотвращения) профилактики, осуществляемых Службой судебной охраны, следователями, дознавателями, работниками органов пробации. Предложен алгоритм действий по прекращению акта угрозы или насилия в отношении судьи. Акцентировано на мероприятиях посткриминальной превенции по предупреждению реализации высказанной угрозы насилием в отношении судьи, народного заседателя или присяжного, а также рецидива преступления.

Ключевые слова: угроза, насилие, судья, предупреждение,профилактика, предотвращение, пресечение.

Постановка проблеми

Посягання на відносини правосуддя є посяганнями на базові засновки співжиття українського суспільства, що підривають цивілізаційно-євроінтеграційні устремління, розмиваючи підґрунтя для розбудови власного ліберально-гуманістичного проєкту державного будівництва. Видовий спектр цих посягань – вельми широкий. Але найнебезпечнішими з них є ті, що маніфестують найбільш неприкрите, відверте й цинічне ставлення до правосуддя, спільності, обрамленої державотворенням й публічними формами утвердження соціальної справедливості, тобто ті, що виражаються через насильницький вплив на суддів, народних засідателів, присяжних у зв'язку зі здійсненням ними правосуддя. Характер і ступінь суспільної небезпечності, поширеності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 377 КК України, не дозволяє кримінологічній науці залишатися осторонь потреб у задоволенні гострого соціального запиту на ефективне запобігання їх відтворенню як у контексті захисту життя і здоров'я людини, так і забезпечення національної безпеки в частині нормального функціонування апарату держави, його легітимності, забезпечення доступу до правосуддя, і гарантування реалізації права на справедливий суд. Причому з огляду на особливості детермінації та механізму погроз та насильства щодо суддів, народних засідателів, присяжних найбільш ефективними та затребуваними практикою є саме індивідуальні запобіжні заходи.

Різні аспекти проблеми запобігання кримінальним правопорушення, передбаченим ст. 377 КК України, розроблялися у працях М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, А. В. Галахової, В. В. Голіни, О. М. Джужи, О. О. Дудорова, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальман, О. М. Костенка, С. С. Мірошниченка, В. І. Осадчого, Л. М. Палюх, Є. Л. Стрельцова та інших дослідників. Однак й досі індивідуальні запобіжні заходи не стали предметом фокусованого дослідження, що й зумовлює актуальність теми статті.

Метою статті є формування пропозицій щодо комплексу необхідних заходів індивідуального запобігання погрозам і насильству

щодо суддів, народних засідателів, присяжних.

Виклад основного матеріалу

За визначенням В. В. Голіни, індивідуальне запобігання злочинам – це спеціально-кримінологічне запобігання, здійснюване щодо конкретної особи [1, с. 39]. О. М. Литвинов зазначає, що індивідуальна протидія (запобігання) охоплює систему заходів виявлення та позитивного впливу на конкретних осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очікувати незаконних дій. Але також необхідно підкреслити, що її об'єктами є не лише особистість як така, а й негативні елементи середовища, у якому ця особистість формується [2, с. 161]. Аналогічне розуміння індивідуального запобігання виражається у переважній більшості наукових джерел, що є обґрунтованим, відповідає етимології та смислу індивідуальної спрямованості кримінально-превентивних заходів, заходів обструкції негативних якостей особистості, а також ситуації, що на неї впливає. Виходячи з такого бачення індивідуального запобігання, специфікуючи його під предмет нашого дослідження, можемо запропонувати основні, на нашу думку, індивідуальні заходи запобігання погрозам та насильству щодо суддів, народних завідателів, присяжних.

1. Заходи ранньої профілактики, які передбачають зусилля, спрямовані на нейтралізацію або мінімізацію впливу негативних особистісних і ситуативних факторів на можливе прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 377 КК України. Певна річ, персональний склад як об'єкти подібного впливу не може бути безмежним. І оскільки йдеться саме про індивідуальне запобігання, його коло має бути обмежене учасниками судового процесу, а також присутніми на ньому. Важливо наголосити, що рання профілактика передбачає кримінологічний вплив ще до початку формування мотивації на вчинення відповідного кримінального правопорушення. У зв'язку з цим до заходів ранньої профілактики доцільно віднести:

- інформування, роз'яснення учасникам судового процесу та присутнім положень кримінального закону про відповідальність за погрози або насильство щодо судді, народного засідателя, присяжного, їх близьких родичів. Таке інформування-роз'яснення може здійснювати суддя усно перед початком судового засідання;

- розробка та адресне поширення пам'ятки учасника судового процесу, у якій міститиметься інформація як попереджувального характеру, про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо суддів, народних засідателів, присяжних, їх близьких родичів, про адміністративну відповідальність за прояв неповаги до судді, так і про наявні можливості в отриманні безоплатної правової, а також психологічної допомоги з відповідними контактними даними. Наявність в особи на руках матеріального носія відповідної інформації, що супроводжується засобами наочності, має справляти додатковий стримуючий ефект, у тому числі і за рахунок демонстрації додаткових альтернативних інструментів виходу із тяжкої життєвої ситуації, важкого емоційного становища.

Відмова ж особи від прийняття цієї пам'ятки або її демонстративне викидання, пошкодження чи знищення слугуватиме додатковим індикатором підвищеного криміногенного потенціалу такої особи в контексті можливості вчинення нею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 377 КК України. Обов'язок розробки та забезпечення видання, тиражування у належній кількості пам'ятки учаснику судового процесу доцільно покласти на Державну судову адміністрацію України. Роздача ж цієї пам'ятки має бути адресною і здійснюватись: ***а)*** працівниками Служби судової охорони у відповідності до кримінологічної типології особам, які належать до категорії типового (щодо погроз або насильства) злочинця; ***б)*** слідчими на стадії досудового розслідування при підготовці до спрямування матеріалів кримінального провадження з обвинувальним актом до суду або ж при підготовці до звернення до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу, виконуючи відповідну профілактичну функцію і щодо можливого вчинення злочину проти слідчого судді. У разі фіксації слідчим агресивних дій щодо пам'ятки з боку обвинуваченого він має вчасно, тобто до початку проведення судового засідання, повідомляти

про підвищений криміногенний ризик працівників Служби судової охорони. Відтак, Державна судова адміністрація України має виступити модератором відповідної діяльності щодо поширення вказаних пам'яток у співпраці з Національною поліцією, Службою безпеки України, Національним антикорупційним бюро України, слідчими підрозділами інших правоохоронних органів;

- на стадії досудового розслідування, окрім видачі пам'ятки учаснику судового процесу (майбутньому), слідчий, дізнавач, при ідентифікації підозрюваного, обвинуваченого як ординарного типу злочинця, який вчиняє погрозу або насильство щодо судді, має забезпечити більш детальне вивчення його мікросоціального середовища (сім'я, найближче побутове оточення), з'ясувати наявність впливу на нього з боку агресивно налаштованих осіб, раніше засуджених, зі значним кримінальним, тюремним досвідом, за можливості – організувати заходи блокування такого впливу. Дієвим у цьому випадку може стати спілкування з родичами, іншими близькими особами, мотивування їх на додатковий вплив на підозрюваного, обвинувачення з метою схиляння його до правомірної, етичної поведінки під час судового засідання. Там, де це виявиться доцільним, – пропонувати родичам чи іншим близьким особам бути присутніми під час судового засідання та своєю присутністю чинити стримуючий вплив на підсудного.

Але при цьому важливо наголосити, що наразі здійснення подібної роботи – справа особистої ініціативи слідчого чи дізнавача. Ми свідомі того, що за наявності абсолютно ненормального службового навантаження реалізувати цей напрям профілактичної роботи майже нереально. Тому варто, гадаємо, висловитись і нам на користь уже багаторазово висловленої позиції щодо необхідності повернення до КПК України положень про обов'язок слідчого, дізнавача виявляти причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорсушення, вживати заходів з їх усунення. Однак і цього недостатньо. Вкрай необхідним є збільшення штатної чисельності слідчих та дізнавачів, мінімум у півтора рази, аби вивільнити хоча б скількинебудь, службового часу на профілактичний напрям. Тактика реалізації останнього має передбачати широке залучення працівників секторів превентивної діяльності Національної поліції, дільничних офіцерів поліції, поліцейських офіцерів громад. Крім того, і самі слідчі, і дізнавачі мають бути обізнані щодо потреб та прийомів такої профілактики. Це додатково актуалізує значення якісної кримінологічної освіти та необхідності збереження в процесі реформування інституту вищої юридичної освіти права закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання готувати фахівців за спеціальністю 081 «Право»;

- вжиття профілактичних заходів у процесі підготовки досудової доповіді працівниками органів пробації. Смисл покладання на останніх обов'язку, аналогічного тому, який описаний вище для поліцейських, полягає у тому, що таким чином створюватимуться додаткові організаційно-правові механізми унеможливлення прогалин за аналізованим напрямом превентивної діяльності. Якщо з певних причин (а цих причин – купа) слідчий чи дізнавач упустив цю роботу, імітував її виконання, то працівник органу пробації за задумом має компенсувати цю хибу.

2. Заходи відвернення застосовуються щодо осіб, агресивна поведінка яких свідчить про підвищений ризик вчинення ними кримінального правопорушення, передбаченого ст. 377 КК України. *Базовими кримінологічними індикаторами* ситуації необхідності початку здійснення заходів безпосередньої профілактики є:

1) обвинувачення особи у вчиненні агресивно-насильницького злочину, в основі якого – нігілістична мотивація (хуліганство, погроза або насильство щодо працівника правоохоронних органів, опір працівникові правоохоронних органів, наруга над могилою, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння і т. п.), а так само розгляд справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП;

2) особа раніше притягалася до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342, 345, 348, 350, 377, 378, або 379 КК України;

3) рецидив агресивно-насильницьких злочинів у кримінальному досвіді обвинуваченого, підсудного;

4) агресивна реакція обвинуваченого (відмова від прийняття, пошкодження, знищення), підсудного на пам'ятку учасника судового процесу, описану нами вище;

5) агресивна поведінка під час досудового розслідування, що проявилася у вербальній та/або фізичній агресії проти учасників кримінального провадження, працівників правоохоронних органів, в тому числі конвоїрів, працівників установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, ізоляторів тимчасового тримання тощо;

6) вчинення домашнього насильства у період, що безпосередньо передує судовому засіданню. Виявлення цього індикатора прямо залежить від обов'язку і фактичної здатності слідчого, дізнавача, працівника органу пробації здійснювати вивчення конкретної життєвої ситуації, обставин життєдіяльності обвинуваченого, підсудного, профілактичної комунікації з членами його сім'ї, взаємодії зі службою дільничних інспекторів поліції, поліцейських офіцерів громади, громадськістю.

За наявності хоча б одного з цих індикаторів розгортається робота щодо безпосередньої профілактики. Основними заходами, обов'язок вжиття яких має бути покладений на Службу судової охорони, є

- заведення профілактичної справи з відповідним унормуванням цієї діяльності у Положенні про Службу судової охорони; крім того на свою розробку та прийняття очікує Інструкція профілактичної діяльності Служби судової охорони з детальним викладенням заходів, методів процедур профілактичної діяльності;

- проведення профілактичної бесіди (з відповідним складанням протоколу), спрямованої на переконання особи у недоцільності, шкідливості, небезпечності та безперспективності вчинення погроз або насильства щодо судді, народного засідателя чи присяжного, невідворотності покарання за ці дії;

- попередження судді, народного засідателя чи присяжного, на розгляді яких знаходиться відповідна справа. У разі необхідності – вжиття заходів охорони й захисту суддів, членів їх сім'ї, що передбачено законами України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від [3], «Про судоустрій і статус суддів» [4];

- планування і проведення судового засідання у залі, обладнаному спеціальним звуконепроникним прозорим приміщенням для утримання підсудного з функцією контрольованого ввімкнення/вимкнення звуку (згідно з вище висловленими нами пропозиціями);

- проведення профілактичної бесіди із засудженими щодо запобігання формування мотивації на вчинення відповідного кримінального правопорушення або відмови від прийнятого рішення. Суб'єкти організації та проведення такої бесіди – працівники відповідних підрозділів виправних, виховних колоній, виправних центрів, слідчих ізоляторів, а також працівники органів пробації.

3. Заходи припинення, що призначені для переривання процесу кримінального правопорушення, яке вже почалося, але ще не закінчене, триває стадія готування або замаху. Основними з цих заходів є:

- встановлення кола можливих співучасників, з якими учасник судового процесу має намір вступити у змову чи вже домовився або про спільне вчинення злочину (насильства щодо судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів), або доручив (організував, підбурив) їх на самостійне вчинення цього злочину. Реалізація цього заходу вимагає тісної співпраці між працівниками слідчих підрозділів, дізнання, підрозділів кримінальної поліції, а також Служби судової охорони, установ виконання покарань (коли мова йде про засуджених);

- вжиття заходів щодо відмови співучасників від вчинення погрози або насильства щодо судді, у тому числі із застосування оперативно-розшукових тактичних прийомів (комбінацій) дезінтеграції групи, дискредитації її неформального лідера, притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності за наявності до того підстав;

- перенесення дати судового засідання задля отримання можливості вжиття заходів безпеки, припинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 377 КК України, що готується; самовідвід судді з цією ж метою;

- припинення працівниками Служби судової охорони спробам пронести у зал судових засідань, інших приміщень будівлі суду

предметів, спеціально пристосованих чи заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень, у тому числі вогнепальної та холодної зброї, інших предметів відповідної властивості;

- припинення неприйнятних, кримінально протиправних висловлювань учасника судового процесу безпосередньо під час судового засідання. Якщо порушник утримується у спеціально обладнаному приміщенні з контролем аудіокомунікації – оперативне вимкнення звуку. Якщо з боку інших осіб, або за відсутності подібного приміщення – негайне припинення працівниками Служби судової охорони висловлювань погрозливого змісту на адресу судді шляхом гучної вимоги та попередження про застосування сили у разі відмови припинити протиправні дії у відповідності до закону. Негайне фізичне припинення спроб наблизитись агресивно налаштованих осіб до судді, народного засідателя чи присяжного.

4. Заходи посткримінальної профілактики мають значення для запобігання: а) реалізації висловленої погрози насильством щодо судді, народного засідателя чи присяжного, тобто фактичного застосування в майбутньому щодо них фізичного насильства; б) рецидиву кримінального правопорушення, передбаченого ст. 377 КК України. Основними з цих заходів є: профілактична бесіда; дезінтеграція групи осіб, що попередньо домовилися про спільне вчинення насильства щодо судді; вжиття передбачених чинним законодавством заходів безпеки щодо судді, народного засідателя, присяжного, членів їх сімей; вплив на особу злочинця через близьких йому осіб (членів сім'ї, друзів і т. п.) тощо. Перелік заходів, що застосовуються в конкретній ситуації залежить від особистісних якостей злочинця, його комунікативного кола, фактичних можливостей для вчинення злочину (продовження злочинної діяльності). Важливою умовою успішної посткримінальної профілактики є ефективна взаємодія підрозділів кримінальної поліції (іншими підрозділами, уповноваженими на проведення оперативно-розшукової діяльності) зі Службою судової охорони, установою виконання покарань.

Висновки

Підсумовуючи, зауважимо, що індивідуальні заходи запобігання погрозам на насильству щодо суддів, народних засідателів, присяжних є комплексними. Вони включають заходи ранньої профілактики, відвернення, припинення, посткримінального реагування, зорієнтовані на нейтралізацію негативних особистісних та ситуативних факторів окремих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 377 КК України. Наголошено на важливості кримінологічної роботи слідчого, дізнавача Національної полції, працівника служби пробації, спрямованої на ідентифікацію підозрюваного, обвинуваченого як ординарного типу злочинця, який вчиняє погрозу або насильство щодо судді, що має бути забезпечене більш детальним вивченням його мікросоціального середовища, з'ясуванням наявності впливу на нього з боку агресивно налаштованих осіб, раніше засуджених, зі значним кримінальним, тюремним досвідом, організацією заходи блокування такого впливу.

Ефективними видаються заходи вчасного превентивного інформування учасників судових процесів, проведення профілактичних бесід. Запропонованого здійснити розробку та адресне поширення пам'ятки учасника судового процесу, у якій міститиметься інформація як попереджувального характеру, про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо суддів, народних засідателів, присяжних, їх близьких родичів, про адміністративну відповідальність за прояв неповаги до судді, так і про наявні можливості в отриманні безоплатної правової, а також психологічної допомоги з відповідними контактними даними.

Література

1. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

2. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text (дата звернення: 28.05.2018).

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розробці індивідуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 377 КК України.Визначено та обґрунтовано перелік необхідних індивідуальних заходів ранньої та безпосередньої (заходи-відвернення) профілактики, що здійснюються Службою судової охорони, слідчими, дізнавачами, працівниками органів пробації. Запропоновано алгоритм дій щодо припинення акту погрози чи насильства щодо судді. Акцентовано на заходах посткримінальної превенції щодо запобігання реалізації висловленої погрози насильством щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також рецидиву кримінального правопорушення.

Ключові слова: погроза, насильство, суддя, запобігання, профілактика, відвернення, припинення.

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 01.06.2018).

LarisaM. Marienko,
graduate student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

INDIVIDUAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF THREAT OR VIOLENCE AGAINST JUDGES, PEOPLE'S MEETINGS, JURIES

The article is devoted to the development of individual measures for the prevention of criminal offenses under Art. 377 of the Criminal Code of Ukraine. The list of necessary individual measures of early and immediate (preventive measures) prevention, carried out by the Judicial Protection Service, investigators, interrogators, and probation officers, has been divided and substantiated.

Six basic criminological indicators to initiate prevention activities have been divided:1) accusation of a person of committing an aggressive and violent crime, based on nihilistic motivation, as well as consideration of a case of an administrative offense under Art. 130 ofCode of Ukraine on Administrative Offenses; 2) the person was previously prosecuted for committing criminal offenses under Art. Art. 342, 345, 348, 350, 377, 378, or 379 of the Criminal Code of Ukraine; 3) recurrence of aggressive and violent crimes in the criminal experience of the accused, the defendant;4) aggressive reaction of the accused (refusal to accept, damage, destruction), the defendant to the memo of the participant of the trial, described by us above; 5) aggressive behavior during the pre-trial investigation, manifested in verbal and / or physical aggression against participants in criminal proceedings, law enforcement officers, including escorts, employees of penitentiary institutions, pre-trial detention centers, temporary detention facilities, etc .; 6) committing domestic violence in the period immediately preceding the court hearing;detection of this indicator directly depends on the duty and actual ability of the investigator, coroner, probation officer to study a specific life situation, the circumstances of the accused, defendant, preventive communication with family members, interaction with the service of district police inspectors, community police officers.

Measures of timely preventive informing of participants of court proceedings, carrying out preventive conversations seem effective. It is proposed to develop and address the memorandum of a participant in the trial, which will contain information as a warning, criminal liability for threat or violence against judges, jurors, jurors, their close relatives, administrative liability for contempt of court, the available opportunities to receive free legal and psychological assistance with relevant contact details.

An algorithm of actions to end an act of threat or violence against a judge has been proposed. It focuses on post-crime prevention measures to prevent the implementation of the expressed threat of violence against a judge, lay judge or juror, as well as the recidivism of a crime.

Post-criminal prevention measures are important to prevent: a) the realization of the expressed threat of violence against a judge, lay judge or jury, use of physical violence against them in the future; b) recidivism of a criminal offense under Art. 377 of the Criminal Code of Ukraine

Key words: *threat, violence, judge, prevention, diversion, suppression.*

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

СТРОЇЧ Василь Васильович - аспірант Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.1

Стаття присвячена запобіганню злочинів як визначальній складові системи протидії злочинності. Запобігання злочинності є визначальним напрямком кримінально-правової політики держави, що складається з комплексу заходів, скерованих як на окремі групи, так і конкретних осіб, що визначаються злочинними намірами, замислюють вчинення злочинів й позитивно оцінюють злочинний спосіб життя, з ціллю дискредитування злочинної поведінки. Основною метою таких заходів є дискредитування злочинної поведінки, відвіт осіб від злочинної мотивації та умислу (наміру) чи продовження злочинних діянь. Визначальними складовими запобігання злочинності постають: профілактика (відповідні заходи завчасного виявлення й усунення негативних явищ, що можуть існувати чи можуть виникати й детермінувати злочинність чи певні її види), попередження (заходи на дискредитування злочинної поведінки, відвіт осіб від злочинної мотивації та умислу (наміру), припинення (заходи на недопустимість завершення розпочатого злочину).

Ключові слова: злочинність, механізм протидії злочинності, нормативно-правове забезпечення, кримінально-правове регулювання, злочинні діяння, Кримінальний кодекс України, норми права.

Постановка проблеми

Пріоритетним напрямком розвитку кожної держави, яка задекларувала свій вектор на становлення європейської соціально-правової країни, є окреслення чітких механізмів протидії зі злочинністю. Позаяк одним із визначальних чинників, що створює істотну загрозу розвиткові держави, постає злочинність як відносно масове явище, яке представляє собою сукупність вчинених на певній території у конкретний час протиправних дій, що визначені кримінальним законодавством як і національним, так і міжнародним. Саме забезпечення активної наступальної протидії злочинності, зменшення її зростання, на основі чітко окреслених пріоритетів, послідовного зростання у цьому потенціалу держави та громадськості, удосконалення національного законодавства, формування оптимальних методів і організації засобів запобігання й розкриття злочинів, спосібне гарантувати прогресивний правовий розвиток країни.

Відтак, стратегія державної протидії зростаючій злочинності зобов'язана основуватися на таких принципах, які мінімізують криміногенну діяльність та підвищать рівень ефективності правоохоронної та виховної візії державної влади.

Стан дослідження проблеми.

Проблема протидії злочинності, зокрема у контексті визначення соціально-правових механізмів протидії злочинності в Україні, завжди досліджувалася й нині залишається актуальним предметним полем для багатьох учених. Заслуговують особливої уваги наукові розвідки таких учених, як: Г. Аванесова, А. Алексєєва, О. Бандурки, С. Галахова, В. Голіни, Л. Давиденка, І. Даньшина,

Е. Дідоренка, А. Долгової, А. Жалінського, А. Закалюка, О. Кальмана, Я. Кондратьєва, Н. Кузнєцової, О. Литвака, О. Литвинова, В. Лунєєва, С. Міщенка, П. Михайленка,- В. Овчинського, С. Овчинського, О. Яковлєва та інших.

Втім, сучасні проблеми України актуалізують цілу низку дискусійних питань у цій сфері, що пов'язано із використанням різних дефініцій поняття протидія й запобігання злочинності, оскільки існує багато їх тлумачень, які істотно вирізняються між собою.

Мета і завдання дослідження

Автор поставив собі за мету, на основі чинного національного законодавства й сучасних наукових напрацювань визначити запобігання злочинів як визначальну складову системи протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу

Розкриваючи сутність порушеної нами проблематики, відзначимо, що за своїм характером протидія злочинності є правоохоронною діяльністю, що визначається як багатоаспектне та різнофункціональне поняття, яке поєднує в собі фактично всі сфери державної діяльності. Така діяльність здійснюється як на загальносуспільному, так і спеціальному рівнях.

Безумовно, що загально соціальна протидія злочинності виступає базисом спеціальної протидії. Спеціальна протидія реалізовується через правове реагування на вчинення злочину й спеціально-кримінологічного запобігання наступним злочинам. Процес реагування на учинений злочин завбачає самостійну систему заходів, які повинні застосовуватися у певній послідовності. Здебільшого перший комплекс таких заходів визначують терміном «виявлення» злочину.

У цьому аспекті С. Міщенко відзначує, що, передусім, до виявлення варто зараховувати й так зване розкриття злочину, йдеться про встановлення суб'єкта його вчинення. По-друге, до виявлення належить не тільки вчинений злочин, утім й каране готування до нього і замах на його вчинення. По-третє, у сфер кримінальної юстиції повинні залишатися тільки процесуально унормовані засоби виявлення злочину. Другим комплексом заходів реагування стосовно вчинення злочину є притягнення до кримінальної відповідальності. Разом з тим, «притягнення» постає нічим іншим, як процесом збирання доказів винуватості суб'єкта в скоєнні злочину [1, с. 10].

Аналізуючи сутність дефініції поняття протидії злочинності, вчені О. Бандурка та Л. Давиденко відзначали, що вона собою охоплює як боротьбу зі злочинністю, так і боротьбу щодо її запобігання [2, с. 86].

Боротьба зі злочинністю у будь-якому вияві, формі чи напрямку становить базис кримінально-правової політики. Як визначають фахові дослідники цієї проблеми- О. Бандурка та О. Литвинов, протидія злочинності – це особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, що складає багатоманітна за формами діяльність належних суб'єктів (державних і недержавних органів й установ, громадських формувань, а також окремих громадян), які тісно взаємодіють через систему різнорідних заходів, скерованих на пошук модусів, напрямів та інших можливостей оптимального впливу на злочинність задля зменшення інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, певної нейтралізації дії її причин й умов для обмеження кількості злочинних виявів щодо соціально толерантного рівня [3, с. 4].

На підставі аналізу значного масиву наукових джерел можна робити висновок, що протидія злочинності передбачає собою три сфери суспільних відносин: перша – це загальна організація протидії злочинності, що передбачає комплекс певних дій: а) організаційних (облік, реєстрація), б) управлінських (планування, прогнозування, координація, формулювання стратегії та окреслення тактики), в) профілактичних (реалізація визначених планів і відповідних програм, проведення профілактичних заходів), г) контрольних (визначення тенденцій злочинності, аналіз практики) та іншої діяльності органів й установ, котрі взаємодіють задля досягнення спільних позитивних результатів.

Друга сфера – це правоохоронна діяльність, що полягає у системі заходів щодо ре-

алізації правоохоронних та/чи правозастосовних функцій відповідними державними органами, суспільними інституціями громадянського суспільства або ж самими громадянами.

Третя – це попередження злочинності, тобто здійснювання спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів у напрямі недопущення розвитку злочинного наміру на підготовчих етапах скоєння злочину, з'ясування ознак вчинених злочинів, встановлення конкретних осіб, які їх скоїли, притягнення їх до відповідальності, а також відновлення порушених прав, свобод й законних інтересів постраждалим, відшкодування їм збитків від злочинних дій [3, с. 46].

Слід зауважити, що як у теорії кримінології, так і в практичній сфері правоохоронних органів поняття «протидія злочинності» доволі часто ототожнюється із дефініцією «боротьба зі злочинністю» [2, с. 86]. Досвідчені вчені у цьому напрямку О. Бандурка та О. Литвинов зауважують, що ці поняття зазвичай використовуються як синонімічні, що є зумовлено: по-перше, принциповою тотожністю означених понять; по-друге, збігом їх текстуального змісту. Позаяк, у значній більшості нормативних актів, методичних рекомендацій та наукових праць вони застосовуються, тлумачаться як синоніми [3, с. 44].

Визначальними завданнями протидії злочинності виступають: 1) з'ясування причин вчинення злочинів й умов, які їм запомагають; 2) застосування відповідних заходів щодо нейтралізації (блокування) чи усунення таких причин й умов; 3) виявлення та тримання під контролем (певний облік) осіб із протиправною поведінкою, що тенденційна перестати у вчинення злочинів;- 4) здійснювання відповідного превентивного (коригуючого) впливу шляхом застосування індивідуально-профілактичних заходів щодо таких осіб задля недопущення вчинення ними потенційних злочинів;- 5) реалізація належних просвітних заходів серед соціуму, націлених на зниження серед громадян ризику бути жертвою злочинних посягань; 6) обмеження (елімінація) впливу негативних явищ й процесів, що зумовлюють злочинність; 7) мобілізація всіх позитивних потенціалів соціуму на створення (утвердження) атмосфери антагонізму до всіх форм злочинної поведінки; 8) удосконалення діяльності суб'єктів протидії злочинності, передусім, шляхом усунення сучасних прогалин у їх роботі; 9) оптимізація ефективності діяльності з протидії злочинності [3, с. 73].

Втім, упродовж останніх років у науковому кримінальному дискурсі простежується, що дедалі частіше термін «боротьба» витісняється такими термінами як: «протидія», «соціальний контроль за злочинністю», «запобігання», «припинення», «попередження», «профілактика» та інші.

У цьому контексті дослідник В. Лунєв відзначає, що соціальний контроль – це система правових, ідеологічних, організаційних, соціально-психологічних, економічних, оперативних і репресивних заходів, цілеспрямованих на протидію злочинності [4, с. 79–80].

Виходячи із особливостей об'єкта соціального контролю, вплив на злочинність вимагає розв'язання таких завдань: 1) визначення й аналізу якісних і кількісних закономірностей у розвитку злочинності в державі та окремих її регіонах; 2) з'ясування внутрішніх зв'язків злочинності; 3) окреслення особливостей структури злочинності;- 4) розгляду взаємовідношень між злочинністю та ефективністю діяльності різних суб'єктів профілактики, передусім правоохоронних органів, які здійснюють спеціально-кримінологічне попередження злочинності [5, с. 42–52].

Соціальний контроль за злочинністю передбачає два види: державний та недержавний. Відтак, соціальний контроль за злочинністю, що виконує державна влада, реалізується у таких формах як:

1) формування національного кримінального законодавства;

2) застосування прописів кримінального законодавства;

3) спеціально-кримінологічне попередження злочинності й окремих злочинів.

Безумовно, всі ці три форми державного контролю за злочинністю є між собою взаємопов'язані. Так, кримінальне, кримі-

нально-процесуальне й кримінально-виконавче законодавство передбачають діяльність оперативних підрозділів, органів дізнання і досудового слідства, визначають порядок розгляду кримінальних справ, а також призначення та виконання покарань [6, с. 29].

Недержавний соціальний контроль здійснюється через певні суспільні інституції (недержавні) – громадські чи релігійні організації, родину, громаду та інші, опираючись на моральні, релігійні, історичні, культурні звичаї та традиції [6, с. 358].

Можемо підмітити, що впродовж останніх років основним напрямом протидії злочинності визнається не покарання злочинників, а саме запобігання вчиненню злочинів. Значимість запобігання злочинам як пріоритетного напряму протидії злочинності полягає у тому, що воно вважається найбільш гуманним і дійовим засобом забезпечення правопорядку, гарантування безпеки держави зокрема й соціуму загалом.

Згадуваний нами вчений В. Лунєєв зауважував, що «успішність попередження злочинів й правопорушень безпосередньо залежить від того, чи воно засновувалося на всебічному науковому досліджуванні реальних закономірностей та тенденцій злочинності, її причин і умов, ефективності механізмів протидії злочинності, аргументованості національного законодавства, на якому базисі здійснюється боротьба зі злочинністю» [7].

Ми підтримуємо позицію, що такий вид діяльності як запобігання злочинів, повинен складатися із таких елементів, як: профілактика, попередження, припинення. Як слушно відзначають дослідники О. Криченко та В. Куц, що запобігання злочину є об'єднувальною категорією, яка поєднує в собі поняття профілактики, попередження та припинення злочину, зокрема у такій послідовності, що визначає, окрім іншого, і ступінь наближення діяння до його прямого вчинення злочину. Відтак, після вчинення злочину розпочинається дія наступного напрямку протидії злочинності, тобто застосування кримінально-правових засобів впливу на неї, головним з яких є кримінальне покарання [8, с. 150–151].

Запобігання злочинності є визначальним напрямком кримінально-правової політики держави, що складається з комплексу заходів, скерованих як на окремі групи, так і конкретних осіб, що визначаються злочинними намірами, замислюють вчинення злочинів й позитивно оцінюють злочинний спосіб життя, з ціллю дискредитування злочинної поведінки. Основною метою таких заходів є дискредитування злочинної поведінки, відвіт осіб від злочинної мотивації та умислу (наміру) чи продовження злочинних діянь. Визначальними складовими запобігання злочинності постають: профілактика (відповідні заходи завчасного виявлення й усунення негативних явищ, що можуть існувати чи можуть виникати й детермінувати злочинність чи певні її види), попередження (заходи на дискредитування злочинної поведінки, відвіт осіб від злочинної мотивації та умислу (наміру), припинення (заходи на недопустимість завершення розпочатого злочину).

Учений А. Закалюк відзначав, що запобігання злочинності у буквальному його сенсі передбачає діяльність щодо перешкоджання вчинення злочинів. Така коротка дефініція відображає конститутивну мету запобіжної діяльності – перешкоджання вчиненню злочинів, зменшення їх кількості і тим самим вповільнення масштабів злочинності. Запобігання злочинам має безумовну значимість для фактичної (існуючої) злочинності. Позаяк, запобіжна діяльність щодо злочинності скеровується безпосередньо не проти неї у тому виді/обсязі, що вона існує у теперішньому часі, а стосовно факторів, що її обумовлюють. Ця діяльність покликана призупинити дію останніх, а відтак завадити черговим скоєнням злочинів, зменшити злочинність у сучасній дійсності та не дозволити їй розвиватися на майбутнє.

По-друге, злочинність справді є соціальним феноменом, що проявляється в кримінальній активності окремої частки членів соціуму, на високому загальному рівні обумовленим певними об'єктивними соціальними явищами й передумовами, станом суспільних відносин, дії котрих є фактично неможливо запобігти прямими упереджувальними заходами [9, с. 318–319].

SUMMARY

The article is devoted to crime prevention as a defining component of the crime prevention system. Crime prevention is a defining direction of the criminal law policy of the state, consisting of a set of measures aimed at both individual groups and specific individuals who are determined by criminal intent, plan crimes and positively assess the criminal way of life, in order to discredit criminal behavior. The main purpose of such measures is to discredit criminal behavior, to answer individuals from criminal motivation and intent (intent) or to continue criminal acts. The defining components of crime prevention are: prevention (appropriate measures for early detection and elimination of negative phenomena that may exist or may arise and determine crime or certain types of crime), prevention (measures to discredit criminal behavior, response to criminal motivation and intent). , termination (measures to prevent the completion of the crime).

Key words: criminality, mechanism of counteraction to crime, normative-legal maintenance, criminal-legal regulation, criminal acts, Criminal code of Ukraine, norms of law.

Висновки

Можемо робити висновок, що протидія злочинності є доконечною умовою ефективного розвитку правової держави. Протидія злочинності реалізовується як на загальносоціальному, так і спеціальному рівнях. Остання здійснюється на базисі загальносоціальної протидії через правове реагування на вчинення злочинів й спеціально-кримінологічного запобігання новим. Визначальним напрямком протидії злочинності, звісно, є саме запобігання злочинам. Вищеозначене дозволяє стверджувати, що запобігання злочинності – це сформована система дій щодо антисуспільних явищ та їх причинного комплексу задля розширення тенденцій зменшення рівня й масштабів злочинності та її елімінації.

Література

1. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011.- 19 с.

2. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія; МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2011.- 308 с.

4. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 912 с.

5. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений. К.: УЖ ВО при Минвузе УССР, 1989. 72 с.

6. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2001. 414 с.

7. Лунеев В. В. Проблемы профилактики преступлений: Выступление на заседании Экспертного Совета МВД РФ 16 сентября 2011 г. при рассмотрении проекта ФЗ «Об основах системы профилактики правонарушений». URL: https://docs.cntd.ru/document/420361608

8. Куц В. М., Кириченко О. В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії. Київ–Харків: Харків юридичний, 2006. 212 с.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

ПОЛЯНСЬКИЙ Антон Олександрович - кандидат юридичних наук, здобувач Університету сучасних знань

УДК: 342.95 (477)

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, узагальнено загальнотеоретичні підходи стосовно сутності та змісту поняття координація. Аргументовано, що координація є надзвичайно важливим засобом (інструментом) соціального управління, завдяки якому забезпечується узгоджене функціонування структурних ланок системи, щодо якої здійснюється управління.

Ключові слова: взаємодія, координація, правоохоронні органи, судово-експертні установи.

Постановка проблеми

Координація виступає особливо важливим інструментом управління взаємодією судово-експертних установ та правоохоронних органів, який дає змогу не просто узгоджувати спільні дії, а досягати необхідного рівня збалансованості та керованості відносин і процесів у межах цієї взаємодії, здійснювати контроль за її ефективністю та стимулювати суб'єктів до належних показників дієвості та результативності взаємодії. Сьогоднішній стан координації досліджуваної взаємодії можна охарактеризувати як проблемний як на нормативно-правовому, так і організаційному рівнях. Окрім того, наявним є ряд теоретичних проблем у цій сфері.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із взаємодією судово-експертних установ з правоохоронними органами, у своїх наукових працях розглядали: В.Д. Бакуменко, А. М. Михненко, Д.Г. Заброда, Я.О. Ліховіцький, О. М. Клюєв, В. Т. Маляренко, Д. Е. Аблязов, А. М. Юрченко, Л.А. Гарбовський, І. І. Башта, М. П. Бублій та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у науковій літературі недостатньо дослідженим є питання координації взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами.

Мета і завдання дослідження

Метою наукового дослідження є з'ясувати сутність та значення координації взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити наукові думки щодо тлумачення поняття координація; розглянути, як співвідносяться між собою терміни взаємодія та координація.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що стаття є однією із перших спроб комплексно, на основі аналізу наукових поглядів учених, з'ясувати сутність та значення координації взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу

Термін «координація» буквально означає погодження, узгодження [1, с.297].- У словниках сучасної української мови зміст слова «координація» визначається наступним чином: узгодження, приведення у

відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо; злагодженість дій, рухів частин тіла [1, с.297]. Поняття координації сьогодні досить часто використовуються у сфері права та галузі управління, що обумовлює значний науковий інтерес до сутнісного змісту цього явища, його характерних властивостей, місця та ролі у механізмі публічного управління. Ю. П. Сурмін вважає, що координація – це метод управління, суттю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату [2, с.346]. Н. І. Астахова та Р. В. Москвітіна зазначають, що для забезпечення синхронізації діяльності та взаємодії різних частин організації використовується координація. Координація – це собою процес розподілу діяльності в часі, забезпечення взаємодії різних частин організації в інтересах виконання поставлених перед нею завдань. Координація забезпечує цілісність, стійкість організацій. Координація – це забезпечення узгодженості дій усіх ланок управління, збереження, підтримку і вдосконалення режиму роботи підприємств (організацій) та забезпечення його безперебійності і безперервності. Координація як функція менеджменту – вид діяльності за погодженням та впорядкування зусиль, об'єднаних спільною метою і спільною діяльністю людей у виробничо-господарських організаціях, – учасників виконання того чи іншого завдання. Координація забезпечує взаємодію різних частин організації в інтересах виконання поставлених перед нею завдань. Координація конкретно визначає, хто, що і коли робить, з ким і як взаємодіє, у якому порядку передає власні результати праці іншим учасникам діяльності і користується їхніми результатами [3].

Д. Г. Заброда також акцентує увагу на тому, координація за своєю суттю означає не просто узгодження, а узгодження, вироблене і встановлене спільно з декількома самостійно існуючими системами. Таке узгодження може здійснюватися самими системами (підсистемами) у процесі їх функціонування, а може бути результатом діяльності певного органу. Але у будь-якому випадку зміст координаційної роботи полягає у відшукуванні доцільного співвідношення між діяннями [4, с.52-53]. Координація, на думку адміністративіста, визначає порядок роботи учасників узгодженої діяльності: у якій послідовності й ким повинні розроблятися плани конкретних заходів; яким повинен бути порядок виконання цих заходів; ким здійснюється контроль за виконанням кожного заходу і як визначається їх результативність; як і ким виявляється ефективність узгодженої діяльності за відповідний період [4, с.55].

В. Я. Малиновський стверджує, що через координаційні функції органи управління встановлюють порядок узгодження діяльності системостворюваних структурних елементів (службовці, підрозділи, організації тощо) при виконанні певного рішення і визначають нормативно-правовий режим цієї діяльності. Завданням координації є узгодження індивідуальних і колективних цілей, підпорядкування індивідуальної праці інтересам спільної діяльності, спрямування зусиль усіх членів тієї чи іншої соціальної спільноти на досягнення загальних цілей і завдань [5, с.252]. А.В. Шегда доводить, що з функціями планування та організації тісно пов'язані функції координації та регулювання, котрі здійснюються органами управління в процесі виконання планів. Здійснення організаційної функції не виключає на практиці виникнення деякої невідповідності між усіма елементами створеної системи або механізму досягнення мети, що об'єктивно вимагає уточнення характеру дій виконавців, спрямованих на досягнення узгодженості, оптимальної гармонійності й ефективності. Таке настроювання системи дістало назву функції координації спільної діяльності. Узгодженість дій персоналу через встановлення між ними гармонійних зв'язків досягається на основі раціональності, чіткої взаємодії виконавців, оперативності й надійності. Функція координації (узгодження) різних процесів праці та їхніх результатів у різних сферах діяльності людей зумовлена рухом усього виробничого організму на відміну від руху його самостійних органів.

Координація забезпечує узгодженість у часі й просторі дій органів управління та посадових осіб, а також між системою в цілому і зовнішнім середовищем [6]. Функція координації, наголошує автор, відіграє в управлінні виробництвом роль, яку образно можна порівняти з роллю диригента в оркестрі. Саме завдяки їй забезпечується динамізм системи виробництва, створюється гармонія взаємозв'язків виробничих підрозділів, здійснюється маневр матеріальними та трудовими ресурсами всередині підприємства у зв'язку із зміною техніко-економічних завдань. Координація означає синхронізацію зусиль усього колективу, інтеграцію їх у єдине ціле, тобто це процес розподілу діяльності в часі, приведення окремих елементів у таке поєднання, яке дало б змогу найбільш ефективно та оперативно досягати поставленої мети. Координація — це головна функція процесу управління, яка забезпечує, по-перше, його єдність та безперервність і, по-друге, взаємозв'язок усіх функцій [6]. За Б. З. Мільнером кожна організація є об'єктом управління, у якому люди і виконувані ними завдання знаходяться в постійній взаємозалежності і взаємозв'язку. Для забезпечення синхронізації діяльності та взаємодії різних частин організації, зазначає автор, використовується координація. Координація, на його думку, забезпечує цілісність, стійкість організацій. Чим вище ступінь поділу праці та тісніша взаємозалежність підрозділів, тим більша необхідність у координації. Якщо роботу виконують двоє людей в одному підрозділі, то координації практично не потрібно. У малих організаціях, де всі працівники знають один одного, забезпечити координацію їх роботи не представляє складності. У великих організаціях з високим ступенем спеціалізації та розподілу обов'язків досягнення необхідного рівня координації вимагає від вищого керівництва певних зусиль. Очевидно, що якщо діяльність підприємства розподілена між десятками підрозділів з тисячами співробітників, то потреба в координації незмірно зростає [7, с.79-80]. Є.В. Кубко розуміє координацію як узгодження, поєднання, приведення до певного порядку чи відповідно до поставлених завдань складових частин чогось (понять, дій, речей тощо). Координація, зазначає він, є функцією соціального управління, яка полягає в узгодженні, впорядкуванні різних частин системи управління. Координація у державному управлінні – одна з основних управлінських функцій, зміст якої полягає у забезпеченні впорядкування взаємозв'язків і взаємодій між учасниками процесу державного управління з метою узгодження дій та об'єднання зусиль на вирішення загальних завдань. Здійснюється на всіх рівнях управління державою керівниками відповідних державних органів або спеціальними координаційними підрозділами цих органів [8].

Досить багато уваги питанням координації приділяється у розрізі правоохоронної діяльності. Так, наприклад, Я. О. Ліховіцький, вивчаючи сутність та значення координації дій правоохоронних органів, розуміє її (тобто координацію) у широкому сенсі як об'єктивну потребу в узгодженості й взаємозалежності, яка є неодмінною умовою успішної життєдіяльності будь-якого суспільства й діяльності його владних і управлінських структур. Яким би чином не будувалося управління, стверджує адміністративіст, ніколи не вдавалося створити таку систему, за якої певне відомство або навіть галузь господарства змогли б бути самодостатніми і незалежними від інших відомств і галузей. За будь-яких умов перебороти роз'єднаність можна тільки шляхом організації дійсної системи координації, об'єднання зусиль різних відомств, органів управління в певних сферах діяльності, напрямках, що мають загальнодержавне значення. Координація означає як погодженість дій у досягненні певної спільної мети, так і дотримання певних процедурних правил поведінки в загальній сфері діяльності, чітке і послідовне виконання своїх функцій кожним з учасників відносин у цій сфері, де одна структура доповнює або підкріплює іншу [9]. В. Т. Маляренко відмічає, що одним із головних факторів об'єднання зусиль правоохоронних органів, протидії злочинності є координація взаємодії правоохоронних органів. Саме за її допомогою певні соціальні відхилення, злочинність може й має бути поставлена під державний контроль. Координація право-

охоронної діяльності – це одна з управлінських функцій, що об'єднує й систематизує зусилля правоохоронних органів для досягнення загальної соціально бажаної мети. Координацію діяльності правоохоронних та інших державних і недержавних органів по боротьбі зі злочинністю в структурно-функціональному й функціонально-рольовому значенні, переконаний науковець, можна визначити як спеціальну систему теоретико-методологічних і праксеологічних засад інтерпретації методів і методик упорядкування та взаємоузгодження організаційно-управлінської діяльності правоохоронних та інших державних і недержавних органів і організацій з метою створення ефективної організаційно-управлінської та правової системи перманентного контролю за криміногенними процесами в суспільстві та превентивної протидії злочинності [10].

Як видно із вище приведеного, серед науковців немає єдності у питанні визначення поняття координації, при цьому слід відзначити, що окрема увага дослідниками приділяється проблемі співвідношення координації та взаємодії. Так, наприклад, Д. Г. Заброда переконаний, що координація та взаємодія мають однакову мету – узгодження дій [11, с. 238]. Однак, відмічає науковець, знак рівності між взаємодією та координацією ставити не можна. Але ці два поняття є близькими. Взаємодія є продовженням координації, розширює її рамки. Однак, якщо без координації система не може існувати (оскільки це її об'єктивна властивість), то без взаємодії вона може бути (оскільки вона є суб'єктивною властивістю) [4, с.57].- Д. Е. Аблязов також звертає увагу на те, що, виходячи з семантичного значення слів «взаємодія» і «координація», слід констатувати їх певну схожість. І взаємодія, і координація в державному управлінні здійснюються для досягнення певної мети. Разом із тим, зауважує правник, практика застосування цих категорій дає можливість виділити їх відмінності. Так, для координації характерне виділення спеціального суб'єкта, який здійснює координаційні повноваження стосовно інших органів. Взаємодіють, як правило, органи одного рівня на підставі рівності прав і обов'язків. Крім цього, існує різниця й у кількісному складі: взаємодіяти можуть дві та більше інституції, а для координації необхідні як мінімум три учасники [12]. М. Юрченко, Л. А. Гарбовський, І.І. Башта, досліджуючи взаємодію слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження, звертають увагу на те, що деякі автори, особливо західноєвропейські, користуються терміном «координація», взагалі не вживаючи терміна «взаємодія». Частина з них вважає, що координація – це діяльність щодо організації взаємодії, що поняттям «координація» охоплюється поняття «взаємодія». Деякі автори зазначають, що при координації погодженість досягається за рахунок власних повноважень суб'єкта управління, у той час як при взаємодії вона досягається за допомогою домовленостей рівних за своїм становищем партнерів [13, с.13-14].

З позиції, яку висловлює М. П. Бублій, взаємодія та координація не є тотожними поняттями і виражають дещо відмінні підходи до здійснення управлінської діяльності. Так, досить часто буває, що наслідком координації є взаємодія тих чи інших складових системи, тобто взаємодія виступає наслідком такої управлінської діяльності, як координація. Проте в деяких випадках вони можуть досить глибоко переплітатись і слугувати разом як один управлінський елемент. Координація та взаємодія між контролюючими органами дає можливість усебічної, ґрунтовної перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єкта, виявлення правопорушень і встановлення причин їх здійснення, визначення шляхів протидії негативним чинникам, забезпечення неухильного дотримання норм чинного законодавства та притягнення винних до відповідальності [14].

Висновок

Отже, підсумовуючи вище викладене, можемо з упевненістю стверджувати, що координація є надзвичайно важливим засобом (інструментом) соціального управління, завдяки якому забезпечується узгоджене функціонування структурних ланок системи, щодо якої здійснюється управління. Особлива роль координації відводиться в управлінні соціальною взаємоді-

єю, оскільки вона узгоджує, синхронізує та орієнтує діяльність суб'єктів взаємодії. Ми не згодні із твердженням про те, що координація передує взаємодії і що саме координація, а не взаємодія є першочерговою умовою існування системи, як це доводить, наприклад, Д. Г. Заброда. Натомість упевнені, що координація та взаємодія є самостійними явищами, кожне з яких виконує своє призначення у системі. При цьому координація завжди передбачає наявність певної взаємодії, у той час як взаємодія може існувати і без координації, принаймні яскраво вираженої. Однак, у той же час для налагодження (організації) та підтримки належної взаємодії координація є необхідним інструментом. Тобто координація, як засіб управління, перш за все застосується для узгодження спільних чи взаємовигідних дій, заходів, забезпечення більш змістовної та ефективної взаємодії.

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, summarizes the general theoretical approaches to the essence and content of the concept of coordination. It is argued that coordination is an extremely important tool (instrument) of social management, which ensures the coordinated functioning of the structural units of the system under management.

Key words: interaction, coordination, law enforcement agencies, forensic institutions.

Література

1. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К.: Наук, думка, 2000. 680 с.

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

3. Менеджмент: підручник для прикладного бакалаврату / під заг. ред. Н. І. Астахової, Р. В. Москвітіна. М: Видавництво Юрайт, 2014. 422 с. Серія: Бакалавр. Прикладний курс. 2011 // URL: http://stud.com.ua/19377/menedzhment/koordinatsiya_funktsiya_upravlinnya

4. Заброда Д. Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Заброда Дмитро Григорович. К., 2005. 233 с.

5. Малиновський В. Я. // Державне управління: Навчальний посібник.- Вид. 2-ге, доп. та перероб.- К.: Атіка, 2003.- 576 с

6. Шегда, А. В. Менеджмент : Навч. посібник / А. В. Шегда. Київ : Знання, 2002. 583 с. // URL: http://library.if.ua/book/32/2085.html

7. Мильнер Б. 3 Теория организации: Учебник. 2-е изд., перераб. И доп. М:.ИНФРА-М, 2000. 480с.

8. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. // URL: http://cyclop.com.ua/content/view/1150/58/1/2/#4966

9. Ліховіцький Я. О. Сутність та значення координації дій правоохоронних органів / Я. О. Ліховіцький // Форум права. 2011- № 1. С. 595-598. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_96

10. Маляренко В. Т.. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України (Підручник) // К.: Юрінком Інтер, 2007 // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/SptpoU/1-2/133.htm

11. Заброда Д. Г. Розмежування категорій «взаємодія» та «координація» у галузі боротьби з корупцією: теоретичний вимір / Д. Г. Заброда // Науковий вісник юридичної академії міністерства внутрішніх справ. 2005. № 4. С. 233–239.

12. Аблязов Д. Е. Взаємодія та координація в державному управлінні / Д. Е. Аблязов // Право і Безпека. 2011. № 5. С. 39-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_5_10

13. Юрченко А. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : монографія /- А. М. Юрченко, Л. А. Гарбовський, І. І. Башта. Видавництво, 2018. 204 с.

14. Бублій М. П. Координація діяльності органів державної влади під час здійснення контрольних функцій / М. П. Бублій // Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 3. С. 16-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_5

ПРЕДМЕТ ТА МЕЖІ КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - кандидат юридичних наук, заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК: 342.95 (477)

У статті наведено наукові підходи щодо значення та сутності предмета контрольної діяльності. Сформульовано авторське визначення поняття предмета контролю за якістю освіти в України, а також підкреслено теоретичну та практичну важливість його визначення. Проаналізовано наукові тлумачення проблеми меж контрольної діяльності. Проведено розгляд нормативно-правових положень, на основі яких виділено зміст та встановлено межі контролю за якістю вищої освіти.

Ключові слова: контроль, якість освіти, предмет контролю, межі контролю.

Постановка проблеми

Особливістю, без розкриття якої неможливо сформувати належну теоретичну позицію про всі аспекти функціонування будь-якої контрольної діяльності, у тому числі за якістю вищої освіти в Україні, є такі внутрішні параметри цієї категорії, як предмет та межі. Обидві з них пов'язано із спрямованістю контролю, у зв'язку з чим їх зміст, на перший погляд, може бути сплутаний із функціями. Але якщо функції виповідають на питання, як реалізувати, то предмет та метод виражають питання «на що направлено реалізацію?»

Стан наукового дослідження

Окремі проблемні питання здійснення контролю за якістю вищої освіти у своїх наукових працях розглядали: Е.Е. Бекірова, І.О. Васильєва, Ю.В. Гаруст, К.М. Гусов, С.М. Зубарєв, Ю.М. Козлов, О.М. Музичук, А.В. Поляков, В.О Ромасько, В.Д. Сорокін, В.М. Толкунов та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили питання предмета та меж контролю за якістю вищої освіти в Україні, що є суттєвою прогалиною на теоретичному та практичному рівнях.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у встановленні предмету та меж контролю за якістю вищої освіти. Відповідно до встановленої мети завданнями дослідження визначено: 1) проаналізувати та визначити поняття і сутність предмету контролю за якістю вищої освіти в України; 2) охарактеризувати та навести межі контролю за якістю вищої освіти в державі.

Наукова новизна дослідження визначена тим, що стаття є першою науковою працею, у якій надається повна характеристика предмета та меж контролю за якістю вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починати дослідження обох категорій варто із окреслення змісту поняття «предмет контролю за якістю вищої освіти в Україні». На нашу думку, категорія «предмет» є ширшою, через що саме на основі неї визначаються межі. На доведення цього відзначимо, що термін «предмет» має значення:

те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь; пізнаний об'єкт; речі, явища, процеси, їхні сторони й відношення, які вже відомі, зафіксовані в тій чи іншій формі знання, але підлягають подальшому дослідженню; сфера соціальної дійсності, котра зазнає перетворення і таке інше [1, с.77].

Зміст поняття «предмет контролю» перебуває у межах юридичної науки, але за змістом відрізняється від значення предмета правового регулювання. Наприклад, як відмічає С.М. Зубарєв, предмет контролю – це стан об'єкта контролю, його відповідність положенням національних та міжнародних актів [2, с.61]. Схожу позицію займає Ю.М. Козлов, на думку якого предметом контролю є дотримання суб'єктами встановлених державою стандартів і правил певної діяльності у відповідній сфері суспільного життя [3, с.141]. За І.О. Васильєвим, предмет контролю – це конкретні показники діяльності підконтрольних суб'єктів або матеріальні носії, з якими перш за все пов'язана діяльність підконтрольних суб'єктів. Відображенням таких показників діяльності є окремі матеріальні носії, що містять інформацію відносно зазначених уявлень [4, с.8].

Щодо розуміння предмета контролю за якістю освіти в Україні то визначення його поняття та базових ознак відсутні на сьогодні в науковій площині. Натомість, учені неодноразово звертали увагу на сутність предмета контрольної діяльності відповідного типу, зважаючи на особливості останньої. Через це аналіз близьких за змістом позицій дозволить досягти поставлених у статті наукових завдань. Так, за Е.Е. Бекіровою, предметом контролю органів ліцензування є відповідне коло ліцензійних умов [5, с.16]. Як зауважує В.О Ромасько, що предметом державного контролю у сфері будівництва є діяльність як об'єктів, так і суб'єктів контрольних відносин щодо дотримання (виконання) ними будівельного законодавства. До предмета контролю віднесено і суб'єктів контролю, оскільки умови та порядок здійснення ними контрольних повноважень також хтось контролює (вищестоящий орган, інша владно-наглядова інстанція). Предмет державного контролю у сфері будівництва, на відміну від його об'єкта, є досить різноплановим, оскільки стосується різних сторін, напрямів та форм будівельної діяльності [6, с.13].

Отже, проаналізувавши різні підходи до поняття «предмет» у юридичній сфері можна звернути увагу на існуючий дисонанс між загальними юридичними уявленнями про предмет права, відповідно до яких це сукупність суспільно-правових відносин на які направлено регулюючу дію права, та тлумаченнями предмету контрольної діяльності, у яких звертається увага на матеріальні об'єкти або процеси.

На наш погляд, подібна проблема пов'язана із неправильним сприйняттям змісту категорії «предмет» у праві в цілому. Так, якщо взяти до уваги загальне значення поняття предмета, відповідно до якого це матеріалізований вияв об'єкта, то предметом в юриспруденції слід вважати чинники, які ведуть до появи суспільних відносин в тій чи іншій галузі або в процесі функціонування відповідного юридичного явища, якот контроль. При цьому, породжені предметом суспільні відносини, на які спрямовано юридичний вплив, формують загальний об'єкт права (правового регулювання).

Таким чином, що предметом контролю за якістю вищої освіти в Україні є діяльність закладів вищої освіти, а також інших уповноважених суб'єктів щодо дотримання законодавчо визначених стандартів, ліцензійних вимог та державної політики у сфері вищої освіти. Тобто предметом контролю є весь комплекс управлінсько-організаційної діяльності в галузі вищої освіти, який направлено на підтримку належного рівня якості як освітніх послуг, так і будь-яких процесів направлених на забезпечення їх якості. Важливість визначення предмета контролю є не тільки теоретичною, але й практичною, адже саме цей фактор визначає межі контрольної діяльності за якістю освіти в Україні.

Як зауважує І.В. Чепурна, межі контролю можна розглядати у двох значення: 1) коло дій та рішень органів та осіб, які реалізуються процес контролю; 2) визначення рамок збору та обробки інформації, які дозволяють виділити факти, що свідчать про порушен-

ня законодавства в тій чи іншій [7, с.25]. - У розумінні В.С. Мартем'янова межі контролю виражаються у можливості уповноважених суб'єктів спостерігати за підконтрольними об'єктами та відповідним чином перевіряти їх [8, с.194]. Аналогічну позицію підтримують такі науковці, як І.І. Лукашук, Я.Д. Адамчік, А.Г. Тузов, М.С. Хачатрян та інші [9]. Натомість, Є.М. Попович, досліджуючи межі судового контролю відмітив, що межі останнього визначаються: по-перше, тим, що він здійснюється судовою гілкою влади; по-друге, особливостями його здійснення – провадиться не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд, а одноразово при розгляді конкретних справ у судах [10, с.39].

Щодо законодавчих положень, то в них відсутня чітка позиція з приводу меж контролю за якістю вищої освіти. Проте, в останніх можна знайти окремі статті, які дають підстави для побудови теоретичного обґрунтування меж вказаного контролю. Так, перш за все, у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII визначено, що контроль у галузі освіти провадиться шляхом проведення позапланових перевірок закладів освіти, у тому числі вищої освіти, які можуть проводитись на підставі: 1) звернення фізичної особи (фізичних осіб) про порушення, що спричинило чи може спричинити шкоду її (їхнім) правам, законним інтересам, до якого додаються документи чи їх копії, що підтверджують такі порушення (за наявності); 2) необхідність перевірки виконання розпорядження про усунення порушень вимог законодавства, виданого за результатами проведення центральним органом виконавчої влади із забезпечення якості освіти або його територіальним органом попереднього заходу державного нагляду (контролю); 3) звернення освітнього омбудсмена [11].

Отже, якщо брати положення Закону за непорушну істину, то межі контролю за якістю вищої освіти можна ототожнити із сучасними формами перевірок закладів вищої освіти. Проте, з іншого боку, це питання розкривається, якщо проаналізувати цільовий Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII. Розділ V цього нормативного акту містить положення, які визначають особливості забезпечення якості вищої освіти. Стаття 16 Закону вказує, що система забезпечення якості вищої освіти в Україні складається із: 1) системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості); 2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти; 3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [12]. Так, третя система передбачає здійснення таких процедур і заходів: 1) забезпечення наявності та ефективності процесів і процедур зовнішнього забезпечення якості вищої освіти; 2) забезпечення наявності достатніх і збалансованих ресурсів для здійснення процесів зовнішнього забезпечення якості вищої освіти; 3) забезпечення незалежності у діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти; 4) підзвітність; 5) інших процедур і заходів [12].

Крім того, особлива роль у межах системи забезпечення якості вищої освіти покладається на Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, яке у своїй роботі виконує наступні повноваження:

- формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його МОН для затвердження;
- розробляє порядок інституційної акредитації закладів вищої освіти і подає його МОН для затвердження;
- формує галузеві експертні ради у складі від дев'яти до п'ятнадцяти членів на строк не більше ніж три роки з числа осіб, які мають науковий ступінь у відповідній галузі знань або досвід фахової роботи в галузі не менш як п'ять років, крім представників органів студентського самоврядування;
- формує за поданням закладів вищої освіти та наукових установ, що провадять

освітню діяльність у сфері вищої освіти, пропозиції, зокрема з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його МОН тощо [13].

Наведені законодавчі положення дають підстави висунути гіпотезу, відповідно до якої межі контролю визначаються нормативно-встановленими повноваженнями Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти з питань контролю закладів вищої освіти щодо дотримання ними стандартів та вимог законодавства про якість освітньої діяльності.

Разом з цим, у контексті контролю якості вищої освіти застосовується така форма останнього як ліцензування освітньої діяльності. Так, відповідно до статті 24 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII Освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти, закладами фахової передвищої освіти (з підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра та бакалавра) та науковими установами (з підготовки фахівців ступенів магістра та/або доктора філософії) на підставі ліцензій, що видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, відповідно до закону. У сфері вищої освіти ліцензуванню підлягають: 1) освітня діяльність закладу вищої освіти на певному рівні вищої освіти; 2) освітня діяльність за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання. Для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності здобувач ліцензії подає до органу ліцензування через Єдину державну електронну базу з питань освіти заяву та документи, що підтверджують відповідність забезпечення освітнього процесу заявника ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти. Наукові установи Національної академії наук України та національних галузевих академій наук можуть подавати заяви та документи для отримання ліцензії на основі відповідного рішення їх президій. Ліцензія на провадження освітньої діяльності надається рішенням органу ліцензування про надання суб'єкту господарювання права на провадження освітньої діяльності на певному рівні вищої освіти в межах ліцензованого обсягу або на провадження освітньої діяльності за освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, у межах визначеного для такої програми ліцензованого обсягу додатково до ліцензованого обсягу на відповідному рівні. Ліцензований обсяг встановлюється на певному рівні вищої освіти або для певної освітньої програми, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, і визначає максимальну сумарну кількість здобувачів вищої освіти, які можуть протягом одного календарного року вступити на навчання до закладу вищої освіти, бути поновлені у ньому або переведені до нього з інших закладів вищої освіти для здобуття вищої освіти відповідного рівня, або за відповідною освітньою програмою [12].

Висновки

Отже, проведеним аналізом визначено, що предмет контролю за якістю вищої освіти фактично становить той перелік аспектів, на які спрямовано процес функціонування контролю. Саме за допомогою цього переліку встановлюється обсяг контрольної діяльності, необхідної для реалізації всіх поставлених перед нею цілей. Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі межі подібного контролю виражено у сформованих та визначених відповідно до предмета контролю:

1) юридичних інститутах та механізмах контрольної діяльності, направленої на забезпечення дотримання вимог та стандартів якості вищої освіти;

2) широті повноважень суб'єктного складу контролю за якістю вищої освіти в Україні;

3) визначених та сформованих на основі законодавства адміністративних та інших формах та методах контролю за якістю вищої освіти.

Література

1) Дубинський О. Об'єкт та предмет контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні / О. Дубинський // Підприємництво, господарство і право. 2018. №11. С.76–80.

2) Зубарев С.М. Теория и практика контроля за деятельностью персонала пенитенциарной системы: диссертация / С.М. Зубарев // Москва: Всероссийский научно-исследовательский институту МВД России. 2006. 392 с.

3) Козлов Ю.М. Административное право: Учебник. М.: Юристъ, 1999. 320с.

4) Васильєв І.О. Контрольна діяльність штабів органів внутрішніх справ: автореферат / І.О. Васильєва // Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2010. 20 с.

5) Бекірова Е.Е. Правове регулювання ліцензування певних видів господарської діяльності: автореферат / Е.Е. Бекірова // Донецьк: Національна академія наук України Інституту економіко-правових досліджень. 2006. 17 с.

6) Ромасько В.О. державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади: автореферат / В.О. Ромасько // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2010. 19 с.

7) Чепурная И.В. Судебный контроль в досудебном уголовном производстве: диссертация / И.В. Чепурная // Москва Российская таможенная академия. - 2005. 179 с.

8) Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. Том 1.Общие положения. Курс лекций - М.:Издательство БЕК, 1994. 312 с.

SUMMARY

The article presents scientific approaches to the meaning and essence of the subject of control activities. The author's definition of the concept of the subject of quality control of education in Ukraine is formulated, as well as the theoretical and practical importance of its definition is emphasized. Scientific interpretations of the problem of control activity limits are analyzed. The normative-legal provisions were considered on the basis of which the content was highlighted and the limits of control over the quality of higher education were established.

Key words: control, quality of education, subject of control, limits of control.

9) Лукашук Игорь Иванович. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин'т государства и права, Академ. правовой ун'т. Изд. 3'е, перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.

10) Попович Є.М. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства України: дисертація / Є.М. Попович // Національний університет внутрішніх справ. 2003. 192 с.

11) Про освіту: закон від 05.09.2017 №2145-VIII // Офіційний вісник України 2017. №7. ст.2392.

12) Про вищу освіту: закон від 01.07.2014 №1556-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. №37-38.

13) Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти: постанова, статут від 15.04.2015 №244 // Офіційний вісник України. 2015. №36. ст.1070.

ПРИНЦИПИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

ВАСИЛЕНКО Віктор Михайлович - кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана факультету № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.98(477)

У статті проаналізовано низку дефініцій поняття «принципи права». Автором зроблено висновок, що принципи здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції становлять певний симбіоз людських уявлень про ідеали роботи поліції та нормативно закріплених засад її діяльності, оскільки, з одного боку громадськість очікує втілення загальноприйнятих стандартів роботи поліції (чесність, принциповість, справедливість, недопущення порушень законодавства тощо), а з іншого – такі уявлення, інколи, йдуть у розріз із нормативними приписами. Здійснено класифікацію принципів здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Ключові слова: принципи, принципи контролю, контроль, громадський контроль, Національна поліція.

Постановка проблеми

Досліджуючи будь-яку діяльність крізь правову призму, своєрідною юридичною догмою можна вважати твердження, що вона буде мати юридичне значення лише в тих випадках, коли: по-перше, регулюється низкою нормативних приписів (має власне правове підґрунтя); по-друге, буде реалізовуватись на конкретних визнаних у суспільстві або регламентованих правових принципів. Інакше така діяльність незалежно від її значення буде характеризуватись як незаконна, алогічна та неефективна.

Власне громадський контроль і нагляд за діяльністю органів державної влади, у тому числі органів поліції, безсумнівно, є необхідною ознакою сучасного демократичного суспільства та ефективного управління, що ґрунтується на засадах теорії людиноцентризму, де особа постає центральною постаттю, а діяльність держави здійснюється задля її блага. У той же час, суспільна активність однозначно сприяє підвищенню ефективності та об'єктивності роботи всіх державних інституцій, зокрема Національної поліції України. Фактично громадяни та їх об'єднання здійснюють систематичний моніторинг за основними напрямами роботи поліції, дотримання норм чинного законодавства, що стосується: антикорупційної діяльності, забезпечення прав людини, дотримання службової дисципліни та морально-етичних вимог. Здійснення такої діяльності свідчить про соціальне значення та суспільну користь громадського контролю загалом, та контролю за діяльністю Національної поліції зокрема, як певної сукупності дій правового характеру, котра повинна мати не тільки відповідне законодавче підґрунтя, а і власну систему основоположних засад або принципів.

Стан дослідження проблеми

У межах проведеного дослідження звернено увагу на праці вчених, які розглядали генезис принципів права, а також звертали увагу на принципи здійснення громадського контролю за діяльністю органів дер-

жавної влади. Використано наукові праці С.С. Алєксєєва, Л.А. Луць, С.П. Погребняк, Г.О. Саміло, О.Ф. Скакун, П.М. Рабіновича, О.О.Уварова, О.М. Юхимюк та інших.

Мета і завдання дослідження

Мета та завдання статті полягають у формулюванні поняття принципів громадського контролю за діяльністю Національної поліції та виділенні системи принципів громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в межах статті вперше акцентовано увагу на принципах громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Виклад основного матеріалу

Під принципами прийнято розуміти: «1) основні вихідні положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т. ін.; 2) особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норму, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці» [1, с. 1125; 2, с. 927]; 4) «наукове чи моральне начало, основу, правило, від якого не відступають [3, с. 431]»; 5) «першопочаток; те, що лежить в основі певної теорії науки; внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки; основну особливість у будові чого-небудь» [4, с. 451]. Приведені тлумачення дозволяють зробити висновок не тільки про їх фундаментальність, а і в окремому значенні, про нерозривний зв'язок із людиною та її поведінкою в суспільстві. Принципи – це, по суті, ті уявлення та правила, що виникають і формуються у свідомості людини як певні правила, яких вона прагне додержуватись незалежно від їх нормативного закріплення.

У юриспруденції принципи є одною з центральних категорій, котра тісно пов'язана з основоположними термінами як от «система права» чи «інститут права», вони притаманні майже всім динамічним об'єктам і явищам, та одночасно характеризуються високим рівнем спеціалізації щодо кожного з них. Професорка О.Ф. Скакун, характеризуючи принципи, відзначає, що вони є стрижнем правової матерії (системи), оскільки буквально пронизують право, є орієнтирами для його подальшого розвитку, відображають його незмінну сутність і усталені зв'язки в середині правової системи [5, с. 221]. Такої ж думки притримується і О.М. Юхимюк, зазначаючи, що «право будується та функціонує на основі певних принципів, що виражають його сутність та соціальне призначення. У них виражаються головні властивості та особливості права, що надають йому значення державного регулятора міри свободи та справедливості у суспільних відносинах» [6, с. 1].

У той же час, важливість принципів як правої категорії обумовила виникнення систематичного наукового інтересу до цієї тематики та активізації відповідних наукових пошуків, а також виникненню окремих наукових дискусій про генезис принципів права. До прикладу таких дискусій слід зарахувати неоднозначність підходів щодо визначення змістовного обсягу понять «принципи права» та «правові принципи». Деякі науковці (наприклад, Л.А. Луць [7, с. 119-120], С.Б. Кобринська [8, с. 38]) вбачають суттєву різницю між сутністю вказаних понять, у той час коли інші (Т.М. Пєточенко [9, с. 187]) заперечують будь-яку диференціацію. Відмінність між вказаними поняттями полягає у приналежності цих термінів: правові принципи є абстрагованими як від права, так і від законодавчих норм, натомість принципи права, закріплені в нормативних приписах. У свою чергу, можна поставити під сумнів розмежування вказаних понять, з огляду на те, що: по-перше, їх етимологічний зміст не змінюється, адже основним утворюючим елементом обох понять є слово принцип, а іменник право чи прикметник правовий лише визначає їх належність до спеціальної сфери; по-друге, у теорії права загальноприйнятим є те, що принципи, виникаючи в суспільстві, проходять процес формування та становлення, отримують форму керівних засад або основних ідей і закріплюються в нормах права, а тому ці терміни можуть позначати різне

становище (стан) принципів, оскільки мова йде про одне і те ж саме явище.

Існує ще одна термінологічна плутанина, обумовлена одночасним використанням законодавцем термінів принципи та засади. Так, розділ ІІ Закону України «Про Національну поліцію» [10] містить низку принципів, якими керується поліція під час виконання покладених на неї завдань, серед яких: верховенство права (ст. 6), дотримання прав і свобод людини (ст. 7), законність (ст. 8), відкритість та прозорість (ст. 9), політична нейтральність (ст. 10), взаємодія з населенням на засадах партнерства (ст. 11), безперервність (ст. 12). У той же час, схожі основоположні ідеї визначені в ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» [11] як засади її діяльності: верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, об'єктивність, політична нейтральність, прозорість тощо. Відсутність уніфікованого підходу в законодавстві щодо визначення основоположних елементів функціонування тих чи інших явищ (об'єктів і суб'єктів) так само стає приводом не тільки для палких наукових дискусій, а і помилкового тлумачення норм чинного законодавства. Разом із тим, етимологія слів «принцип» та «засада» є ідентичною, оскільки остання означає: «основу чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основу світогляду, правило поведінки» [1, с. 419]. Таким чином, далі доцільно приділити увагу принципам права як найбільш вживаної та загальноправової категорії.

Слід відмітити, що в теорії права принципи зберігають власну етимологічну сутність, де привалює їх тлумачення як ідеалів, певних концепцій створення та розвитку явищ або діяльності. Сучасна правова наука налічує низку дефініцій поняття «принципи права»:

1) «керівні ідеї, якими характеризується правовий зміст, його сутність та суспільне призначення» [12, с. 143] (С.С. Алексєєв);

2) «система найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер і напрями подальшого розвитку» [13, с. 37] (С.П. Погребняк);

3) «керівні засади (ідеї), які визначають зміст, спрямованість правового регулювання суспільних відносин» [14, с. 98] (П.М. Рабінович);

4) «основоположні правові ідеї, що визначають зміст і соціальне призначення права» [15, с. 135] (Г.О. Самілo);

5) «система вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність» [16, с. 55] (О.О. Уварова);

6) «об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів» [4, с. 221] (О.Ф. Скакун);

7) «найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні усталення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи» [17, с. 197] (М.В. Цвік, О.В. Петришин).

На підставі вищеприведених дефініцій поняття «принципи права», їх можна охарактеризувати як основу правового регулювання, що визначає подальший розвиток правової системи та основні напрями врегулювання суспільних відносин, шляхом закріплення в чинному законодавстві правил і вимог до поведінки суб'єктів або їх безпосередньої діяльності. Принципи права уособлюють ціннісні надбання суспільства, загальноприйняті уявлення про справедливість і свободу – утвердження яких, до речі, є одним з призначень виникнення та розвитку права. Вони існують на стику права та моралі, а їх виникнення передують появі конкретних нормативних приписів, разом із тим, саме за умови їх встановлення на законодавчому рівні, вони отримують свій офіційній статус норм права, додержання яких є обов'язковим тими особами, кому вони адресовані. Принципам права також характерна «нормативність і регулятивність, ви-

сокий рівень узагальненості й абстрагування нормативних приписів принципів права та фундаментальний характер» [18, с. 18-19]. Принципи права – це узагальнювальна категорія, що об'єднує різні за рівнем і специфікою керівні ідеї, засади та правила, що, у свою чергу, у межах окремої системи права (романо-германської, до якої відноситься правова система України) прийнято поділяти на: загальноправові (загальні або основні), на яких ґрунтується вся система права, а тому вони реалізуються незалежно від конкретних сфер, галузей або суб'єктів; міжгалузеві, що притаманні одночасно декільком галузям права; галузеві, котрі існують та реалізуються в рамках конкретної сфери; принципи інститутів права (інституційні), які знаходять своє втілення під час виникнення та розвитку однотипних взаємовідносин, які регламентуються, як правило, одною провідною галуззю права [19, с. 44; 20, с. 112].

Екстраполюючи вищенаведене на сферу здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції, можна зробити наступні проміжні висновки. По-перше, такі принципи в більшій мірі стосуються не діяльності суб'єктів громадського контролю, а процедур його реалізації. По-друге, вони становлять собою певний симбіоз людських уявлень про ідеали роботи поліції та нормативно закріплених засад її діяльності, оскільки, з одного боку, громадськість очікує втілення загальноприйнятих стандартів роботи поліції (чесність, принциповість, справедливість, недопущення порушень законодавства тощо), а з іншого – такі уявлення, інколи, йдуть в розріз із нормативними приписами. Наприклад, за загальним уявленням, справедливим вбачається застосування такого превентивного поліцейського заходу як зупинка транспортного засобу, у випадку наявності у працівника поліції підозри щодо перебування водія в стані алкогольного сп'яніння. Натомість із правової точки зору така підстава є незаконною, оскільки не передбачена ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію». По-третє, всі ці принципи закріплені в чинних законах і підзаконних нормативно-правових актах, що обумовлюється юридичною природою, котра вимагає їх безпосереднього законодавчого закріплення, адже в противному випадку такі засади не будуть якісно та систематично втілені. По-четверте, принципи здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції є зібраним поняттям, що включає різноманітні принципи, серед яких: загальноправові, міжгалузеві, галузеві та інституційні.

Приймаючи до уваги класифікацію принципів права, яку використано для диференціації принципів здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції, та необхідність законодавчої регламентації таких принципів, слід зазначити, що при їх визначенні необхідно спиратись на чинні закони та підзаконні нормативно-правові акти, де вони закріплені, а при систематизації – спиратись на класифікацію принципів права.

Перш ніж перейти до визначення переліку конкретних принципів, доцільно зробити застереження про те, що не всі принципи права може бути віднесено до системи принципів здійснення громадського контролю за діяльністю поліції. Зазначене можна пояснити абстрактною юридичною природою принципів права та їх загальним характером, що обумовлює існування найзагальніших засад, котрі призначені бути основою для виникнення та розвитку правовідносин у всіх соціально важливих сферах. Натомість громадський контроль є достатньо вузьким напрямом діяльності, у порівнянні з іншими сферами, як-от сфера приватної власності або сфера охорони здоров'я, у межах яких також існує велика кількість правових відносин, перш за все в частині організаційного та виконавчого аспектів. Ураховуючи специфіку цих правових відносин, можна констатувати, що громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції є частиною функціонального аспекту, одного з суб'єктів, який реалізує правоохоронну функцію держави (разом із іншими правоохоронними органами, наприклад прокуратурою та судами). Зазначене свідчить про необхідність використання диференційованого підходу під час окреслення переліку загальноправових, міжгалузевих, галузевих та інституційних принципів права, що в су-

купності становитимуть систему принципів громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Загальноправові принципи закріплені в Основному законі держави, а саме: ст. 3 (принцип гуманізму, тобто пріоритету прав і свобод людини, поваги до її честі та гідності); ст. 8 (принцип верховенства права); ч. 2 ст. 19 (принцип законності); ст. 24 (принцип рівності громадян перед законом); ст. 58 (принцип обмеження зворотної дії законів) тощо [21].

Міжгалузеві принципи реалізуються одночасно в декількох галузях права, а тому найбільш повне втілення знаходять у сфері правосуддя, де основні засади відправлення правосуддя є загальними для всіх його видів (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського). Більшість засад відправлення правосуддя мають саме міжгалузевий характер, оскільки «вони більш-менш одноманітно виражені в нормах декількох галузей. До них належать принципи судоустрою, судочинства (цивільного, господарського, кримінального) і правового становища осіб, які беруть участь у процесі, такі як: незалежність суддів; здійснення правосуддя тільки судом; рівність перед судом; всебічність; повнота та; об'єктивність; з'ясування обставин справи; ніхто не може бути суддею у власній справі; гласність і відкритість судового розгляду; змагальність сторін і диспозитивність судочинства; національна мова судочинства; доступність судового захисту; обов'язковість судових рішень» [17, с. 204]. Хоча міжгалузеві принципи тяжіють до сфери правосуддя, його здійснення має спільну рису з громадським контролем, яка проявляться в схожому виді діяльності – перевірці, аналізі та співставленні загальновідомих і наявних фактів конкретної справи та підбитті підсумків. Така спільна ознака свідчить про можливість включення окремих міжгалузевих засад у систему принципів громадського контролю за діяльністю поліції, а саме: комплексність; повнота та об'єктивність з'ясування обставин справи.

Перелік галузевих принципів обумовлюється основною галуззю права, котра регулює ті чи інші правовідносини в різних сферах. У сфері громадського контролю за діяльністю поліції привалюють адміністративні правовідносини, тобто правовідношення між суб'єктами, котрі регулюються нормами адміністративного права, що обумовлюється специфікою предмету та межами правового регулювання. Останні, на думку авторського колективу навчального посібника «Адміністративне право. Загальна частина» (С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Купін), лімітовані «сферою діяльності виконавчих та розпорядчих органів і суспільними відносинами управлінського характеру, що складаються у цій сфері» [22, с. 8-9], що можуть виникати між органами виконавчої влади незалежно від їх підпорядкування одне одному, а також органами виконавчої влади та громадськістю, зокрема громадськими організаціями. Таким чином, засади громадського контролю за діяльністю Національної поліції ґрунтуються на таких адміністративно-правових принципах: 1) верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми, підкреслює пріоритетність норм законів над тими, що містяться в інших правових актах, відповідно цим правилом повинні керуватись у своїй діяльність суб'єкти здійснення громадського контролю; 2) взаємна відповідальність органів виконавчої влади та громадян одне перед одним за свої діяння, у тому числі прийняті рішення, регламентує необхідність виконання обов'язків і реалізації прав суб'єктів сфери громадського контролю щодо діяльності Національної поліції; 3) взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм підкреслює єдність обох видів нормативних приписів, адже здійснення громадського контролю регламентується обома видами норм; 4) вичерпність прав і свобод людини в адміністративно-правовій сфері свідчить про те, що всі учасники адміністративних правовідносин, у тому числі таких, що виникають з приводу здійснення громадського контролю за діяльністю поліції, наділяються повним обсягом прав і обов'язків, необхідних для того, щоб бути повноправним їх учасником і у повному обсязі користуватись власними правами та виконувати покладені на них обов'язки.

Інституційні принципи права відображають засади виникнення та розвитку правових відносин у межах конкретної сфери.- У контексті цієї статті – це здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції. Зі свого боку, необхідно акцентувати увагу на відсутності комплексного нормативно-правового акту, котрий визначає систему таких засад, адже неодноразові спроби легалізувати уніфікований громадський контроль у межах титульного закону (наприклад, проєкт Закону про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб 2018 року [23]) не були реалізовані.

Здійснення громадського контролю за органами поліції має власну специфіку, адже стосується низки аспектів: функціонування громадських об'єднань, котрі, беззаперечно, є одними із суб'єктів громадського контролю; засобів та форм здійснення такого контролю, а також діяльності об'єктів контролю в частині взаємодії з громадськістю, зокрема щодо здійснення останніми контролю за діяльністю поліції. Усі три аспекти, як складові елементи здійснення громадського контролю (суб'єкт, об'єкт і форми), мають власну законодавчу регламентацію, а отже, і власні засади. Так, громадський контроль за діяльністю поліції здійснюється за допомогою певних засобів і способів, які реалізуються в різних формах, але всі вони переважно зводяться до пошуку, систематизації та аналізу, співставлення інформації про роботу органів поліції і окремих поліцейських. Таку інформацію громадяни можуть отримувати шляхом подання відповідних звернень і запитів (на публічну інформацію). Зазначені процедури регламентуються основним законодавчим актом в інформаційній сфері, а саме – Законом України «Про інформацію», відповідно до ч. 1 ст. 2 якого «основними принципами інформаційних відносин є: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя» [24].

Висновки

Враховуючи викладене, пропонуємо до принципів громадського контролю за діяльністю Національної поліції віднести: 1) загальноправові (верховенство права; відповідальність за вину; гарантованість прав і свобод громадян; гуманізм; добросовісність; заборона зловживання правами; законність; неприпустимість будь-якої дискримінації під час реалізації прав і свобод; неприпустимість скасування прав і свобод; обмеженість втручання органів влади, посадових осіб у здійснення прав і свобод; рівність перед законом тощо); 2) міжгалузеві (комплексність; повнота; об'єктивність); 3) галузеві (верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; взаємна відповідальність органів виконавчої влади та громадян одне перед одним за свої діяння; взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм; вичерпність прав і свобод людини в адміністративно-правовій сфері); 4) інституційні принципи (взаємодопомога між суб'єктами здійснення контролю за органами поліції та суб'єктами, щодо яких він здійснюється; відкритість та прозорість діяльності суб'єктів, що здійснюють громадський контроль за діяльністю поліції; відсутність майнового інтересу у суб'єктів здійснення громадського контролю; вільний вибір території перспективного здійснення контролю за роботою органів Національної поліції; добровільність участі у громадському контролі за роботою органів поліції; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя, котрий стосується як суб'єктів громадського контролю, так і тих суб'єктів, щодо яких він здійснюється, тобто співробітників поліції; об'єктивність під час збирання, аналізу, узагальнення та перевірки даних про діяльність органів поліції тощо).

Література

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

2. Сліпушко О.М., Яременко В.В. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. К.: Аконіт, 1998. Т. 3: ОБУ-РОБ. 927 с.

3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955. Т. 3. 555 с.

4. Морозов С.М., Шкарапута Л.М. Словник іншомовних слів. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

6. Юхимюк О.М. Принципи права як ефективний регулятор суспільних відносин. С. 1-4. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2246/1/konfNavs_2012.pdf.

7. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник. К.: Атіка, 2007. 412 с.

8. Кобринська С.Б. До питання про поняття та структуру правової системи. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Серія «Правознавство»*. 2000. Вип. 82. С. 14-18.

9. Петоченко Т.М. Функции и принципы трудового права Республики Беларусь: общая характеристика и виды. Современные проблемы правоведения. *Сборник научных трудов*. 2011. Вып. 1. С. 186-201.

10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

12. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 565 с.

13. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: Право, 2008. 240 с.

14. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. К. : Атіка. 2001. 176 с.

15. Саміло Г.О. Теорія держави і права: навчальний посібник. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.

16. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Х.: «Друкарня Мадрид», 2012. 196 с.

SUMMARY

The author of the article has analyzed a number of definitions of the concept of "principles of law". The author has concluded that the principles of public control over the activities of the National Police are a symbiosis of human ideas about the ideals of policing and the normative principles of its activities, since public on the one hand expects the implementation of generally accepted standards of policing (honesty, integrity, fairness, prevention of violations of legislation, etc.), and on the other – such ideas are sometimes in conflict with regulations. The classification of the principles of public control over the activities of the National Police has been carried out.

Key words: principles, principles of control, control, public control, National Police.

17. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко [та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

18. Бахновська І.П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородского національного університета. Серія «Право»*. 2013. № 23. Т. 1. С. 18-22.

19. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.

20. Малько А.В. Проблемы теории государства и права: учебник. М.: Юрлитинформ, 2012. 592 с.

21. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

22. Адміністративне право. Загальна частина: навчальний посібник / Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. К.: Центр учбової літератури. 2011. 216 с.

23. Проект Закону про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб від 07.08.2018 № 9013 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64506 (дата звернення: 10.09.2018).

24. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СФЕРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

СВІТЛАК Ірина - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Тернопільського національного економічного університету

Досліджено правові основи цифровізації сфери надання послуг в Україні у контексті гармонізації українського законодавства з європейським. Проаналізовано зміст Директиви 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку». Привернуто увагу до положень Директиви 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства», Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС.

Ключові слова: цифрові послуги, електронна комерція, електронний підпис, сфера надання послуг, гармонізація законодавства.

Постановка проблеми

Зростання попиту на онлайн-послуги прискорює стрімкий розвиток тенденції діджиталізації е-комерції. При цьому, вдосконалення цифрових послуг змінило як життя громадян, так і способи діяльності суб'єктів господарювання, адже формує нові тренди, охоплюючи всі сфери життєдіяльності: медицину, економіку, торгівлю, маркетинг, банківську справу, ресторанний бізнес, страхування, освіту.Відмітимо, що цифровізація сфери послуг здатна сприяти досягненню Цілей сталого розвитку, забезпечуючи економічну, соціальну та екологічну стійкість. За даними Міжнародного союзу електрозв'язку, на кінець вересня 2017 року кількість користувачів мережі Інтернет в усьому світі наблизилася до 3,58 млрд чоловік і велика частина з них має доступ до мобільного зв'язку стандарту LTE (Long-term evolution), що дозволяє здійснювати високошвидкісний доступ у мережу Інтернет через мобільні телефони та інші термінали зв'язку. Для порівняння, у країнах, що розвиваються проникнення Інтернету становить близько 42,9%, у найменш розвинених - близько 14,7%. При цьому країни Європейського Союзу посідають перше місце по концентрації користувачів мережі Інтернет серед населення [1, с. 152]. Разом з тим, використання цифрових послуг стало каталізатором нових ризиків та викликів як для суспільства в цілому, так і для осіб, які користуються такими послугами. З огляду на зазначене, аналізу потребує досвід Європейського Союзу в контексті комплексного врегулювання питань цифровізації сфери надання послуг з метою її ефективного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє засвідчити високий рівень уваги українських науковців до проблематики діджиталізації різних сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема, поняття та роль діджиталізації, трансформація бізнес-процесів, відповідність українського законодавства європейським вимогам, відносини з ви-

користання електронних документів, електронних цифрових підписів, електронної комерції (торгівлі) досліджуються в працях: О. Ананьєва, І. Балабанова, А. Баранова, М. Брагинського, А. Вершиніна, М. Дутова, І. Жилінкової, В. Копилова, А. Коптєлова, Л. Катинської, А. Косовиця, К. Купріної, В. Наумова, С. Петровського, О. Степаненко, В. Талімончика, А. Тедєєва, Б. Тетерятника, Д. Хазанової, А. Чучковської, А. Шамраєва та інших. Водночас, детального аналізу правового забезпечення цифровізації сфери надання послуг проведено не було.

Метою статті є комплексне дослідження цифровізації сфери надання послуг у контексті вивчення досвіду Європейського Союзу для формування пропозицій щодо удосконалення нормативної діяльності у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Трансформація запитів споживачів послуг, пов'язаних із функціонуванням цифрових технологій, спричинює необхідність у перегляді та пошуку надавачами послуг своїх моделей діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграє Закон України № 675-VIII «Про електронну комерцію», прийнятий 3 вересня 2015 року. Закон врегулював низку проблемних аспектів, серед яких: правовий статус продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг в електронній комерції; правовий статус покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції; правовий статус постачальника послуг проміжного характеру у сфері електронної комерції; порядок вчинення електронних правочинів; вирішення спорів та відповідальність учасників відносин у сфері електронної комерції.

Слід зазначити, що у Пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про електронну комерцію» привернуто увагу до необхідності упорядкування правового регулювання відносин у сфері електронної комерції та гармонізації законодавства України із законодавством Європейських Співтовариств, а також констатовано факт десятирічного відставання правового регулювання цього виду правовідносин державою Україна від Європейської директиви про електронну комерцію (яка була прийнята ще в 2000 році) [2]. У проєкті плану імплементації Директиви № 98/84/ЄС та Директиви № 2000/31/ЄС відзначено, що основними завданнями імплементації є:

- врегулювати відносини у сфері підприємницької діяльності, що здійснюється за допомогою електронних пристроїв, у широкому розумінні, тобто як комерцію;

- забезпечення правового порядку дистанційного укладання й виконання правочинів із застосуванням інформаційно-комунікаційних засобів і технологій;

- узгодження положень чинного законодавства України з положеннями Директиви щодо особливостей змісту поняття «інформаційні електронні послуги»;

- врегулювання діяльності посередників, провайдерів і операторів телекомунікацій, операторів платіжних систем;

- врегулювання порядку використання електронного цифрового підпису в електронній торгівлі [3].Відтак, вважаємо доцільним виокремити пріоритетні положення Директиви 2000/31/ЄСЄвропейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» (далі - Директива про електронну комерцію), що стосуються цифровізації сфери надання послуг.

Прокоментуємо щодо останнього, що сфера правового регулювання Закону України «Про електронну комерцію» значно ширша, аніж сфера правового регулювання Директиви, оскільки охоплює серед іншого й питання електронного підпису та укладення електронних правочинів. Структурно норми Директиви можна поділити на п'ять основних груп:

1) перша група норм закріплює свободу надання інформаційних послуг на території Європейського Союзу;

2) друга група норм сприяє розвитку ринку послуг інформаційного суспільства Європейського Союзу шляхом заборони попередніх дозволів чи інших рівнозначних вимог щодо започаткування та здійснення діяльності з надання таких послуг, встанов-

лення вимог до інформації, яка має надаватися провайдерами послуг інформаційного суспільства про себе та яку мають містити електронні повідомлення комерційного характеру, окреслення вимог до небажаних електронних комерційних повідомлень («спаму»), надання дозволу особам, що практикують регульовані професії, використовувати у своїй діяльності комерційні електронні повідомлення, дотримуючись при цьому норм професійної етики;

3) третя група норм врегульовує деякі питання укладення договорів електронним шляхом;

4) четверта група норм встановлює режим юридичної відповідальності провайдерів інтернет-послуг у Європейському Союзі;

5) п'ята група норм закріплює адміністративне співробітництво між державами-членами щодо впровадження послуг інформаційного суспільства [4, с. 166].

Загалом відмітимо і суттєве значення гарантування закріплення режиму укладення контрактів за допомогою електронних засобів у правових системах держав-членів Європейського Союзу. Відтак, держави-члени забезпечують, що правові вимоги до процесу укладення контрактів не створюють перешкоди для використання контрактів, укладених в електронному вигляді, не призводять до позбавлення таких контрактів законної сили через укладення їх в електронній формі, окрім:

a) контрактів, які передбачають появу чи передачу прав на нерухоме майно, окрім прав оренди;

b) контрактів, що вимагають відповідно до закону залучення судів, державних органів чи професій, що передбачають реалізацію державних повноважень;

c) контрактів про поручительство та майнове забезпечення, що надається особами, які діють в цілях, що лежать поза межами їх комерційної чи професійної діяльності;

d) контрактів, що регулюються сімейним правом чи спадковим правом [5].

На фоні цього слід зауважити, що стаття 11 Закону України «Про електронну комерцію» зазначає інформацію, яку може містити електронний договір (крім визначених Цивільним кодексом України істотних умов), диспозитивного характеру. Однак, однозначною прерогативою Директиви про електронну комерцію є закріплення, що принаймні наступна інформація надається постачальником послуг чітко, повно та однозначно під першим номером у порядку, визначеному одержувачем послуг:

a) різні технічні заходи на шляху до укладення контракту;

b) чи буде укладений контракт прийнятий постачальником послуг, та чи буде він доступним;

c) технічні засоби ідентифікації та виправлення помилок вводу до розміщення запиту;

d) мови, запропоновані для укладення контракту.

Звернемо увагу, що питання використання електронного підпису в Європейському Союзі комплексно врегульовано Директивою 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства» від 13 грудня 1999 року, які уможливили розробку країнами-членами власної політики у сфері електронного документообігу. Слідом за європейськими актами в Україні у 2003 році було прийнято Закон «Про електронний цифровий підпис» з метою гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу, яким було запроваджено в українську правову площину термін «електронний цифровий підпис», під яким розумівся вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача, накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа[6]. Законом врегульовувались відносини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису, окрім тих, що виникають під час використання інших видів електронного підпису, у тому числі переведеного у цифрову форму зображення власноручного підпису.

Активна трансформація сфери послуг у Європейському Союзі призвела до появи

ряду проблем та викликів, які необхідно було вирішити (брак інтероперабельності та зростання кіберзлочинності, неможливість використання електронної ідентифікації для автентифікації особи в іншій державі-члені), та необхідності сприятиповністю інтегрованому єдиному цифровому ринку шляхом спрощення транскордонного використання онлайн послуг. Відтак, на заміну Директиви 1999/93/ЄС було прийнято Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС (далі – Регламент). Регламент має на мені підвищити рівень довіри до електронних транзакцій на внутрішньому ринку шляхом створення спільного підґрунтя для безпечної електронної взаємодії між громадянами, суб'єктами підприємницької діяльності та органами публічної влади, покращуючи у такий спосіб дієвість публічних і приватних онлайн-послуг, електронного бізнесу та електронної комерції в Європейському Союзі.

Для реалізації поставленої мети структурно Регламент закріпив:

1) умови, на яких держави-члени визнають засоби електронної ідентифікації фізичних та юридичних осіб, що їх охоплює нотифікована схема електронної ідентифікації іншої держави-члена;

2) правила щодо довірчих послуг, зокрема щодо електронних транзакцій;

3) правові рамки для електронних підписів, електронних печаток, електронних позначок часу, електронних документів, послуг реєстрованої електронної доставки та послуг з надання сертифікатів для автентифікації веб-сайтів[7].

У зв'язку із зазначеним, відмітимо позитивний крок українського законодавця, спрямований на увідповіднення українського законодавства із законодавством Європейського Союзу, що полягає у прийнятті 5 жовтня 2017 року Закону України «Про електронні довірчі послуги», який замінив Закон України «Про електронний цифровий підпис». У Пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про електронні довірчі послуги» передбачено сприяння норм:

- створенню умов для розвитку та функціонування сфери електронних довірчих послуг;

- вільному обігу електронних довірчих послуг в Україні, а також можливості вільного доступу до електронних довірчих послуг постачальниками електронних довірчих послуг, що провадять діяльність в інших державах;

- підвищенню рівня довіри громадян до електронних послуг, у тому числі транскордонних;

- рівним можливостям для доступу до електронних довірчих послуг, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями;

- свободі договору у сфері електронних довірчих послуг;

- захисту прав і законних інтересів користувачів електронних довірчих послуг;

- відповідності вимог до надання електронних довірчих послуг європейським та міжнародним стандартам;

- інтероперабельності та технологічній нейтральності національних технічних рішень, а також недопущенню їх дискримінації;

- захисту персональних даних, що обробляються під час надання електронних довірчих послуг;

- відкритості для інновацій у сфері електронних довірчих послуг[8]. Беручи до уваги зазначене, відмітимо охоплення цього Закону фактично всіх досягнень у сфері застосування електронного цифрового підпису,оскільки передбачено базу унікальних цифрових «ключів», які закріплені за кожним суб'єктом відносин, а також комплексне впровадження механізмів електронної ідентифікації, електронного підпису, електронної печатки, електронної позначки часу, реєстрованої електронної доставки, інтероперабельності.

Висновки

Аналіз проблематики цифровізації сфери послуг у Європейському Союзі та Україні засвідчує активний інтерес громадян, суб'єктів підприємницької діяльності до публічних і приватних онлайн-послуг, електронного

бізнесу та електронної комерції. Переважна більшість сфер життєдіяльності в тій чи іншій мірі піддається впливу цифровізації, яка в результаті стає важливою складовою економічного розвитку держав. Разом з тим, постає ряд викликів, пов'язаних із забезпеченням ефективності здійснення суб'єктами своїх цивільних прав. Відтак, одним із завдань держав є впорядкування сфери цивільних відносин із забезпеченням безперешкодного доступу осіб до інформаційних технологій і належним правовим регулюванням відносин у сфері надання цифрових послуг. При цьому, орієнтиром для українського законодавця повинен слугувати Європейський Союз та його нормативна база з метою досягнення відповідності євроінтеграційному вектору.

Література

1. Манжосов А.Е. Диджитализация рынков услуг и потребительская лояльность. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2018. С. 151-156.

2. Пояснювальна записка до Проекту Закону про електронну комерцію. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0957&skl=9

3. Проект плану імплементації Директиви № 98/84/ЄС та Директиви-№ 2000/31/ЄС.URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Proekt-planu.pdf

4. Катинська Л. Р. Питання відповідності Закону України «Про електронну комерцію» європейському законодавству. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 35(2.1). С. 160-164.

5. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 08.06.2000 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224/conv#o139

6. Про електронний цифровий підпис: Закон України № 852-IVвід 22.05.2003 р. (втратив чинність). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15#Text

7. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text

8. Про електронні довірчі послуги : Закон України № 2155-VIII від05.10.2017 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19

I. Svitlak

LEGAL PROVISION OF DIGITALIZATION OF SERVICES IN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE

The legal bases of digitalization of the sphere of service provision in Ukraine in the context of harmonization of the Ukrainian legislation with the European one are researched. The content of Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Marketis analyzed. Attention is drawn to the provisions of Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council on a Community framework for electronic signatures, Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC.

Key words: *digital services, e-commerce, electronic signature, sphere of service provision, harmonization of legislation.*

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІМ'Я» ТА «ШЛЮБ» У СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

ШЕВЧЕНКО Дмитро Анатолійович - кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 340.15

Наукова стаття присвячена дослідженню становлення та трансформації сутнісного розуміння таких понять, як «сім'я» та «шлюб» у системі політико-правової думки. На підставі комплексного аналізу зроблено висновок, що визначення понять «шлюб» і «сім'я» значно змінювалося з плином часу, що було викликано змінами, які відбуваються в суспільстві і державі. Поняття «шлюб» і «сім'я» мають два аспекти – соціологічний та юридичний. Для визначення шлюбу і сім'ї в соціологічному значенні велику роль відіграють особисті відносини суб'єктів шлюбу і сім'ї, які практично не можуть бути врегульовані правом і не враховуються при визначенні шлюбу і сім'ї в юридичному розумінні. У шлюбі можна умовно виділити різні групи відносин: духовні, фізичні і матеріальні. Духовні та фізичні відносини, що виникають у шлюбі, не можуть бути врегульовані правом в силу їх особливостей, не можуть бути встановлені імперативно, не можуть бути і встановлені санкції за їх порушення. Релігія, розглядаючи шлюб як таїнство, намагалася нормами церковного права впливати на особисті відносини подружжя. Сучасна точка зору, що шлюб є інститутом особливого роду, оскільки він відповідає моральній природі людини, його етичних уявлень, не враховує того, що в залежності від розвитку суспільства і окремих його суб'єктів етичні погляди змінюються. Кожна людина, будучи особистістю, має свою систему цінностей, у якій існують свої етичні уявлення. Кожне суспільство має свою систему норм моралі і моральності, яка може відрізнятися від дійсних в інших суспільствах і яка може змінюватися з плином часу. Розглядаючи шлюб як договір, слід зробити застереження, що таке визначення стало можливе лише з прийняттям нового законодавства про шлюб та сім'ю, яке дозволяє учасникам шлюбних правовідносин врегулювати практично всі сторони сімейного життя самостійно, а при неможливості скористатися диспозитивними нормами законодавства. Сучасні обмеження захищають одних суб'єктів від несумлінності інших, що повністю відповідає і нормам цивільного права. Для історико-правових рамок до XXI століття характерним було пряме втручання держави в шлюбно-сімейні відносини, в особисте життя громадян. Це виражалося, у тому числі, і в імперативних нормах, що регулюють цю сферу життя. На початку 1990-х років відбулися істотні зміни в країні і, як наслідок, у законодавстві.

Ключові слова: шлюб, шлюбні правовідносини, сімейні правовідносини, сім'я, шлюбні відносини, сімейні відносини.

Постановка проблеми

Серед численної кількості проблем державно-управлінського характеру, які виникають у сучасних умовах українського державотворення, однією із ключових є проблематика пов'язана із визначенням належного рівня правового регулювання шлюбно-сімейних відносин. Як відомо, члени сім'ї є суб'єктами цивільного обороту, проте їх статус у деяких майнових відно-

синах грає істотну роль, а отже, регулювання сімейних майнових відносин і особливо відносин подружжя, що є основою сім'ї, є одним з пріоритетних напрямків розвитку. Майнові відносини подружжя мають настільки ж тривалу історію розвитку, як і сам інститут шлюбу. У зв'язку з цим можна простежити зміни регулювання майнових відносин подружжя протягом значного відрізку часу, але, враховуючи, що саме з інституту шлюбу випливають дані відносини, розгляд його розвитку також представляється необхідним. Шлюб і подружні стосунки, як правило, становлять основу сім'ї і основу сімейних відносин. Без розгляду цих взаємопов'язаних понять неможливо повністю дослідити правову природу інституту майнових відносин у сім'ї, основною частиною яких є або відносини між подружжям, або з приводу подружнього майна.

Вивчення теоретичних і практичних проблем, що виникають у різні історичні періоди у зв'язку із застосуванням норм, що регулюють аналізовані відносини, дозволяє виявити основні тенденції розвитку цих правовідносин. Слід враховувати, що їм властива певна специфіка у зв'язку з тим, що сім'я є основною складовою частиною суспільства, і державна політика завжди впливає на регулювання сімейних відносин. У цей час Конституція проголошує, що наша країна є соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і створення умов для вільного розвитку людини. У зв'язку з цим сімейна політика держави є одним із пріоритетних видів державної політики. У той же час, питання понятійно-категоріального апарату в контексті історико-правового аналізу є вкрай актуальними, адже дозволять реформувати сучасні нормативно-правові конструкції і встановити якісно нові наповнивши їх якісно новим змістом.

Стан дослідження

Проблематика пов'язана із правовим регулюванням шлюбно-сімейних відносин у тій чи іншій мірі була предметом дослідження в роботах різних учених, серед значної кількості яких варто виділити таких провідних науковців, як М. В. Антокольська, В. А. Ватрас, В. С. Гопанчук, О. І. Грічук, К. Є. Демиденко, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, А. Є. Шевченко, В. І. Озель, О.С. Іоффе, В. В. Луць та інші дослідники.

Водночас, історико-методологічні аспекти становлення та трансформації сутнісного розуміння поняття «сім'я» та шлюб у системі політико-правової думки крізь призму історико-правового аналізу вченими не досліджувалося.

Внаслідок чого, **метою** цієї статі є дослідження історико-правових аспектів становлення та розвитку поняття «сім'я» та «шлюб» у системі політико-правової думки.

Виклад основного матеріалу

Загальноприйнятною є та обставина, що подружжя – це люди, які перебувають між собою у шлюбі, а відповідно до чинного законодавства, права і обов'язки подружжя виникають на підставі реєстрації шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану. Однак, так було не завжди, адже до першої половини XX століття шлюб укладався у відповідності до релігійних норм, а із середини XX століття юридичного значення стали набувати й фактичні шлюбні відносини, які стали породжувати юридичні права та обов'язки.

Слід зазначити, що з поняттям «шлюб» тісно пов'язане поняття «сім'я», загальноприйнятне та однозначне визначення якого відсутнє, у той же час, подружжя, як правило, становлять основу сім'ї і їх майнові відносини впливають на майнові відносини інших членів родини. У зв'язку з цим при розгляді поняття «шлюб» доцільно розглянути і поняття «сім'я». За цих умов, варто наголосити, що до XIX століття було характерне визначення шлюбу, відповідно до якого шлюб був юридичним союзом, що складається з двох осіб різної статі, і цей союз повинен був відповідати певним юридичним умовам і породжувати відомі цивільні наслідки.

Так, Шершеневич Г. Ф. вказує, що, з юридичної точки зору шлюб – це союз чоловіка і жінки з метою співжиття, заснова-

ний на взаємній угоді і укладений у встановленій формі. Шершеневич Г.Ф. вважав, що підставою виникнення шлюбу є договір, але виникле шлюбне правовідношення не можна прирівнювати до цивільних зобов'язань. На його думку, шлюб має на меті спілкування на все життя і має моральний, а не економічний зміст, і тому є інститутом особливого роду.

Водночас, Загоровський І. А. визначав шлюб як найповніше (фізичне, моральне, економічне, юридичне, релігійне) спілкування між чоловіком і дружиною та вважав, що шлюб слід відносити не до сфери договірного права, а до розряду інститутів особливого роду [1, с. 5].

Побєдоносцев К. П. вважав, що шлюб у юридичному сенсі є з'єднання чоловіка і жінки, освячений суспільною свідомістю, тобто отримав юридичний характер. Але недостатньо дивитися на шлюб з одного тільки юридичного боку: це був би погляд односторонній. Шлюб, без сумніву, полягає за договором: йому гарантується договірне, обов'язкове ставлення, у якому і дружина і чоловік взаємно приймають на себе обов'язки; шлюбний союз виробляє і відносини по майну; але всі ці відносини займають другорядне місце. Сутність шлюбу – в умовах фізичної і душевної природи людини, а не юридичне тільки з'єднання двох велінь [2, с. 13]. А, Мейер Д. І. визначав шлюб як союз двох осіб різної статі, заснований на почутті любові, який має своїм призначенням – поповнити особистість окремої людини, неповну в самій собі, особистістю особи іншої статі [3, с. 349]. Французький юрист Жюлле де ла Морандьер визначав шлюб як укладений у встановленій законом формі цивільний договір, який об'єднує чоловіка і жінку для спільного життя і надання підтримки й допомоги під керівництвом чоловіка, глави родини [4,- с. 323].

Усі ці визначення були чисто формальними, оскільки вважалося, що визначення шлюбу не вичерпується навіть перерахуванням всіх прав і обов'язків, що випливають із шлюбу. Крім того, вважалося, що у сфері права немає можливості дати повного визначення шлюбу і що поняття шлюбу встановлюється поза сферою права – у релігії і моральності.

У той час релігія встановлювала певні правила щодо більшості соціальних явищ, а особливо шлюбу, оскільки він становить основу всього суспільного побуту. З точки зору релігії, шлюб перебував під заступництвом божества; за православними уявленнями шлюб вважався особливим таїнством. Що ж стосується норм моралі і моральності, які існували в суспільстві, вони також впливали на розуміння шлюбу. Відповідно до них шлюб був союзом двох осіб різної статі, заснованим на почутті любові. Призначення шлюбу – заповнити особистість окремої людини, неповну в самій собі, особистістю особи іншої статі.

Таким чином, шлюб визначався у світському праві в найзагальнішому вигляді, значний вплив надавали норми церковного права і норми моралі і моральності суспільства взагалі. Це було пов'язано з тим, що багато відносин, що виникають у шлюбі, не могли бути врегульовані світським правом у силу неможливості встановлення санкцій за їх неналежне виконання; церковне право також в основному регулювало лише ритуальну сторону укладення шлюбу; моральні ж норми регулювали основу шлюбу – особисті відносини подружжя.

Що стосується поняття сім'ї, то Шершеневич Г. Ф., приводячи найбільш загальне визначення, вказував, що сім'я – це постійне співжиття чоловіка, дружини і дітей, тобто союз осіб, пов'язаних шлюбом. Побєдоносцев К. П. вказував, що слово сім'я нагадує про союз, яким з'єднані подружжя як між собою, так і з дітьми своїми, в також про ставлення, у якому знаходиться глава будинку до всіх членів дому та сім'ї, які перебувають у нього в підпорядкуванні [2, с. 101].

У першій половині XX століття вчені, які розглядали загальнотеоретичні правові питання сім'ї та шлюбу, брали за основу роботу Фрідріха Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави». Вважалося, що в ній викладені вихідні положення історії людського суспільства і, в тому числі, про історію походження та розвитку сім'ї, а отже, виклад основних положень цієї робо-

ти відобразить дійсні теоретичні уявлення про шлюб та сім'ю до моменту проголошення незалежності.

У своїй роботі Ф. Енегельс починає розглядати походження сім'ї з моменту, коли ще не було поділу праці на землеробство, промисли, торгівлю. Людина, тільки почавши відділятися від природи, привласнювала собі готові продукти, нічого не виробляючи. Як таких сімейних відносин не було: кожна жінка однаково належала кожному чоловікові, а кожен чоловік – кожній жінці. Це був так званий племінний період, не було ні сім'ї, ні шлюбу, а було плем'я як єдина і нероздільна ланка первісного суспільства. Шлюб, який виник у найперших його проявах та інтерпретаціях був кровноспорідненим, але в подальшому поступово уособлювався союз у класичному його розумінні. Таким чином, – пояснює Ф. Енгельс, – одношлюбність з'являється в історії аж ніяк не в якості заснованого на згоді союзу між чоловіком і жінкою і ще менше в якості вищої форми цього союзу. Навпаки – з'являється як поневолення однієї статі іншою, як проголошення невідомого до того часу у всій попередній історії протиріччя між статями [5, с. 53].

А отже, Ф. Енгельс робить висновок, що моногамія була плодом індивідуальної статевої любові, з якою вона не мала абсолютно нічого спільного. Вона була першою формою сім'ї, в основі якої лежали не природні, а економічні умови. Ф. Енгельс вважав, що приватна власність породила сім'ю, а держава утворилася для захисту приватної власності. Моногамія, приватна власність і держава, як громадські утворення, з'явилися одночасно, на одному щаблі розвитку людської історії. Усі вони обумовлюють одна одну і немислимі один без одного.

Основні положення перших законів радянських часів полягали в тому, що радянський шлюб оголошувався вільним союзом, тобто союзом, заснованим на вільній волі, а будь-яке примушування до його вступу вважалося неприпустимим. Чи не будь-які зв'язки визнавалися шлюбними з юридичної точки зору. Необхідна була реєстрація шлюбу в органах реєстрації цивільного стану, фактичне ж співжиття породжувало юридичні наслідки. При реєстрації шлюбу пред'являлися певні умови його дійсності – шлюбний вік, відсутність близької спорідненості, психічного захворювання і іншого зареєстрованого шлюбу. Це давало можливість державі попереджати небажані шлюбні союзи.

Крім свободи укладення шлюбу, проголошувалася свобода розірвання шлюбу. Не можна примушувати людей до вступу в шлюб і не можна примушувати їх до продовження шлюбного життя. Декрет про розлучення скасував дореволюційний шлюборозлучний процес і проголосив принцип свободи розлучення. Було встановлено, що за обопільною згодою подружжя шлюб міг бути розірваний через орган реєстрації актів цивільного стану, а при відсутності такої згоди питання про розлучення вирішувалося народним судом. Суддя одноосібно виносив ухвалу про розлучення і видавав свідоцтво про нього.

Також було скасовано церковний шлюб і дійсним став визнаватися тільки цивільний шлюб. Відповідно до цього положення норми церковного права щодо шлюбу припинили свою дію. Однак, церковні шлюби, вчинені до першої половини XX століття і до видання декрету про розлучення, визнавалися дійсними. Різниця віросповідань нареченого і нареченої більш не були перешкодою для укладання шлюбу між ними.

Також проголошувалася «соціалістична моногамія», поняття з роботи Ф. Енгельса, відповідно до якої визнавалася тільки одношлюбність. Шлюби між особами, одна з яких полягає в шлюбі, не оформлялися. Крім того, вводилося повне зрівняння в правах членів сім'ї і, як наслідок, рівноправність подружжя. Скасовувалися інститути «мужньої влади» і «батьківської влади».

Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РРФСР від 1918 року прирівняв фактичні шлюбні відносини до зареєстрованого шлюбу. Ці положення кодексу діяли до 8 червня 1944 р., коли вони були скасовані. Фактичне співжиття чоловіка і жінки в цей час прирівнювалося за своїми правовими наслідками до шлюбу, зареєстрованому в

органах реєстрації актів цивільного стану. Указ від 8 червня 1944 року знову ввів у дію норму, відповідно до якої має юридичну силу лише шлюб, зареєстрований в установленому законом порядку.

Що стосується теоретичних визначень шлюбу і сім'ї в радянський період, варто зауважити про різноаспектність сутнісного розуміння цих категорій. Зокрема, Матвєєв Г. К. приводить шість ознак шлюбу (одноосібний, вільний, рівноправний, довічний союз, який відповідає певним умовам, укладений у певному порядку). На підставі цих ознак він відображає таке визначення шлюбу як вільний, рівноправний і, в принципі, довічний союз жінки та чоловіка, укладений з дотриманням порядку та умов, встановлених законом, який утворює сім'ю і породжує між подружжям взаємні особисті та майнові права і обов'язки [6, с. 45]. Подібні визначення призводять і інші автори. Рясенцев В. А. розглядає сім'ю у двох аспектах: як соціологічне явище і сім'ю в правовому сенсі. Якщо в соціологічному сенсі сім'я – це союз осіб, заснований на шлюбі, спорідненості (або тільки спорідненість), прийнятті дітей на виховання та характеризується спільністю життя, інтересів, взаємною турботою; то сім'я у правовому сенсі – це коло осіб, пов'язаних правами і обов'язками, що випливають із шлюбу, споріднення, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання та покликаними сприяти зміцненню та розвитку сімейних відносин на принципах моралі. Натомість, шлюб науковець розглядає як такий, що укладається в установленому порядку з дотриманням вимог закону добровільний і рівноправний, довічний союз вільних чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї і який породжує у них взаємні права і обов'язки.

Іоффе О. С. вважав, що шлюб виникає на підставі юридичного акту, скоєного з наміром породити правові наслідки. Але соціальний зміст і правові особливості шлюбу виключали кваліфікацію його як один з різновидів цивільно-правових угод. Шлюб, на відміну від угоди, не переслідує своєю метою створення для сторін прав і обов'язків. Метою вступу в шлюб, вважав Іоффе О. С, є бажання отримати державне визнання створеного союзу. Основу такого союзу становлять взаємна любов і повага, які не можуть бути врегульовані правовими нормами. Тому шлюб може припинитися в будь-який час, як тільки ця основа буде підірвана, що неможливо в цивільних угодах [7, с. 187-188].

Сімейне законодавство другої половини XX століття твердо дотримувалося визнання юридичної сили тільки за шлюбом, зареєстрованим в органах реєстрації актів цивільного стану, виняток було передбачено для випадків, коли реєстрація шлюбу здійснена за релігійними обрядами на тимчасово окупованих територіях, що входили до складу СРСР у період Другої світової війни, до відновлення на цих територіях органів реєстрації актів цивільного стану.

Цікавими є й інші підходи до визначення поняття шлюбу та сім'ї, зокрема, Нечаєва А. М. визначає шлюб як союз жінки та чоловіка, по ідеї, укладений довічно з метою створення сім'ї. Однак, вона вказує, що це визначення може бути розширено шляхом встановлення окремих особливостей шлюбу. Наприклад, обов'язковою умовою для існування шлюбу є здійснення його на паритетних засадах між особами різної статі. Крім того, вона вважає, що шлюб слід розглядати як своєрідний символ, який демонструє відкрито виражений намір створити сім'ю зі своїм обранцем (обраницею) і готовність держави прийняти цю сім'ю під свій захист. Нечаєва А.М. підкреслює, що шлюб укладається з метою створення сім'ї, народження і виховання дітей. Ця мета не може бути реалізована до конкретного терміну або обмежена конкретним терміном, а реалізується до того моменту, поки сторони мають можливість і бажання її здійснювати. Якщо мета не досягнута, то шлюб розривається. Якщо ж такої мети не було, то шлюб повинен бути визнаний недійсним. Окрім того, на її думку, сім'я – це спільність спільно проживаючих осіб, об'єднаних правами і обов'язками, передбаченими сімейним законодавством. Держава регулює за допомогою норм сімейного права лише ті відносини, які існують у сім'ї, а також визначає умови, порядок виникнення прав

та обов'язків, передбачених сімейним законодавством. Також Нечаєва А. М. зазначає, що серед різнохарактерних за своїми параметрами факторів, що визначають внутрішній істотний зв'язок явищ, від яких залежить міцність, повноцінність сім'ї, можна виділити в якості вирішальних, по-перше, справжню рівність жінки і чоловіки в сім'ї, по-друге, взаємну адаптацію подружжя. Саме ці обставини входять до числа специфічних закономірностей, які обумовлюють майбутнє шлюбу і сім'ї [8, с. 91].

Антокольська М. В. розглядає три визначення шлюбу: як договору, як таїнства і як інституту особливого роду. Якщо розглядати шлюб як цивільно-правовий договір, то в цьому випадку правовому регулюванню піддаються тільки ті сторони шлюбу, які стосуються загальногромадянських прав і обов'язків, і не можуть бути врегульовані нормами права особисті відносини між подружжям. Як таїнство, шлюб розглядається у тому аспекті, як у релігії, тобто церковному праві. Релігія включає в орбіту шлюбних відносин не тільки правові відносини, але і відносини морально-етичні, релігійні, духовні, і, в тому числі, фізіологічні, що не характерно для правового поняття шлюбу. Інститутом особливого роду шлюб стає тоді, коли з'являються теорії про необхідність відповідності шлюбу моральній природі людини, нормам моралі. Прихильники цієї теорії вважали за необхідне регулювати всі шлюбні відносини правовими нормами. З розгляду цих теорій Антокольська М. В. робить висновок, що сьогодні шлюб – це цивільно-правовий договір, тобто у тій частині, у якій шлюбні відносини регулюються правом, – це цивільно-правові відносини. В іншій своїй частині, яка лежить в релігійно-етичній чи просто етичній сфері, шлюб може розглядатися як таїнство, як містичний союз чи як союз, що передбачає найбільш повне спілкування або навіть як засіб досягнення певних вигод, – усе це лежить за межами права. Етична оцінка свого шлюбу – суто особиста справа кожної подружньої пари, вона залежить виключно від їх релігійних, філософських і етичних уявлень. Нав'язування таких уявлень ззовні є ніщо інше, як зазіхання на свободу світогляду особистості [9, с. 111].

Що стосується поняття сім'ї, то Сергєєв А.П. вважає, що немає необхідності визначати юридичне поняття сім'ї тому, що навіть коли сім'я виступає в якості носіїв конкретних прав і обов'язків, у правовідносинах беруть участь усе ж тільки окремі представники родини. Серед ознак сім'ї він виділяє спільне проживання осіб, які пов'язані між собою узами шлюбу або спорідненістю, які мають спільність побуту, духовних інтересів, моральну і матеріальну взаємодопомога. Крім того, метою сім'ї є продовження роду, задоволення потреби в спілкуванні і взаємна підтримка членів сім'ї. Однак, для визнання сім'ї такої в юридичному сенсі слова наявності всіх цих ознак недостатньо.

Варто зауважити, що сучасна сім'я – продукт тривалого історичного розвитку шлюбно-сімейних відносин. У юридичній літературі під нею прийнято розуміти засноване на шлюбі або спорідненості об'єднання осіб, пов'язаних між собою особистими і майновими правами і обов'язками, моральної і матеріальної спільності, взаємною підтримкою, вихованням дітей, веденням спільного господарства. Виходячи з її функцій, сім'я є ні з чим не порівняним суспільним організмом, що задовольняє цілий комплекс нагальних людських потреб. Норми міжнародного права закріплюють принцип охорони сім'ї, зокрема у нормах Загальної Декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, вказано, що сім'я має право на захист з боку суспільства і держави, а у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права закріплено норму, відповідно до якої сім'я є природним і основним осередком суспільства, якою повинна надаватися по можливості найбільш широка охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамостійних дітей та їх вихованні. Відтак, і у сучасних наукових та державно-суспільних ідеях сім'я є особливим об'єктом державної сімейної політики, метою якої є забезпечення державою необхідних умов для реалізації сім'єю її функцій

і підвищення якості життя сім'ї. Державна сімейна політика є складовою частиною соціальної політики і цілісною системою принципів, оцінок і заходів організаційного, економічного, правового, наукового, інформаційного, пропагандистського і кадрового характеру, спрямованих на поліпшення умов і підвищення рівня життя сім'ї. Однією з основних стратегічних завдань соціальної політики держави є створення необхідних умов для реалізації сім'єю її економічної, відтворювальної, виховної та культурно-психологічної функції, підвищення рівня життя сімей.

Висновок

Таким чином, можна зробити висновок, що визначення понять «шлюб» і «сім'я» значно змінювалося з плином часу, що було викликано змінами, які відбуваються в суспільстві і державі. Поняття «шлюб» і «сім'я» мають два аспекти – соціологічний та юридичний. Для визначення шлюбу і сім'ї в соціологічному значенні велику роль відіграють особисті відносини суб'єктів шлюбу і сім'ї, які практично не можуть бути врегульовані правом і не враховуються при визначенні шлюбу і сім'ї в юридичному розумінні. У шлюбі можна умовно виділити різні групи відносин: духовні, фізичні і матеріальні. Духовні та фізичні відносини, що виникають у шлюбі, не можуть бути врегульовані правом у силу їх особливостей, не можуть бути встановлені імперативно, не можуть бути і встановлені санкції за їх порушення. Релігія, розглядаючи шлюб як таїнство, намагалася нормами церковного права впливати на особисті відносини подружжя. Наявна точка зору, що шлюб є інститутом особливого роду, оскільки він відповідає моральній природі людини, його етичних уявлень, не враховує того, що в залежності від розвитку суспільства і окремих його суб'єктів етичні погляди змінюються. Кожна людина, будучи особистістю, має свою систему цінностей, у якій існують свої етичні уявлення. Кожне суспільство має свою систему норм моралі і моральності, яка може відрізнятися від дійсних інших суспільствах і яка може змінюватися з плином часу. Розглядаючи шлюб як договір, слід зробити застереження, що таке визначення стало можливе лише з прийняттям нового законодавства про шлюб та сім'ю, яке дозволяє учасникам шлюбних правовідносин врегулювати практично всі сторони сімейного життя самостійно, а при неможливості скористатися диспозитивними нормами законодавства. Сучасні обмеження захищають одних суб'єктів від несумлінності інших, що повністю відповідає і нормам цивільного права.

У правовому сенсі сім'я – це зв'язок юридичний, адже юридичний характер сімейних стосунків надає регулювання їх нормами права в тій мірі і в тих випадках, у яких держава може за допомогою норм права впливати на поведінку членів сім'ї. Серед юридичних ознак сім'ї найважливішими є наявність встановлених законодавством взаємних прав і обов'язків членів сім'ї і їх спільне проживання. Якщо перша ознака є обов'язковою, то друга може і не дотримуватися. Слід зазначити, що розуміння визначень шлюбу і сім'ї, цілей і завдань правового регулювання шлюбних і сімейних відносин змінювалося з плином часу в залежності від державної ідеології. До XX століття сфера шлюбно-сімейних відносин практично повністю регулювалася церковним, а не світським правом. Для історико-правових рамок до XXI століття характерним було пряме втручання держави в шлюбно-сімейні відносини, в особисте життя громадян. Це виражалося, у тому числі, і в імперативних нормах, що регулюють цю сферу життя. На початку 1990-х років відбулися істотні зміни в країні і, як наслідок, у законодавстві. У Конституції та інших законодавчих актах стали закріплені положення, що відображають зміни в країні і в суспільстві.

Література

1. Загоровский А. И. Курс семейного права. Одесса : Тип. «Экономическая»,1902. 460 с.

2. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. В 3-х томах. Т. 2. Москва : Зерцало, 2003. 656 с.

3. Мейер Д. И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 1997. 290 с.

4. Морандьер Л. Жюллио де ла. Гражданское право Франции. В 3-х томах. Перевод с французского и вступительная статья Е. А. Флейшиц. Москва : Издательство иностранной литературы. Том 1: 1958. 742 с.

5. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Москва : Политиздат, 1986. 639 с.

6. Матвеев Г. К. Советское семейное право. Москва : Юрид. лит., 1985. 208 с.

7. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Москва : Юрид. лит., 1967. 494 с.

8. Нечаева А. М. Брак, семья, закон. Москва : Наука, 1984. 144 с.

9. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. Москва : Юристъ, 2000. 336 с.

References

1. Zagorovskij, A. I. (1902) Kurs semejnogo prava [Course of family law]. Tip. «Jekonomicheskaja», Odesa, Ukraine.

2. Pobedonoscev, K. P. (2003) Kurs grazhdanskogo prava [Course of civil law]. Zercalo, Moscow, Russia.

3. Mejer, D. I. (1997) Russkoe grazhdanskoe pravo [Russian civil law]. Statut, Moscow, Russia.

4. Morand'er, L. Zhjullio de la (1958) Grazhdanskoe pravo Francii [French civil law]. Izdatel'stvo inostrannoj literatury. Moscow, Russia.

5. Jengel's, F. (1986) Proishozhdenie sem'i, chastnoj sobstvennosti i gosudarstva [The origin of the family, private property and the state]. Politizdat, Moscow, Russia.

6. Matveev, G. K. (1985) Sovetskoe semejnoe pravo [Soviet family law]. Jurid. lit., Moscow, Russia.

7. Ioffe, O. S. (1967) Sovetskoe grazhdanskoe pravo [Soviet civil law]. Jurid. lit., Moscow, Russia.

8. Nechaeva, A. M. (1984) Brak, sem'ja, zakon [Marriage, family, law]. Nauka, Moscow, Russia.

9. Antokol'skaja, M. V. (2000) Semejnoe pravo: uchebnik [Family law: textbook]. Jurist, Moscow, Russia.

SUMMARY

The scientific article is devoted to the study of the formation and transformation of the essential understanding of such concepts as "family" and marriage in the system of political and legal thought. Based on a comprehensive analysis, it concluded that the definition of "marriage" and "family" has changed significantly over time, due to changes in society and the state. The concepts of "marriage" and "family" have two aspects - sociological and legal. To determine marriage and the family in the sociological sense, a great role played by the personal relations of the subjects of marriage and the family, which hardly regulated by law and taken into account in determining marriage and family in the legal sense. In marriage, you can conditionally distinguish between different groups of relationships: spiritual, physical and material. Spiritual and physical relations arising in marriage cannot regulated by law due to their peculiarities, established imperatively, and sanctions for their violation established. Religion, considering marriage as a sacrament, tried to influence the personal relations of the spouses by the norms of church law. The existing view that marriage is an institution of a special kind, because it corresponds to the moral nature of man, his ethical ideas, does not take into account the fact that depending on the development of society and its individual subjects, ethical views change. Each person, being an individual, has his own system of values, in which there are ethical ideas. Each society has its own system of norms of morality and morality, which may differ from those existing in other societies and which may change over time. Considering marriage as a contract, it should be noted that such a definition became possible only with the adoption of new legislation on marriage and family, which allows participants in marital relations to regulate almost all aspects of family life independently, and if it is impossible to use dispositive legislation. Existing restrictions protect some entities from the dishonesty of others, which is fully consistent with the rules of civil law. For the historical and legal framework until the XXI century characterized by direct state intervention in marital and family relations, in the private life of citizens. This expressed, inter alia, in the imperative norms governing this area of life. In the early 1990s, there were significant changes in the country and, consequently, in legislation.

Keywords: marriage, marital legal relations, family legal relations, family, marital relations, family relations.

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКЦІЯ ВИНИКНЕННЯ КОМПЛАЄНСУ У СВІТІ

МОЖАРОВСЬКИЙ Микита Юрійович - аспірант кафедри господарського права, трудового права та цивільно-правових дисциплін ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ)

УДК 346.3:341.2

В статье изложены предпосылки возникновения комплаенс в мире, освещены исторические аспекты его правового регулирования и особенности источников.

Ключевые слова: комплаенс, комплаенс-система, комплаенс-функция, комплаенс-риски, комплаенс-нормы, комплаенс-контроль, комплаенс-программы, субъекты хозяйствования.

Постановка проблеми

Слідуючи сучасній американській і західноєвропейській правовій теорії та практиці, система «комплаєнс» активно використовується багатьма іноземними компаніями, що діють на українському ринку. Так, більшість українських дочірніх товариств великих зарубіжних компаній вже впровадили структурні одиниці, які займаються тільки забезпеченням комплаєнс.

Комплаєнс-програми допомагають усунути проблему на новому рівні: від зовнішнього контролю з боку суспільства до внутрішнього контролю і внутрішньої методології – комплаєнс-менеджменту. Такі менеджери працюють з колегами з метою запобігти, знайти і усунути порушення законодавства, етичних та інших норм. Вони допомагають іншим співробітникам краще розуміти і дотримуватись законів, тим самим реалізовуючи у життя очікування керівництва компанії. У сучасному світі комплаєнс-програми впроваджуються у всіх країнах.- У США, Ірландії, Південній Африці та інших регіонах уже створено професійні асоціації комплаєнс-менеджерів. В Організації корпоративного комплаєнсу і етики (Society of Corporate Compliance and Ethics – SCCE) нараховується 9400 членів більш ніж у 30 країнах, і ця кількість швидко зростає. Міжнародним об'єднанням професіоналів у цій сфері є International Compliance Association (далі – ICA) – компанія, створена у Великобританії у 2001 році. Вона представлена більш ніж у 50 юрисдикціях, має регіональні представництва у Дубаї і Сінгапурі і нараховує понад 10 тис. учасників, які обмінюються інформацією і досвідом на базі ICA [1, с. 89].

ICA почала готувати в Україні фахівців у сфері комплаєнс і вручати відповідні міжнародні дипломи. Багато іноземних компаній, що здійснюють підприємницьку діяльність на території України, підтримали комплаєнс як ініціативу, зобов'язавшись вести чесну конкуренцію і не вдаватися до корупційних заходів.

Слід зазначити, що комплаєнс як відносно нове для українського права поняття в певній мірі досліджено іноземними колегами і знайшло відображення в зарубіжній правовій практиці. Разом з тим необхідно мати на увазі, що і за кордоном комплаєнс як поняття ще розвивається, а окремі його аспекти залишаються дискусійними.

Комплаєнс розвивається як суто утилітарний механізм контролю ступеня відповідності організації нормативно-правовим вимогам, які все більше ускладнювалися та посилювалися в умовах стрімкої глобалізації транснаціональних корпорацій та стрімкого

взаємопроникнення правових систем різних країн і міжнародних організацій.

Так, *метою* цієї статті є висвітлення становлення та розвитку комплаєнс у підприємницькій діяльності економічно розвинених країн.

Стан дослідження проблеми

Загалом різноманітними аспектами впровадження системи комплаєнс опікуються такі дослідники, як А. Бородін, Ю. Бондаренко, О. Данилин, О. Деревська, А. Гаврікова, Л. Правдива, О. Пустовалова, І. Пальцун, О. Пустовалова, Л. Калініченко, О. Карпович, Н. Ковальова, Д. Савинов, А. Терехова, Ю. Трунцевський та ін.

Виклад основного матеріалу

Глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. стала каталізатором широкого практичного застосування нової управлінської технології, що спочатку виникла як інструмент внутрішньо-корпоративного контролю. Йдеться про комплаєнс-контроль. У перекладі з англійської compliance – відповідність (дотримання) правилам, стандартам, законам [2].

Згідно з визначенням Міжнародної асоціації комплаєнса (International Compliance Association), під комлаєнсом розуміється здатність організації діяти відповідно до встановлених для неї зовнішніх та внутрішніх правил, стандартів та вимог [3]. Але фактичне значення терміна «комплаєнс» набагато ширше цього визначення, а саме:

- у вузькому сенсі – створення умов, при яких на будь-якому рівні діяльності суб'єкта господарювання неможливо порушення антикорупційного законодавства, корпоративного кодексу;

- у широкому сенсі – стан організації, при якому її діяльність відповідає сучасним правовим нормам, стандартам менеджменту та виробництва;

- періодична системна перевірка діяльності організації на предмет її відповідності зовнішнім і внутрішнім нормам, стандартам, правилам (комплаєнс-аудит).

Комплаєнс – це «невід'ємна частина корпоративної культури компанії, при якій виконання кожним співробітником своїх посадових обов'язків, включаючи прийняття рішень на всіх рівнях, має відповідати стандартам законності та сумлінності, встановленим компанією для ведення своєї діяльності» [4, с. 29].

Виникнення комплаєнсу у світі пов'язано з глобалізацією і інтернаціоналізацією світової фінансової системи. Якщо врахувати міжнародний і транстериторіальний характер багатьох фінансових операцій, то можна сказати, що рівень нефінансових ризиків значно виріс за останні десять років.

У наявній літературі [5; 6; 7] вказуються основні причини фінансово-економічних криз, до яких слід віднести найбільш істотні:

- великі обсяги неконтрольованих або недостатньо контрольованих грошей;

- відсутність перспективного мислення щодо розвитку негативних процесів у національній економіці;

- розвиток корупції на всіх рівнях;

- глобалізація економіки.

Тому не дивно, що в другій половині 1980-х років зазначені причини стали носити все більш виражений характер і виникла нагальна потреба розробки і використання певного захисного механізму.

Концептуальні положення цього механізму виникли у сфері англо-саксонського комплаєнсу, який спочатку був призначений для запобігання (зменшення, оптимізації) потенційних комплаєнс-ризиків, для зменшення та мінімізації матеріальних втрат.

Ідеологія «комплаєнс» закликає відповідати внутрішнім політикам і процедурам компанії та реалізується шляхом створення умов, у яких особи, що представляють організацію, мають діяти відповідно до високих професійних і етичних стандартів.

На сьогодні у західних країнах комплаєнс присутній у фінансових організаціях, виробничих підприємствах, у медицині, торгівлі та інших галузях. У переважній більшості компаній існують і виконуються норми наступних документів:

- кодекс корпоративної етики;

- політика повідомлень про порушення етичних стандартів;

- політика «Китайської стіни» (для розмежування інформаційного поля в діяльності організації з метою запобігання конфліктів інтересів і створення умов для чесної конкуренції);

- політика прийняття та дарування подарунків, запрошень на заходи;
- політика з протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;
- політика про взаємодію з регулюючими органами;
- політика про конфіденційність інформації.

На заході регулювання у сфері комплаєнс формувалося під впливом гучних скандалів та в умовах кризи довіри на ринку.

У формах, близьких до сьогоднішнього виду, у світовій практиці комплаєнс виник ще на самому початку 20 століття, коли в США було створено FDA (Food and Drug Administration) – управління по санітарному нагляду за якістю харчових продуктів і медикаментів. Це агентство входило до складу Міністерства охорони здоров'я і соціальних служб США як один з федеральних виконавчих департаментів. Управління займається контролем якості харчових продуктів, лікарських препаратів, косметичних засобів, тютюнових виробів і деяких інших категорій товарів, а також здійснює контроль за дотриманням законодавства та стандартів у цій галузі. Управління було створено в 1906 році відповідно до Закону про харчові продукти та ліки, спочатку мало назву Bureau of Chemistry [8]. Під справжньою назвою працює з 1931 року. Агентство стало регулятором у галузі фармацевтичної та харчової промисловості та створювало правила, яким учасники ринку були зобов'язані слідувати.

Своєрідною точкою відліку в історії комплаєнсу (здатність діяти відповідно до інструкцій, правил і спеціальних вимог) став 1963 р., коли Верховний суд штату Делавер (США) у рішенні по справі Graham проти Allis-Chalmers Manufacturing Co. скасував принцип, згідно з яким директори компаній були відповідальні за створення структури, яка забезпечувала б виконання вимог законодавства: «Немає причин для підозр, директори не несуть відповідальності за установку та експлуатацію корпоративної системи розвідки правопорушень, існування яких вони не мають ніяких підстав підозрювати» [9]. Таким чином, у США на той момент сформувалася думка і з'явилося його законодавче оформлення, згідно з яким директори та посадові особи могли не побоюватися того, що законодавчі органи або суди розглядатимуть, а тим більше втручатимуться в обрані компаніями внутрішні системи моніторингу для забезпечення дотримання вимог законів. Слід зауважити, що в подальшому це положення піддавалося змінам та уточненням.

Так, у 1996 р. Канцлерський суд штату Делавер ухвалив рішення про те, що обставини змінилися і тепер керівництво корпорацій має нести певну відповідальність за те, що відбувається всередині їх компаній. Це рішення було схвалено Верховним судом лише в 2006 р., що стало важливим етапом на шляху від повної неуваги до внутрішнього комплаєнсу до вимоги, щоб він був в компаніях на місцях.

Більш сильним поштовхом бурхливого розвитку комплаєнс у США стали скандали 60-70 рр. XX століття. Першою ластівкою стали результати розслідування Комісії з цінних паперів США в середині 1970-х рр., згідно з якими понад 400 американських компаній визнали, що здійснили спірні або незаконні виплати іноземним державним службовцям, політикам і політичним партіям у розмірі понад 300 млн. дол. Був виявлений весь спектр порушень: від хабарів високопоставленим іноземним посадовим особам з метою забезпечення сприятливих для компаній дій з боку іноземних держорганів до так званих «стимулюючих виплат», які були зроблені, щоб іноземні держслужбовці виконали певні міністерські або технічні функції.

Важливою віхою в розвитку комплаєнсу став також і Вотергейтський скандал, який відкрив численні випадки корупції, у тому числі і в приватних компаніях [10]. Результатом усіх цих скандалів стало прийняття Акту про корупцію за кордоном 1977 року (FCPA — Foreign Corrupt Practices Act) [11]. FCPA встановив жорсткі правила контролю, ввів вимоги до бухгалтерської та фінансової документації, встановив правила взаємин з державними чиновниками. Разом з прийняттям FCPA в кінці 70 років 20 століття в США створюється цілий ряд регуляторів в інших галузях. Ряд корупційних скандалів 80 років в США, і, зокрема, скандал, пов'язаний із за-

купівлями зброї для американської армії направив вектор розвитку комплаєнсу не тільки в галузь дотримання імперативних норм права, а й етичних правил ведення бізнесу [12].

На початку 90-х років приймаються Federal Sentencing Guidelines (роз'яснення про порядок застосування кримінального покарання для організацій), які містять у собі чіткі інструкції по створенню ефективної програми в області комплаєнс, і, в тому числі, правил етичного регулювання, а в 2004 році вони були доповнені положеннями про необхідність знання менеджментом основних умов комплаєнс програм [13].

Початок 2000 років запам'ятався низкою масштабних корпоративних скандалів. Так, у 2001 році збанкрутувала компанія Enron (найбільша енергетична компанія в США) [14]. Причиною банкрутства стали серйозні внутрішні порушення діяльності, велика кількість офшорів, у які виводилися активи компанії. Крім того, мала місце масштабна фальсифікація звітності, і, зокрема, завищення розміру збитків. За Enron збанкрутувала і компанія Arthur Andersen – аудитор Enron, яка брала участь у підготовці документації. Аналізуючи причини кризи Enron, більшість аналітиків сходиться на думці, що причиною цього були відсутність ефективної системи зовнішнього та внутрішнього контролю, протиріччя між інтересами менеджерів вищої ланки та інтересами корпорації в цілому [15].

Після скандалу 2001 року увага американських контролюючих органів посилилась, а це призвело до перегляду багатьма компаніями своєї бізнес-стратегії та створення спеціальних служб, які відстежували дотримання норм закону та етичних правил, контролювали внутрішню фінансову документацію.

Скандал з Enron привів до іншої знакової події в історії комплаєнс – до прийняття Закону Сарбейнза-Окслі (Sarbanes-Oxley Act, SOX), який серйозно посилив вимоги до фінансової звітності компаній і до процесу її підготовки, що стало результатом численних корпоративних скандалів, пов'язаних з недобросовісними менеджерами великих корпорацій [16].

Відповідно до закону, для акціонерних товариств відкритого типу затверджений новий режим контролю та регулювання фінансової діяльності, а також внесені істотні зміни в галузі управління та вимог до розкриття інформації. Зокрема, введено суттєвий захист корпоративних інформаторів (співробітників, які повідомляють про недоліки в роботі компанії) від заходів помсти з боку керівництва компанії.

Надалі ці положення набули свого розвитку. Наприклад, згідно з прийнятим у липні 2010 р. закону Додда-Френка, який затвердив Програму щодо заохочення інформаторів, майже будь-який співробітник компанії, що володіє інформацією про будь-які фінансові порушення свого роботодавця, може розраховувати на винагороду в розмірі до 30% від штрафу, який внаслідок їх доносу буде змушена заплатити компанія [17].

2006 рік відзначився серйозним корупційним скандалом – справою Siemens. У результаті розслідування з'ясувалося, що зазначена компанія виплачувала величезні хабарі в ряді держав, де вона працювала в цілях «покупки бізнесу», тобто отримання замовлень, у тому числі і від державних органів. Відомі випадки хабарництва в таких країнах, як Греція, Китай, Росія, Єгипет і інших, причому хабар передавалися за прямою вказівкою вищого менеджменту компанії з «чорної каси» [18]. Після справи Siemens наявність комплаєнс-служби в транснаціональних корпораціях стає, безумовно, обов'язковою, та навіть не настільки великі компанії, що працюють на ринку однієї країни, починають серйозно ставитися до комплаєнс-питань.

Останнім часом Deutsche Bank (DB), колись – символ німецької фінансової надійності, став стабільним джерелом поганих новин: скандал за скандалом, постійні судові розборки, регулярні штрафні санкції на астрономічні суми, чехарда в керівництві. З середини 1999 року ціна однієї акції банку зі 100 євро впала нижче 10, і поповзли чутки про швидке банкрутство. Найбільший німецький банк заплатив позов на 95 мільйонів доларів до федерального суду Манхеттена за податкове шахрайство. Банк був звинувачений у використанні «порожніх»

компаній, які намагаються піти від податку на приріст капіталу, який був пов'язаний з акціями фармацевтичної компанії Bristol-Myers Squibb. Ця угода була одним з останніх кроків у цьому процесі. DB хотів вирішити правові питання, які все більше турбує інвесторів. Раніше DB погодився виплатити штраф у розмірі $ 7,2 млрд. дол. в Департамент юстиції США в ході розгляду, розпочатого проти нього на основі «брудних» цінних паперів [19].

У вересні 2015 року агентство з охорони навколишнього середовища США (US EPA, US Environmental Protection Agency) заявило, що 2-літрові дизельні мотори VW серії AE 189 не відповідають заявленому рівню викидів вихлопних газів. Залежно від умов руху, моделі автомобіля, тощо, розбіжність заявлених і реальних результатів по чистоті вихлопу могло досягати 10-40 разів! І проблема виявилася дуже великою, оскільки, по-перше, кількість проданих у США автомобілів з таким мотором становила близько 500 тис. примірників, а в усьому світі загальний тираж автомобілів з мотором AE 189 становив уже близько 11 млн. примірників. А проблема таки загрожує стати світовою: через кілька днів після заяви EPA про подібні розслідування та тести на токсичність заявили Франція та Південна Корея; в кінці вересня Швейцарія просто заборонила продаж автомобілів групи VW з дизельними моторами об'ємом 1,2 л., 1,6 л., 2,0 л. і з нормою токсичності «Євро-5». Volkswagen визнав обман, показуючи готовність виправити недоліки. Сума компенсації, що підлягає виплаті за Volkswagen (14,7 млрд. доларів власникам машин) і додатково 4,7 млрд. задля пом'якшення шкоди навколишньому середовищу та екологічних проектів [20].

Корупційний скандал у ФІФА («ФІФА-гейт») – найбільший в історії ФІФА корупційний скандал. Вибухнув у кінці травня 2015 року, коли швейцарська влада заарештувала кількох високопоставлених чиновників ФІФА за звинуваченням у корупції. Арешт відбувся за два дні до виборів нового голови ФІФА. У Цюріху були арештовані кілька високопоставлених чиновників ФІФА. Звинувачення на їхню адресу включають у себе корупцію, у тому числі у зв'язку зі схваленням організацією заявок країн на проведення чемпіонатів світу, шахрайство із застосуванням електронних засобів комунікації та відмивання грошей. Через скандал новообраний президент ФІФА Йозеф Блаттер 2 червня 2015 року оголосив про своє рішення піти у відставку. У рамках скандалу 8 жовтня 2015 року Арбітражна палата комітету з етики ФІФА відсторонила Йозефа Блаттера та Мішеля Платіні від своїх посад на 90 днів. Поліція швейцарського Цюріха заарештувала кількох провідних чиновників Міжнародної федерації футболу (ФІФА) для екстрадиції їх у США, де їм пред'являють звинувачення в корупції. Відзначається, що звинувачення чиновників ФІФА стосуються відмивання грошей, рекету і різних випадків шахрайства протягом останніх 20 років. У Цюріху в травні 2015 року в Міжнародній федерації футболу (ФІФА) дев'ять старших відповідних посадових осіб були затримані, за підозрою отримання 150 млн. долр. у вигляді хабарів від засобів масової інформації та маркетингу спортивних компаній, які, у свою чергу, отримали права на трансляцію різних турнірів [21].

Важливим в історії комплаєнс є 2010 рік, коли Великобританія після довгих обговорень приймає Закон Великобританії про боротьбу з хабарництвом (UK Bribery Act) [22], положення якого, по суті, роблять обов'язковим створення комплаєнс-служб, для тих компаній, які підпадають під його екстериторіальне дію. Метою прийняття закону про боротьбу з хабарництвом була заміна та принципова зміна дійсного закону Великобританії про боротьбу з корупцією, який представляв собою сукупність складних і не відповідних сучасним вимогам норм і правил, що встановлюють відповідальність за правопорушення за загальним правом. Слід зазначити, що, набувши чинності, Закон Великобританії про боротьбу з хабарництвом вводить суворіший режим контролю за діяльністю компаній і їх відповідальністю, ніж закон США про корупцію за кордоном- («FCPA»). На відміну від FCPA, дія закону поширюється не тільки на посадових, а й на приватних осіб, передбачає відповідальність компаній і забороняє будь-які, без винятків стимулюючі платежі. Таким чином, навіть

для компаній, що вже впровадили процедури забезпечення дотримання FCPA, набуття чинності закону Великобританії про хабарництво означає, що їм доведеться провести перевірки та упевнитися в тому, що ці процедури є відповідними його вимогам.

Багато з наведених вище Законів і документів містять рекомендації з побудови ефективної функції комплаєнс, включаючи повноваження, місце в організації, вимоги до комплаєнс-менеджера, взаємодія з іншими підрозділами, зв'язок з корпоративним управлінням, ризик-менеджментом, внутрішнім контролем.

Висновки

Таким чином, ключові міжнародні стандарти в області комплаєнс закладені наступними документами:

- рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду «Комплаєнс і комплаєнс-функція в банках»;
- закон США «Про корупційні практики за кордоном»;
- закон Великобританії «Про хабарництво»;
- закон США «Про податкову дисципліну щодо іноземних рахунків»;
- стандарт з автоматичного обміну інформацією про рахунки для податкових цілей Організації економічного співробітництва і розвитку;
- міжнародні санкції;
- інші екстериторіальні закони.

Усезростаюче динамічне міжнародне співробітництво в галузі комплаєнс дозволяє зробити висновок про те, що в найближчі роки зовнішнє середовище стане більш врегульованим, що обумовлено необхідністю вироблення загальних правил, які є ключем до економічної інтеграції.

Література

1. Карпович О.Г. Серьёзные экономические преступления XXI века. Опыт противодействия им в Великобритании, России и США : моногр. / О.Г. Карпович, Ю.В. Трунцевский ; вступ. слово-Н.Д. Ковалёва. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. С. 87-91.

2. Українська Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%94%D0%BD%D1%81.

3. Official site of the International Compliance Association. URL: https://www.int-comp.org/careers/your-career-in-compliance/career-in-compliance/.

4. Бондаренко Ю.П. Эффективное управление compliance-рисками: системный подход и критический анализ. Корпоративный юрист. 2008. № 6. С. 29-32.

5. Basel Committee on Banking Supervision: Compliance and the compliance function in banks, april 2005. URL: http://www.bis.org/publ/bcbs113.htm.

6. Compliance and Compliance Function in Banks, April 2005. Enhaancing Corporate Governance for Banking organization/2005, July.

7. Пустовалова Е. Эффективный комплаенс для успешного бизнеса/ Е.Пустовалова// Ремедиум. 2012. № 4. С. 8-11.

8. Як у США стежать за якістю продуктів і медикаментів. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/zn/jak-u-ssha-stezhat-za-jakistju-produktiv-i-medikamentiv-1127393.html.

9. Graham v. Allis-Chalmers Manufacturing Company. URL: https://law.justia.com/cases/delaware/supreme-court/1963/188-a-2d-125-3.html.

10. Уотергейт. Уроки истории, забытые Бараком Обамой. URL: https://rg.ru/2014/07/12/watergate-site.html.

11. Foreign Corrupt Practices Act. United States Department of Justice. URL: https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act.

12. Wulf K. Ethics and Compliance Programs in Multinational Organizations. Berlin: Springer Gabler, 2012. 411 p.

13. United States Federal Sentencing Guidelines. English Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Federal_Sentencing_Guidelines#History.

14. Афера века: что случилось с Энрон. URL: https://ru.ihodl.com/opinion/2015-11-03/afera-veka-chto-sluchilos-s-enron/.

15. Arthur Andersen потеряла более 30 крупных клиентов и оказалась на грани банкротства. URL: https://korrespondent.net/

АНОТАЦІЯ

У статті викладені передумови виникнення комплаєнс у світі, висвітлені історичні аспекти його правового регулювання та особливості джерел.

Ключові слова: комплаєнс, комплаєнс-система, комплаєнс-функція, комплаєнс-ризики, комплаєнс-норми, комплаєнс-контроль, комплаєнс-програми, суб'єкти господарювання.

business/42537-arthur-andersen-poteryala-bolee-30-krupnyh-klientov-i-okazalas-na-grani-bankrotstva.

16. Sarbanes-Oxley Act. U.S. Government information portal. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1883/pdf/COMPS-1883.pdf.

17. О законе Додда-Франка и финансовом доносительстве в США (I). URL: https://www.fondsk.ru/news/2012/08/21/o-zakone-dodda-franka-i-finansovom-donositelstve-v-usa-i-16142.html.

18. «Черные кассы» концерна Siemens: откуда, куда, на что… URL: https://www.dw.com/ru/%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%81%D1%8B-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0-siemens-%D0%BE%D1%82%D0%BA%D1%83%D0%B4%D0%B0-%D0%BA%D1%83%D0%B4%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%87%D1%82%D0%BE/a-2243850.

19. Deutsche Bank заплатить США 95 мільйонів доларів за ухилення від податків: URL: https://www.epravda.com.ua/news/2017/01/5/616790/.

20. Дизельный скандал VW: кто виноват, что делать, чем завершится? URL: https://itc.ua/articles/dizelnyiy-skandal-vw-kto-vinovat-chto-delat-chem-zavershitsya/.

21. Корупційний скандал у ФІФА. URL: https://gordonua.com/ukr/hotnews/FIFA.html.

22. Bribery Act 2010. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents.

Mykyta Mozharovskyi

HISTORICAL RETROSPECTION OF THE EMERGENCE OF COMPLIANCE IN THE WORLD

The article outlines the preconditions for the emergence of compliance in the world, highlights the historical aspects of its legal regulation and features of sources.

Following modern American and Western European legal theory and practice, the compliance system is actively used by many foreign companies operating in the Ukrainian market. Thus, most of the Ukrainian subsidiaries of large foreign companies have already implemented structural units that are exclusively engaged in ensuring compliance.

This relatively new concept for modern Ukrainian law has been studied to a certain extent by foreign colleagues and is reflected in foreign legal practice. At the same time, it should be borne in mind that compliance as a concept is under development abroad as well, and some of its aspects remain controversial.

Compliance is developing as a purely utilitarian mechanism for monitoring the degree of compliance of an organization with regulatory requirements, which have become more and more complicated and toughened in the context of the rapidly globalizing world of transnational corporations and the rapid interpenetration of the legal systems of various countries and international organizations. But the progress of the compliance methodology leads to the fact that it is no longer necessary to study and monitor not just norms and regulatory requirements, but also the institutions that generate them, in all their diversity, which includes both formal and informal institutions.

The central aspect of compliance is the need to carefully assess and compare the regulatory impacts that certain norms have on certain areas of organizations' activities.

So, the purpose of the article is to highlight the formation and development of compliance in business activities in economically developed countries.

The provisions under consideration can be taken as a basis by Ukrainian experts in the field of law and used for the further development of this topic, taking into account national characteristics.

Keywords: *compliance, compliance system, compliance functions, compliance risks, compliance requirements, compliance control, compliance programs, business entities*

ПРО ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

ПРИХОЖАНОВ Валерій Олександрович - здобувач кафедри господарського та трудового права МАУП

УДК 346.3+346.32

У юриспруденції юридична відповідальність розглядається як одна з форм соціальної відповідальності, один з основних елементів правового забезпечення охорони і захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Більшість авторів розглядає юридичну відповідальність у негативному значенні – як негативні наслідки (кару) за правопорушення. Таку відповідальність називають негативною (ретроспективною). Щодо господарських правовідносин, то негативна відповідальність виникає, по-перше, перед самими суб'єктами відносно один до одного. По-друге, вона визначається відповідно до зазначених правових приписів і, по-третє, контролюється суспільством за допомогою спеціально створюваних механізмів та інститутів.

З позицій господарсько-правової теорії і практики (тобто, з позицій господарського законодавства) - юридична відповідальність у негативному значенні - це ті (негативні) наслідки, що настають за його порушення.

Виокремлюється позитивна відповідальність. Її відмінність від негативної полягає в тому, що суб'єкт є партнером за відносинами (іншим суб'єктом), а й перед суспільством у цілому. Цю відповідальність називають соціальною, оскільки невиконання окремим суб'єктом своєї функції у повному обсязі порушує нормальне функціонування всього суспільства як цілого.

Вирізняється корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). КСВ вимагає від кожного бізнесу поводитися етично та покращувати якість життя суспільства. Кожен бізнес повинен добровільно ухвалити рішення – зробити свій внесок у краще суспільство і більш чисте довкілля або не робити цього. КСВ – це концепція, яка встановлює вдалий баланс між економічними, екологічними, етичними і соціальними проблемами бізнесу.

Для забезпечення повноти юридичної відповідальності суб'єктів господарювання можна використати прийом класифікації та подальшої структуризації напрямів, що мають становити зміст цієї відповідальності.

Ключові слова. Юридична відповідальність, соціальна відповідальність, негативна відповідальність, ретроспективна відповідальність, повнота юридичної відповідальності, контроль суспільства, напрями відповідальності.

Вступ

Проблема правопорушень в економіці та юридичної відповідальності суб'єктів господарювання за них посідає одне із провідних місць у правовій науці. Особливо великої уваги вимагають такі питання в сучасних умовах, коли в економіці процвітає монополізм, розкрадання державного бюджету, корупція, виведення коштів у офшори тощо. Але, незважаючи на розуміння цих проблем чинною владою, прийняття антикорупційного законодавства, заснування спеціальних (додаткових) органів з боротьби із зазначеними негативними явищами, допомоги в реформуванні з боку наших зарубіжних партнерів – тенденцій до подолання вищеперерахованих правопорушень – не спостерігається.

Навпаки, монополізм, корупція, порушення конкуренції, обсяги монополізації ринку – не зменшуються, а навпаки – збільшуються. У зв'язку з цим важливими є подальші дослідження юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, виокремлення так званої позитивної, соціальної відповідальності. Її відмінність від більш звичної негативної відповідальності полягає в тому, що суб'єкти господарювання несуть відповідальність не тільки перед конкретним партнером, а й перед суспільством у цілому.

Огляд праць з даної проблематики

Теоретичні питання, пов'язані з юридичною, господарсько-правовою відповідальністю суб'єктів господарювання, розглядали відомі фахівці господарського права а саме: О.М. Вінник, Д.В. Задихайло, О.Р. Зельдина, Я. Петруненко, О.П. Подцерковний, В.А. Устименко, О.О. Шаповалова, С.Н. Шишкин, В.С. Щербини тощо.

У той же час питанням соціальної відповідальності бізнесу приділяється, на наш погляд, недостатньо уваги. Доцільно поглиблювати дослідження відповідних проблем, особливо у підприємницьких відношеннях.

Виклад основного матеріалу дослідження

У юриспруденції юридична відповідальність розглядається як одна з форм соціальної відповідальності, один з основних елементів правового забезпечення охорони і захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Більшість авторів розглядає юридичну відповідальність у негативному значенні – як негативні наслідки (кару) за правопорушення. Таку відповідальність називають негативною (ретроспективною). Щодо господарських правовідносин, то негативна відповідальність виникає, по-перше, перед самими суб'єктами відносно один до одного. По-друге, вона визначається відповідно до зазначених правових приписів і, по-третє, контролюється суспільством за допомогою спеціально створюваних механізмів та інститутів.

З позицій господарсько-правової теорії і практики (тобто з позицій господарського законодавства) - юридична відповідальність у негативному значенні - це ті (негативні) наслідки, що настають за його порушення. Наприклад, відповідальність суб'єктів господарювання або органів державної влади чи органів місцевого самоврядування за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства. Цій відповідальності присвячено главу 28 Господарського кодексу України (ГКУ). Відповідна теоретична інтерпретація такого розуміння юридичної відповідальності полягає у визначенні її як цілеспрямованого впливу на поведінку учасників правовідносин – порушників за допомогою юридичних засобів.

Розрізняють юридичну відповідальність за порушення у сфері господарювання і господарсько-правову відповідальність. Остання розглядається багатьма авторами як більш вузьке поняття [1].

Юридична відповідальність за порушення у сфері господарювання звично поділяють за галузевою ознакою і характером санкцій. За галузевою ознакою виділяють такі види юридичної відповідальності, як кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, господарсько-правова, дисциплінарна, конституційна, міжнародно-правова та ін. У літературі називаються також такі види юридичної відповідальності, як майнова, адміністративно-господарська тощо.

Щодо господарсько-правової відповідальності, то це відповідальність суб'єктів господарювання. за Господарським кодексом України і іншими актами господарського права. Юридична відповідальність у негативному значенні встановлюється у загальному значенні і за видами об'єктів правопорушень. Щодо останніх (об'єктів правопорушень), то найбільше уваги господарське законодавство приділяє саме промисловій власності. Так, окрім вищезгаданої глави 28 «Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства» Господарського кодексу, яка (глава 28) входить до розділу V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання», це також і глава 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції» ГКУ. Зокрема, у п. 2 ст. 25 «Конкуренція у сфері господарювання» зазначається, що «…ор-

ганам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері господарювання, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище суб'єктів господарювання тієї чи іншої форми власності, або ставлять у нерівне становище окремі категорії суб'єктів господарювання чи іншим способом порушують правила конкуренції. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та нагляд за додержанням антимонопольно-конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку». Фактично, йдеться про юридичну відповідальність органів державної влади і органів місцевого самоврядування, що регулюють відносини, пов'язані з промисловою власністю у сфері господарювання перед суб'єктами господарювання. У п. 5 ст. 27-«Обмеження монополізму в економіці» цього ж Кодексу також наголошується, що «органам державної влади та органам місцевого самоврядування забороняється приймати акти або вчиняти дії, спрямовані на економічне посилення існуючих суб'єктів господарювання - монополістів та утворення без достатніх підстав нових монопольних утворень, а також приймати рішення про виключно централізований розподіл товарів».

Статтею 32 «Недобросовісна конкуренція» ГКУ (п. 3) передбачено, що «недобросовісна конкуренція тягне за собою юридичну відповідальність осіб, якщо їх дії мають негативний вплив на конкуренцію на території України, незалежно від того, де вчинено такі дії»; ст. 37 «Відповідальність за недобросовісну конкуренцію» встановлює, що «вчинення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, тягне за собою відповідальність суб'єкта господарювання згідно з цим Кодексом або адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність винних осіб у випадках, передбачених законом» тощо.

З промисловою власністю (нехай і опосередковано) пов'язані й інші норми господарського законодавства, що встановлюють відповідальність суб'єктів підприємництва. Так, у ст. 49 «Відповідальність суб'єктів підприємництва» ГКУ зазначається, що підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави. Мається на увазі, що до законних прав та інтересів суб'єктів господарювання відносяться, перш за все, права на економічну конкуренцію, винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо. Це також відповідальність за ті результати інтелектуальної діяльності, які пов'язані із винахідництвом та раціоналізаторською справою і не належать до об'єктів авторського права, що охороняються, як відомо, цивільним та господарським законодавством. Щодо останнього, то це ст. 154 «Регулювання відносин щодо використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності» (1. Відносини, пов'язані з використанням у господарській діяльності та охороною прав інтелектуальної власності, регулюються цим Кодексом та іншими законами. 2. До відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності, застосовуються положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом та іншими законами), а також ст. ст. 155 – 162.

Ст. 155 визначає об'єкти прав інтелектуальної власності. До них віднесено винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин та породи тварин; торговельні марки (знаки для товарів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне зазначення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом. А ст. ст. 156 позначені правомочності щодо використання винаходу, корисної моделі та промислового зразка, торговельної марки (у т. ч. щодо використання торговельної марки, право на яку належить кільком особам), комерційного найменування та комерційної таємниці.

За завдані шкоду і збитки підприємець, як вказується у ст. 49 «Відповідальність суб'єктів підприємництва» ГКУ, несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Господарсько-правова відповідальність виражається у формі відшкодування завданих збитків (глава 25 «Відшкодування збитків у сфері господарювання» ГКУ) або у

сплаті штрафів чи у піддаванні оперативно-господарським або адміністративно-господарським санкціям.

Адміністративно-господарська відповідальність настає за вчинення адміністративно-господарських правопорушень і у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Ця відповідальність базується на застосуванні норм Господарського кодексу, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Митного кодексу України, інших законодавчих актів України, у т.ч. і Закону України від 16 квітня 1991 року № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» [12]. Статтею 31 «Заходи проти недобросовісної конкуренції та зростаючого імпорту при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності» передбачено зупинку (на строк до закінчення застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів) використання режимів вільної торгівлі, преференцій, спеціальних пільгових режимів, податкових, митних та інших пільг (ст. 31 Закону). Зазначеним Законом (Законом № 959) передбачено також застосування до порушників спеціальної санкції — тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності (ст. 37 Закону).

Сказане вище стосується, як ми зазначали, юридичної відповідальності у негативному значенні – негативної відповідальності. Виокремлюється також позитивна відповідальність. Її відмінність від негативної полягає в тому, суб'єкт партнером за відносинами (іншим суб'єктом), а й перед суспільством у цілому. Тому цю відповідальність називають соціальною, оскільки невиконання окремим суб'єктом своєї функції у повному обсязі порушує нормальне функціонування всього суспільства як цілого [3]. Мова не тільки про вимоги щодо поведінки суб'єктів відносин, які внормовані встановленими або санкціонованими приписами. Важливими також є і інші соціальні регулятори: ділові звичаї, найкраща практика провідних підприємств і т.д.

Вирізняється корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). КСВ вимагає від кожного бізнесу поводитися етично та покращувати якість життя суспільства. Кожен бізнес повинен добровільно прийняти рішення — зробити свій внесок у краще суспільство і більш чисте довкілля або не робити цього. КСВ – це концепція, яка встановлює вдалий баланс між економічними, екологічними, етичними і соціальними проблемами бізнесу.

Для забезпечення повноти юридичної відповідальності суб'єктів господарювання можна використати прийом класифікації та подальшої структуризації напрямів, що мають становити зміст цієї відповідальності. Це: 1. *Сумлінна ділова практика* (стосується якісних аспектів продуктів, наприклад, їх корисності, довговічності, безпеки та зручності обслуговування, а також їх впливу на забруднення. Сумлінна ділова практика – це створення (зміцнення) репутації компанії, її бренду та продуктів. Крім того, до сумлінної ділової практики слід віднести задоволеність клієнтів, правдивість у рекламі, повноту і чіткість маркування, а також відповідність праву інтелектуальної власності); 2. *Людський ресурс*. Ця сфера стосується впливу організаційної діяльності на людей, які складають людські ресурси організації. Це заходи, пов'язані зі здоров'ям, освітою, а також іншими заходами, які допомагають розкрити потенціал працівників. Це вдосконалення практики найму, політики просування, безпеки роботи, а також навчальні програми, рівень заробітної плати, плани додаткових пільг і бонусів, , стабільність робочої сили, порядок звільнень тощо; 3. *Навколишнє середовище*. Суб'єкти господарювання мають відповідально враховувати екологічні аспекти виробництва, що охоплюють контроль забруднення при виробництві, переробленні природних ресурсів, утилізації відходів, тощо; 4. *Енергозбереження*. Ця сфера охоплює збереження енергії при веденні бізнесу і підвищення енергоефективності продукції компанії; 5. *Участь спільноти.* Це відносини компанії зі спеціальними групами інтересів, зокрема це стосується зайнятості та поліпшення становища меншин, жінок, представників груп з обмеженими можливостями, а також співпраця з правозахисними організаціями тощо.

Чому це важливо і для чого потрібно впроваджувати у світі та Україні? Усе більше фактів свідчить про те, що позитивна юридична відповідальність є чинником підвищення прибутковості, іміджу компанії, підвищення її привабливості, лояльності клієнтів, а також інших переваг. В Україні, у топ ком-

паній з корпоративною соціальною відповідальністю входить «WOG», яка реалізує проєкт «Дорога до серця» і забезпечує покупку устаткування в лікувальні заклади України, «D. ТЕК», яка допомагає в навчанні та підвищенні кваліфікації співробітників державних органів і установ України, а також «Київстар», яка проводить освітні мовні програми та надає своїм абонентам не тарифікований доступ до додатка Prometheus — платформи відкритих онлайн-курсів, пропонує безкоштовну добірку освітніх програм від кращих українських та закордонних викладачів [4].

Для забезпечення повноти юридичної відповідальності суб'єктів господарювання потрібно, використовуючи прийом класифікації, провести подальшу структуризацію позначених вище напрямів, що мають становити зміст цієї відповідальності.

Висновки

Узагальнюючи наведені підходи до розуміння поняття соціальна відповідальність, можна виокремити такі її види, як негативну (ретроспективну) та позитивну (перспективну).

Негативна (ретроспективна) відповідальність виражається в реакції суспільства на порушення суб'єктом господарювання соціальних норм і застосуванні до нього визначених заходів суспільного та (або) державного примусу. Позитивна (перспективна) відповідальність полягає у виявленні її повного обсягу та в забезпеченні виконання та дотримання вимог соціальних норм.

Література

1. Бондарчук О.І. Загальна характеристика відповідальності суб'єктів господарювання у зовнішньоекономічній діяльності // Правова просвіта. 2016. № 1 С. 29 - 38

2. Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 29, ст. 377

3. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є.В.Білозьоров, В.П.Власенко, О.Б.Горова, А.М.Завальний, Н.В.Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д.Гусарєва, О.Д.Тихомирова. – К. : НАВС,Освіта України, 2017. – 320 с. С. 236

4. Соціальна відповідальність бізнесу: що це означає та чому важливо // https://mainbusinesspartner.ua/sotsialna-vidpovidalnist-bisnes

Prikhozhanov Valery Alexandrovich,
applicant of the Department of Economic and Labor Law IAPM

ON THE APPROACH TO ENSURING THE COMPLETENESS OF LEGAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS ENTITIES

In jurisprudence, legal liability is considered as one of the forms of social responsibility, one of the main elements of legal support and protection of the rights of individuals and legal entities. Most authors consider legal liability in a negative sense - as a negative consequence (punishment) for the offense. Such responsibility is called negative (retrospective). With regard to economic relations, the negative responsibility arises, first, to the subjects themselves in relation to each other. Secondly - it is determined in accordance with these legal requirements and, thirdly - controlled by society through specially created mechanisms and institutions. From the standpoint of economic and legal theory and practice (ie, from the standpoint of economic legislation) - legal liability in a negative sense - these are the (negative) consequences that occur for its violation. There is a positive responsibility. Its difference from the negative is that the subject is a partner in the relationship (another subject), but also in front of society as a whole. This responsibility is called social, because the failure of a single subject to perform its function in full disrupts the normal functioning of society as a whole. Corporate social responsibility (CSR) is distinguished. CSR requires every business to behave ethically and improve the quality of life in society. Every business must make a voluntary decision - to contribute to a better society and a cleaner environment or not. CSR is a concept that strikes a good balance between the economic, environmental, ethical and social challenges of business. To ensure the completeness of the legal responsibility of business entities, you can use the method of classification and further structuring of areas that should constitute the content of this responsibility. Keywords. Legal responsibility, social responsibility, negative responsibility, retrospective responsibility, completeness of legal responsibility, control of society, directions of responsibility.

ПРАВОВА ГЕНЕЗА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» ТА «САНКЦІЇ» У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРАВІ

ГРАБ Марія Іванівна - доцент кафедри права Львівського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

УДК 346.9

Статья посвящена исследованию соотношения правовых категории «ответственности» и «санкций» в юридической литературе. Значительное внимание уделено анализу внешнего проявления каждой из вышеприведенных категорий. Обосновано концепции соотношения категорий «ответственности» и «санкций» в хозяйственном праве, имеет свои особенности по сравнению с другими отраслями права, а также и общетеоретическим их соотношением. Отмечается целесообразность совершенствования институтов хозяйственно-правовой ответственности и хозяйственно-правовых санкции, которые не являются тождественными правовыми категориями, однако отрицать их взаимосвязь также не стоит. Считаем мнение о том, что категория санкции является уже, чем категория юридической ответственности, при этом в процессе применения правовых санкций в большинстве случаев находит реализацию ретроспективная юридическая ответственность, а потому последние соотносятся именно как форма и содержание. Хозяйственно-правовые санкции и хозяйственно-правовая ответственность не являются тождественными правовыми категориями, однако не следует отрицать их взаимосвязь.

Ключевые слова: ответственность, санкции, хозяйственное право.

Постановка проблеми

Питання співвідношення таких правових категорії, як «відповідальності» та «санкції» у юридичних джерелах потребує наукового дискусу, оскільки з цього питання відсутня єдина думка, що обумовлено окремими теоретичними та практичними розбіжностями між науковцями та практиками.

Аналіз останніх досліджень

Відсутність належного наукового дискурсу навколо означеної проблематики, дає підстави констатувати, що у вітчизняному науковому просторі тематика правової генези співвідношення понять «відповідальність» та «санкції» у господарському праві ще потребує глибокого наукового дослідження. Проблемним питанням приділили увагу Г.С. Гуревич, Ю.А. Венедиктов, О.М. Вінник, В.К. Мамутов, В.Г. Пронська, В.Н. Хоменко, Н.М. Шевченко, В.С. Щербина та інші науковці.

Метою цієї статті є дослідження дійсних у науці підходів щодо визначення категорій «відповідальність» та «санкції» у господарському праві, їх співвідношення, формування власної дефініції та розробка пропозицій щодо їх удосконалення.

Предметом цього дослідження виступають господарсько-правові санкції та господарсько-правова відповідальність як наукові категорії у механізмі правового регулювання.

Викладення основного матеріалу

О.С. Іоффе зазначає, що відповідальність слід розуміти тільки як реалізацію

частин санкцій, саме тих, котрі містяться у вказівці не на заходи державного примусу, що застосовуються в примусовому виконанні обов'язку, невиконаного правопорушником, а на несприятливі наслідки для правопорушника [1; с.14]. Згодом О.С. Іоффе змінює свою думку, ототожнюючи відповідальність з санкцією. [2; с. 97].

Щодо господарсько – правової відповідальності та господарсько –правових санкцій, то одні автори визначають санкції як захід відповідальності [3; с.515], а другі – як обов'язкову частину логічної структури правової норми [4; с.67], треті - як атрибут у правовій нормі [5; с.12, 21], четверті - як правовий засіб відповідальності, форму реалізації відповідальності й одночасно захід відповідальності [6; с.280].

Складність питання полягає також у тому, що у ГК України від 16 січня 2003 р. на законодавчому рівні було прийняте нормативне визначення господарсько-правових санкцій які визначені як заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки [7].

В.Н. Хоменко визначає господарсько-правову санкцію як необхідний елемент в структурі правової норми чи наслідок невиконання обов'язку, котрий має обов'язкову силу для господарського органу, дотримання котрого приписано державою, що забороняє ухилення від певного правила поведінки. Він зазначає, що не слід розуміти під санкцією передбачені нормами права наслідки тих чи інших дій чи бездіяльності господарського органу, які не є протиправними, хоча б ці наслідки і були «несприятливими» для господарського органу, на котрий вони покладаються [8; с.50].

Ю.А. Венедиктов визначає господарсько-правові санкції як захід економічного впливу на господарську ланку за порушення договірних зобов'язань, розрахункової, кредитної, бюджетної дисципліни, порядку застосування цін, режиму використання ресурсів чи інші порушення [9; с.5].

В.Г. Пронська вважає, що господарсько-правова відповідальність – це економічні за змістом та юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання [10; с.50].

Як зазначає В.С. Щербина, відповідальністю в господарському праві є застосування до порушника встановлених договором чи законом санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат, відтак господарсько-правова відповідальність включає в себе майнові наслідки застосування санкцій. У свою чергу, господарсько-правова санкція складає визначену безпосередньо законом або договором міру, саме масштаб чи величину відповідальності правопорушника [6; с.280-281].

Н.М. Шевченко, зазначаючи, що складність аналізу цієї проблеми полягає в тому, що сам термін «санкція» є багатозначним [11; с.506]. На її думку, господарсько-правову відповідальність слід визначити, як застосування господарських санкцій, яке здійснюється за допомогою державного примусу та виражається у суспільному осуді винного правопорушника та покладанні на нього додаткових обтяжень майнового характеру чи позбавленні його суб'єктивного права [12; с.179].

У свою чергу, на думку В.С. Щербини, господарсько-правовій відповідальності притаманні особливі ознаки. З точки зору форми ця відповідальність юридична. Юридична природа такої відповідальності полягає саме в негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави та в прямій вимозі або санкції закону застосувати заходи матеріального впливу у вигляді відшкодування збитків, штрафу, сплати неустойки, пені тощо [13].

Так, на думку О.М. Вінника, господарсько-правовій відповідальності притаманні як родові, так і видові риси. До загальних ознак О.М. Вінник відносить: юридична підстава - закон; фактична підстава - правопорушення; зміст – негативні наслідки, що зазнає порушник; можливість застосування державного примусу для покладення на порушника господарсько-правової відповідальності. Видовими ознаками господарсько-правової відповідальності, у свою чергу, є: сфера застосування - господарські правовідносини; юридична підстава - акти господарського законодавства та господар-

ські договори, фактичні підстави - господарське правопорушення; презумпція вини порушника тощо [14].

Так, Г.С. Гуревич вважає, що найбільш загальна функція господарсько-правових санкцій базується на недопущенні порушення суб'єктивних прав і невиконання юридичних обов'язків сторін, себто в попередженні господарських правопорушень. Конкретизуючи цю тезу та враховуючи суб'єктний склад і зміст господарських правовідносин, науковець зазначає, що основні цілі господарсько-правових санкцій полягають, у забезпеченні: захисту суб'єктивних прав кредитора, тобто в забезпеченні можливості їх здійснення; примушення боржника до виконання юридичних обов'язків, які на нього покладені законом чи договором, і тим самим – покарання боржника; поновлення порушеного суб'єктивного права специфічними для господарського права способами – застосуванням заходів майнового, оперативного чи адміністративного характеру. Реалізація цих цілей проявляється у функціях господарсько-правової відповідальності, що настає в результаті застосування санкцій. Тому, на думку Г.С. Гуревича, основні функції господарсько-правової відповідальності та санкцій співпадають [15; с.15].

Згідно з позицією інших учених-правознавців, господарсько-правовій відповідальності притаманні наступні функції: стимулювання до належного виконання договірних обов'язків учасників господарських правовідносин; компенсація (поновлення) порушених майнових прав; покарання з метою попередження порушення зобов'язань у майбутньому; виховання учасників договірних зобов'язань у дусі неухильного дотримання вимог закону й договору, повага інтересів держави і взаємних інтересів сторін [16, с.226-230; 1, с.17].

Висновки

У зв'язку із вищезазначеним доцільною підкреслити думку про те, що категорія санкції є вужчою, аніж категорія юридичної відповідальності, проте в процесі застосування правових санкцій у більшості випадків знаходить реалізацію ретроспективна юридична відповідальність, а тому останні співвідносяться саме як форма та зміст.

Отже, господарсько-правова відповідальність та господарсько-правові санкції не є тотожними правовими категоріями, але не треба заперечувати їх взаємозв'язок.

Література

1. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву Л. : Изд-во ЛГУ., 1955. 311 с.

2. Иоффе О. С. Обязательственное право. Москва. : Юрид. лит., 1975. 880 с.

3. Гражданское право : [А. М. Белякова, С. Н. Братусь, Е. Н. Гендзехадзе]. Москва. : Юрид. лит., 1969. Т.1. 558 с.

4. Недбайло П. О. Применение советских правовых норм Москва. : Госюриздат, 1960. 511 с.

5. Лейст О. Э. Санкции в советском праве. Лейст О. Э. Москва. : Госюриздат, 1962. 238 с.

6. Щербина В. С. Господарське право : [підручник]. [2-ге вид., перероб. і доп] Київ. : Юрінком Інтер, 2015. 592 с.

7. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : [від 16 січня 2003 р.] Верховна Рада України. Режим доступу до документа : [сторінка «Законодавство України» сайту ВРУ] : http://www.rada.gov.ua

8. Хоменко В. Н. Ответственность в хозяйственном праве Київ. : «Вища школа», Изд-во при Киевском ун-те, 1975. 176 с.

9. Венедиктов Ю. А. Финансовые санкции в системе управления Москва. : Финансы и статистика, 1985. 64 с.

10. Бервено С. Правові наслідки порушення договірного зобов'язання (загальні положення). Юридична Україна. 2016. №5. С. 47-53

11. Шевченко Н. М. Визначальні тенденції генезису державності і права: Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Треті Прибузькі юридичні читання» Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2017. С. 506-509

12. Шевченко Н. М. Господарсько-правова відповідальність та господарські санкції. Часопис Хмельницького університету управління та права. 2018. №3 (15). С. 175-179

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню співвідношення правових категорії «відповідальності» та «санкцій» у юридичній літературі. Значна увага приділена аналізу зовнішнього вияву кожної із вищенаведених категорій. Обґрунтовано концепції співвідношення категорій «відповідальності» та «санкцій» у господарському праві, що має свої особливості порівняно із іншими галузями права, а також і загальнотеоретичним їх співвідношенням. Наголошується на доцільності удосконалення інститутів господарсько-правової відповідальності та господарсько-правових санкції, які не є тотожними правовими категоріями, проте заперечувати їх взаємозв'язок також не варто. Вважаємо думку про те, що категорія санкції є вужчою, аніж категорія юридичної відповідальності, при цьому в процесі застосування правових санкцій у більшості випадків знаходить реалізацію ретроспективна юридична відповідальність, а тому останні співвідносяться саме як форма та зміст. Господарсько-правові санкції та господарсько-правова відповідальність не є тотожними правовими категоріями, проте не слід заперечувати їх взаємозв'язок.

Ключові слова: відповідальність, санкції, господарське право.

13. Щербина В. С. Господарське право : підручник. - 4-те вид., перероб. і допов Київ. : Юрінком Інтер, 2017 р. [Електронний ресурс] /Режим доступу до Інтернет ресурсу - http://www.student-lib.net/index.php?page=0-27-629

14. Вінник О. М. Господарське право курс лекцій Київ. : Атіка, 2014. 624 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу до Інтернет ресурсу -http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1497_page_8.html

15. Гуревич Г. С. Санкции за нарушение планово-договорных обязательств в народном хозяйстве. Минск : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1976. 160 с.

16. Брагинский М. И. Общее учение о хозяйственных договорах Минск : «Наука и техника», 1967. 259 с.

LEGAL GENESIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF "RESPONSIBILITY" AND "SANCTIONS" IN COMMERCIAL LAW

The article is devoted to the study of the relationship between the legal categories of "responsibility" and "sanctions" in the legal literature. Considerable attention is paid to the analysis of the external manifestation of each of the above categories. The concepts of the ratio of the categories of "responsibility" and "sanctions" in commercial law are substantiated, which has its features in comparison with other branches of law, as well as their general theoretical relationship. Emphasis is placed on the expediency of improving the institutions of economic and legal responsibility and economic and legal sanctions, which are not identical legal categories, but their relationship should not be denied. We consider it appropriate that the category of sanctions is narrower than the category of legal responsibility, and in the process of applying legal sanctions in most cases retrospective legal responsibility is implemented, and therefore they are related as form and content. Economic and legal sanctions, and economic and legal responsibility are not identical legal categories, but their relationship should not be denied.

Keywords: responsibility, sanctions, commercial law.

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОСУДДЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ ПЛАТОНА ТА АРІСТОТЕЛЯ

МАМЧИН Петро Ігорович - Голова Шевченківського районного суду м. Чернівці, здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ України

УДК 340.12

Постановка проблеми

Досліджуючи творчу спадщину таких видатних давньогрецьких мислителів, як Платон та Арістотель, можна побачити існування певних закономірностей філософсько-правового характеру. Зокрема, обидва мислителі, будучи, загалом, продовжувачами та подальшими розробниками філософських світоглядних ідей та поглядів, які були першопочатково згенеровані Сократом і саме тому ми можемо з упевненістю стверджувати, що, не звертаючи уваги на певні світоглядні позиції, як Платон, так і Арістотель знаходилися, так би мовити, в «сократівській філософсько-правовій площині». Хоча у розрізі зазначеного слід вказати на те, що проблематику правосуддя як Платон, так і Арістотель розглядали у своїй творчості через призму побудови та функціонування державного механізму. І вже з цих позицій між світоглядними поглядами вказаних двох мислителів спостерігається існування досить суттєвих розбіжностей, адже для Платона саме держава була первинною, домінантною категорією, а окремий індивід – лише вторинною, тоді як, у свою чергу, Арістотелем саме окремий індивід сприймався у якості первинної, домінуючої категорії у порівнянні з державним механізмом. Таке світосприйняття не могло не вплинути й на розуміння мислителями самого ідеолого-онтологічного феномену правосуддя, і саме вказана проблематика виступатиме у якості основного предмета дослідження цієї статті.

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідженням творчості Платона та Арістотеля займався цілий ряд видатних учених-філософів, правознавців, політологів. У процесі написання статті використовувалися твори М.Я.Грота [2], С.В.Пролєєва [7], К.Форлендера [12], Е.Д.Фролова [13], В.С.Нерсесянца [6], М.Н.Разумовича [8], Б.Рассела [9], В.В.Соколова [10], С.Я.Лурьє [5], В.Ф.Асмуса [1], М.С.Трубецького [11], А.Ф.Лосєва [4], А.А.Тахо-Годі [4] та ін.

Основною метою дослідження є прагнення на основі філософсько-правового аналізу світоглядних поглядів на державу і право, сформульованих Платоном па Арістотелем, дослідити вплив їхньої творчості на процеси формування філософсько-правової складової формування правосуддя як однієї із основних складових функціонування державного утворення зокрема та соціуму загалом.

Виклад основного матеріалу

Розгляд зазначеної проблематики розпочнемо з аналізу аксіологічних складових змісту легендарного твору Платона «Закони». Уже з перших рядків діалогу, який відбувався між Афінянином, Мегілом та Клінієм і яким фактично розпочинається платонівська праця «Закони», перед нами постають образи героїв давньогрецької міфології, такі, як Мінос та Радамант, які були рідними братами і дітьми Зевса та Європи. Зокрема, Міносу міфологією приписується факт царювання на Криті, а також те, що він кожні дев'ять років

йшов до печер, де мав зустріч зі своїм батьком Зевсом, який йому щоразу при зустрічі вручав нові закони, які цар робив обов'язковими до виконання на теренах своєї держави. Інший брат – Радамант – фактично займався, згідно з міфологічними даними, втіленням наданих Зевсом вказівок у життя. І обоє братів, після своєї смерті, знову ж таки згідно з міфологією, посіли посади суддів у Аїді, де вершать чесне божественне правосуддя над душами померлих еллінів.

Повертаючись до змісту платонівських «Законів», вкажемо на те, що у зазначеному діалозі не лише вказується на факт відвідин Міносом свого батька Зевса у печерах з метою отримання нових законів, але також прямо говориться про те, що брат Міноса – Радамант був надзвичайно справедливим, і він зазначену похвалу заслужив справедливим відправленням правосуддя (Закони, 624b, 625a). У цьому випадку, на нашу думку, мислитель прагнув провести певну паралель між божественним походженням законів – адже вони отримані сином Бога від самого Бога, а також звернути увагу на існування божественної складової у самому провадженні процесу правосуддя, адже виконання, реалізація законних, тобто божественних приписів відбувається під безпосереднім патронатом ще одного божого сина, а значить, якщо закони та правосуддя містять у своєму змісті божественну складову, вони, апріорі, не можуть бути несправедливими, а фактично виступають у якості квінтесенції справедливості, маючи не лише божественне походження, а й також, фактично, виступаючи у ролі виразників, методу реалізації на землі безпосередньої волі Зевса. Саме божественна воля знаходить власне втілення, послуговуючись законами, які виступають у ролі не лише універсального божественного регулятора суспільних відносин, але й покликані внести порядок та справедливість у досить специфічну соціальну сферу, де, за твердженням філософа, усе знаходиться у стані війни з усім, як у публічному, так і в приватному житті, навіть більше того – кожного із самим собою (Закони, 626d). Тобто до сфери суцільного та всепоглинаючого хаосу Божественне провидіння за допомогою певного алгоритму, у ролі якого виступає саме право, намагається внести складову порядку та справедливості, надаючи їй предикати не лише божественності, але й домінантності. Фактично можна спостерігати досить специфічну ситуацію, коли саме право виступає у ролі того, єдино можливого феномену, за допомогою якого стає можливим подолання соціального хаосу, встановлення примату справедливості та всеосяжності. І якщо навіть найвища, за переконанням давніх греків, божественна сила у якості єдино можливого феномену застосовує саме право у зазначеному процесі, то й такій недосконалій та фізично і морально слабкій істоті, як людина, навіть не слід намагатися шукати інших засобів досягнення справедливості. Людина у своїй діяльності повинна існувати у рамках визначених правових принципів, адже таким чином вона не лише перетворюється на безпосереднього учасника процесу становлення всеохоплюючої справедливості, але й стає виконавцем волі Бога. У свою чергу від фактора становлення справедливості на теренах тієї чи іншої держави, на думку Платона, можна сформувати й судження з приводу того хороше те чи інше державне утворення чи ні. Адже мислитель безпосередньо вказував на те, що там, де несправедливі терплять поразку, там держава є сильнішою та кращою (Закони, 627b). Тобто послуговуючись мірилом справедливості, а відтак і рівнем дотримання та виконання правових божественних приписів, на думку філософа, можна сформувати певну систему координат, за якою можна визначити ступінь соціальної якості та привабливості, а відтак і сталості та сили того чи іншого державного утворення. Тобто у цьому випадку ми можемо спостерігати існування певного вектора, за яким дотримання правових приписів божественного походження призводить не лише до встановлення всеохоплюючої справедливості, але й безпосередньо впливає на якість держави, а відтак, і на рівень достатку та задоволеність власним життям її населення. Тобто категорії права, справедливості, якості держави та якості життя соціуму безпосередньо пов'язані та є невід'ємними частинами божественного плану побудови справедливого соціального середовища та держави.

Але сам фактор дотримання божественних приписів, тобто права, а відтак, і встанов-

лення справедливості та побудова сильного та хорошого державного утворення є надзвичайно складним та довготривалим процесом. Адже соціальна сфера ніколи не вирізнялася однорідністю, а однією із найбільш вагомих ідентифікуючих ознак, які їй притаманні, є неоднорідність, багатоплановість та, певним чином, досить слабка прогнозованість. Звичайно, встановлення справедливості на основі права у такому багатоманітному середовищі є вкрай складним процесом, який набуває ознак уможливлення лише за допомогою такого надзвичайно впливового державного інституту, як правосуддя. На зазначену особливість безпосередньо і звертав власну увагу Платон, вказуючи на те, що навіть на рівні однієї сім'ї, від одного батька і матері можуть народитися сини, які, будучи братами, можуть поділятися як на справедливих так і на несправедливих. У випадку, коли у сім'ї беруть гору несправедливі люди, – то таку сім'ю слід вважати переможеною, а у випадку, коли домінантними стають справедливі члени родини, – переможницею (Закони, 627c). Також не є новиною, що і у першому й у другому випадках навіть у межах однієї сім'ї не вдасться уникнути різноманітних конфліктних ситуацій, які можуть набирати найрізноманітніших форм, у тому числі й досить складних, важко передбачуваних та небезпечних.

На нашу думку, природним видається те, що виникнення зазначених конфліктних ситуацій вимагає також і їхнього певного, бажано максимально ефективного вирішення. Цікавим є те, що Платон зауважував, що з метою владнання конфліктних ситуацій між хорошими та поганими (з точки зору філософа) членами сім'ї, обидві ці сторони змушені будуть звернутися до третьої, незалежної сторони, яка володіє змогою справедливого вирішення наявного сімейного конфлікту (Закони, 627d). І, дійсно, заради досягнення справедливості жодна зі сторін конфлікту не може виступати у якості певного арбітра, судді. Адже будь-яка сторона протистояння природно буде намагатися довести факт власної правоти, що, у свою чергу, призведе до використання нею власних повноважень для досягнення своїх цілей. У свою чергу, слід зазначити, що ця третя особа, яку буде наділено судовими повноваженнями у сфері вирішення того чи іншого сімейного конфлікту, повинна володіти й певними необхідними навичками, які нададуть їй можливостей не просто судити, а вершити правосуддя, яке обов'язково повинне вирізнятися справедливістю.

На вказаних професійних якостях судді Платон наголошував тоді, коли зазначав, що будь-який суддя може вирішити ту чи іншу справу, і у підсумку може досягти досить різноманітних результатів, які будуть свідченням його рівня професіоналізму та дотримання постулатів справедливості. Зокрема, як зазначав філософ, суддя під час вирішення конфліктної ситуації у сім'ї може її вирішити за допомогою наступних варіантів:

1) Згубить поганих та постановить, щоб хороші владарювали над собою;

2) Хороших примусить владарювати, а поганих, залишивши їм життя, добровільно підпорядковуватись;

3) Нікого не згубивши, примирить членів сім'ї, установивши їм на майбутнє такі закони їхніх взаємовідносин, щоб вони були друзями (Закони, 627d-628a).

На нашу думку, у цьому випадку, Платон вказував на те, що функції судді, навіть у царині вирішення конфліктної ситуації у межах однієї сім'ї, є як надзвичайно складними, так і містять певну кількість варіантів вирішення тієї чи іншої конфліктної ситуації. Цікавим є також те, що Платон у цьому випадку наділяв особу судді досить широким спектром повноважень, які навіть можуть включати винесення смертних вироків, і це не в межах реалізації державних повноважень, а під час вирішення конфліктної ситуації в межах однієї сім'ї. Тобто суддя, на переконання філософа, повинен володіти не лише досить широкими повноваженнями, але й необхідними особистими якостями морально-етичного характеру, які не дозволять йому вийти за межі справедливості. Адже у цьому випадку жодної мови не йде про закон. На підставі наведеного, можна сформулювати припущення, що для судді, для процесу вершення правосуддя, домінантним феноменологічним явищем виступає саме досягнення справедливості. А виходячи із всеохоплюючих постулат справедливості, філософ зазначає, що саме третій із наведених варіантів постановлення рішен-

ня по справі буде найсправедливішим, адже у його змісті не передбачається застосування насилля, але, в свою чергу, ним вже актуалізується присутність такого складового елемента, як закон, певного загальнообов'язкового правила, яке виступає у ролі якісного гаранта не- повторюваності цієї конфліктної ситуації у майбутньому. Тобто, за Платоном, саме закон виступає у якості актуального та онтологічно-необхідного мірила справедливості, яке приносить не війну, а мир (Закони, 628a).- У такому випадку зазначена прихильність мислителя саме до закону слугує доказом дотримання Платоном позицій, яких з цього приводу дотримувався Сократ. Як відомо, вказана особливість розуміння Сократом справедливості знайшла власний вираз у процесі винесення йому судом смертного вироку та реальне сприйняття його філософом.

Досить цікавим є продовження вищезазначеного діалогу, у якому Платон уже суміщав особу судді, який справедливо вирішив сімейний конфлікт із особою, яка облаштовує державу. У цьому випадку, на наш погляд, філософ постає перед певною дилемою, адже, у випадку державотворця, перед ним постають завдання нового, вищого порядку, пов'язані із зовнішньополітичним та внутрішньополітичним векторами функціонування державного утворення. А саме – необхідністю ведення військових дій проти інших держав та подолання проявів протистоянь міжусобного характеру (Закони, 628b). У цьому випадку Платон застосував методологію, притаманну маєвтиці, яку, свого часу, було сформульовано Сократом. Зокрема, філософ підводив читача до глибокого переконання з приводу того, що подолання протиріч міжусобного характеру повинне відбуватися у державі не завдяки загибелі одних та перемоги інших, а внаслідок примирення конфліктуючих сторін, а всю агресивну складову конфлікту слід спрямовувати на адресу зовнішніх ворогів держави (Закони, 628b). Тобто мислитель не лише, так би мовити, «переносить лекала» конфліктної ситуації з окремої сім'ї на державне утворення, вказавши на однаковий вектор вирішення конфліктних ситуацій, але й показав, що феномен справедливості є сталим як відносно окремо узятої сім'ї, так і стосовно державного утворення у цілому. Ще однією вкрай важливою складовою вчення Платона є те, що відповідальний та кваліфікований державний правитель, перш за все, повинен бути справедливим суддею. І що саме здатність вершити правосуддя є домінантною ознакою справедливого правителя держави. У свою чергу, сам феномен справедливості є конче необхідним фактором ефективного функціонування держави, яка встановлює та врегульовує його за допомогою власних нормативних приписів (Закони, 628d).

У свою чергу, учень Платона Арістотель підходив до розгляду проблематики правосуддя (правосудності), на нашу думку, з дещо творчої сторони, вважаючи, що наука про державу вміщує у своєму змісті два основних поняття – прекрасного та правосудного (Нікомахова етика, 1094 b15). На нашу думку, філософ, у цьому випадку, прагнув зробити наголос на тому факті, що правосуддя (правосудність) є нічим іншим, як виразом прекрасного, його матеріальним проявом. І саме тому можна сформулювати припущення з приводу того, що й сам мислитель до питань стосовно правосуддя (правосудності) ставився досить виважено, вказуючи на те, що навіть особи, які можуть допускатися у якості слухачів до процесів обговорення таких філософських категорій, як прекрасне та правосудне, та навіть стосовно будь-якого предмета науки про державу вже повинні вирізнятися хорошим моральним вихованням (Нікомахова етика, 1095 b5). На наш погляд, правосуддя (правосудність) для філософа виступала у ролі певної вищої онтологічної категорії пізнання навколишньої дійсності, зрозуміти, а тим більше пояснити аксіологічну сутність якої можуть лише високоморальні особистості, які вирізняються чистотою власних думок та володіють певним необхідним багажем знань. У свою чергу, правосудність є тим відправним пунктом, від якого починає відраховуватись процес формування певної системи координат та векторальних особливостей становлення справедливості, яка так само, на нашу думку, як і категоричний імператив Канта, знаходить власне відтворення у духовній сутності кожного індивіда. Більше того, кожна людина здатна розуміти та розглядати феномен справедливості, виходячи із притаманних їй певних особливостей індивідуаль-

ного характеру, що призводить до появи цілого ряду непорозумінь та неузгодженостей у процесі аксіологічно-онтологічного пізнання справедливості. Й саме тому, на нашу думку, правосуддя (правосудність) покликане визначити та встановити ті загальносоціальні, спільні джерела та основи справедливості, які є зрозумілими та сприйнятними, якщо не виключно для всіх членів суспільства, то для переважнобільшої частини соціуму.

Саме визначення та аналіз феномену правосудності (правосуддя) Арістотелем проводилося завдяки застосуванню методології порівняльного аналізу, вихідними елементами якого мислителем було визначено «правосудність» та «неправосудність». І вже у визначенні певних вихідних моментів зазначеного аналізу філософом вказувалося на особливі характеристики, які є притаманними феномену правосудності (правосуддя), зокрема мислитель зазначав, що правосудність є певною серединною категорією, якій притаманні виражені ідентифікуючі ознаки (Нікомахова етика, 1129 a5). Також у цьому випадку мислителем констатується існування факту стосовно того, що будь-якому членові соціуму притаманним є називати правосудністю такий стан людської душі, за якого члени соціуму проявляють схильність до вчинення правосудних діянь, а також виявляють бажання стосовно досягнення правосудного, а саме – справедливо врегульованого стану тих чи інших суспільних відносин (Нікомахова етика, 1129 a10). Адже Арістотелем безпосередньо зазначалося, що правосудною є законослухняна та справедлива людина. Беручи за основу аксіологічну складову зазначеного, мислитель виводить логічну модель, яка полягала у тому, що правосуддя (або право) є феноменом законності та справедливості.- У свою чергу, неправосуддя (або не правове) – є безпосереднім виразом протизаконного та несправедливого (Нікомахова етика, 1129 b1). Виходячи із аксіологічно-онтологічного змісту наведеної сентенції, ми можемо сформулювати власне припущення з приводу того, що саме правосуддя, правосудність мислитель вважав найвищим проявом справедливості, адже саме за його допомогою стає можливим сам факт та механізм встановлення справедливості у соціумі. З іншого боку, у якості антагонізму справедливості, на думку філософа, виступає ніщо інше як неправосудність, яка є безпосереднім виразом і провідником несправедливості та знаходиться на абсолютно протилежних, антагоністичних позиціях як стосовно правосудності (правосуддя), так і справедливості загалом.

Зауважимо, що Арістотелем зазначалося, що той, хто порушує закони – є неправосудним, а у свою чергу, законослухняний індивід є правосудним і, виходячи зі змісту зазначеної логічної конструкції, мислитель вказував на те, що все законне, певною мірою, є і справедливим. І справді, продовжував Арістотель, те, що знайшло власний вираз завдяки мистецтву законотворчості, є законним, і кожне із цих визначень ми визнаємо справедливим (Нікомахова етика, 1129 b10). На перший погляд, мислителем сформульовано певну логічну сентенцію, зміст якої полягає у тому, що усе, що прописане в законі є законним, а звідси і справедливим (правосудним). Але, на наш погляд, філософом у цьому випадку було зроблено певне застереження, адже те, що є законним, є справедливим (правосудним) лише за умови певного суб'єктивного визнання, тобто правовим лише у суб'єктивному, а не об'єктивному змісті. Тобто сформульоване Арістотелем логічне правило не є абсолютним, а лише частково істинним, адже мислитель у ньому посіяв деяку долю сумніву, що, у свою чергу, надає певні підстави вважати, що не все, що є створеним завдяки законотворчому мистецтву (законне), є правосудним (правовим).- І дійсно, хіба можуть диктаторські нормативні приписи, прийняті завдяки законотворчому мистецтву, бути правосудними (правовими)? З великою долею впевненості можна стверджувати, що ні. Саме цю особливість, на наш погляд, мав на увазі філософ, коли до змісту власного правила увів певні застереження суб'єктивного характеру. Означеною дією мислитель не лише прагнув вказати на те, що правило «все, що законне, є правовим» не є абсолютним, але також і намагався звернути увагу на надзвичайно складну та широкомасштабну природу феномену правосудності (права) та справедливості.

Розвиваючи аксіологічну складову сформульованого, Арістотель наголошував на

тому, що в законах мова йде про все разом, причому мається на увазі або користь усіх, або найкращих, або тих, хто має владу, або якось ще інакше, так що у широкому змісті ми називаємо правосудним те, що для взаємовідносин у державі створює та зберігає щастя, і все, що входить до його складу (Нікомахова етика, 1129 b15). Тобто ми можемо зробити припущення, що завдяки правосудності (праву), за Арістотелем, досягається не лише справедливість, але й всеосяжне щастя для населення державного утворення. Більше того, мислителем було зроблено наголос на тому, що правосудність є нічим іншим як чесно́тою стосовно іншої особи. Саме тому правосудність досить часто виступає у якості чи не найважливішої із чеснот, і вона викликає подив більший, аніж «світло вечірньої чи ранішньої зорі» (Нікомахова етика, 1129 b25). Зазначимо, що, на глибоке переконання мислителя, у випадках виникнення суперечок, сторони, які задіяні у конфлікті, вдаються до безпосереднього посередництва судді, адже вказане звернення, на переконання Арістотеля, – є зверненням до правосуддя, так як і сам суддя прагне бути натхненним правосуддям. Саме тому знаходять суддю, який посідає серединні позиції між сторонами спору. Також мислитель зазначав, що дехто називає суддів «посередниками», вважаючи, що знайшовши посередника, знаходять і правосуддя. Звідси виходить, що правосуддя є певною серединою, адже самого суддю сприймають у якості посередника (Нікомахова етика, 1132 a15-20). Таким чином, на наш погляд, філософ вказував на нейтральність, «серединність» судді стосовно сторін спору, адже лише за вказаної умови уможливлюється визначення та встановлення справедливості, а також досягнення подолання факту існування конфлікту між сторонами спору. Ось чому суддя повинен бути рівновіддаленим стосовно конфліктуючих сторін та послуговуватися у власній діяльності лише правом, задля досягнення справедливості, що, у свою чергу, є результатом чинення правосуддя. Фактично суддя урівнює позиції сторін спору, що, на думку Арістотеля, і є встановленням справедливості (Нікомахова етика, 1132 a25).

Висновки

Підсумовуючи викладене вище можна прийти до висновку, що Арістотель наділяв суддю предикатами стосовно встановлення справедливості під час вирішення спору, наголошуючи при цьому, що сам суддя повинен зберігати нейтралітет відносно сторін конфлікту, знаходити певну «золоту середину», встановлюючи таким чином справедливість не лише між сторонами конфлікту, але і в соціумі загалом. Але у цьому випадку також слід вказати на те, що мислитель стосовно проблематики обсягу суддівських повноважень сформулював цілком логічну та конструктивну думку, яка не втратила власної актуальності й у наш час. Зокрема, філософ зазначав, що владою повинен наділятися не член суду (суддя одноособово), а суд загалом, суддя (у суб'єктивному значенні) не виступає у ролі складової частини такого державного органу, як суд. Суддя, на думку мислителя, є фактичним «провідником» волі народу, чим насправді й забезпечується дотримання принципу народовладдя у сфері правосуддя (Політика,1282 a30-40). У цьому випадку, на наш погляд, Арістотель зробив наголос на тому факті, що у своїй діяльності суддя послуговується не лише правом та законами з метою встановлення справедливості, але й виступає не від свого власного імені, а від імені держави, виступаючи не лише виразником волі соціуму, але і провідником волі держави у цілому. Стосовно надання повноважень та ефективного функціонування судових органів у державі, мислитель виходив зі змісту трьох наступних положень:

1) хто призначається на посаду судді;

2) які функції належать до обсягу суддівських повноважень;

3) яким чином проводиться процедура призначення на посаду судді (Політика,1300 b15).

Серед усього розмаїття судів, які, на думку філософа, повинні функціонувати в державі, Арістотель особливу увагу звертав на суди, до повноважень яких належав розгляд справ, які стосувалися злочинів вчинених проти держави. Адже, на думку мислителя, погане влаштування цих судів може мати за наслідок виникнення міжусобиць та навіть може призвести до загибелі держави (Політика,

1300 b35). Тобто, на нашу думку, мислитель, переймаючись запровадженням різноманітних судових установ у державі, які б володіли різними обсягами повноважень, з метою встановлення справедливості в соціумі, був прихильником того, що однією із основних соціальних цінностей є справедлива держава, адже саме завдяки їй стає можливим досягнення соціальної справедливості, шляхом результативного функціонування на її теренах органів правосуддя. Саме тому філософом органи правосуддя не лише виокремлюються до окремої ланки, із усього переліку дійсних державних інституцій, але й досить ретельно та виважено прописуються процедури призначення суддів на посади, а також обсяг їх повноважень та процес прийняття ними рішень по справах. Також мислителем робився наголос на тому, що особливістю демократичного ладу є те, що всі представники державної влади, у тому числі й судді, повинні отримувати відповідну винагороду за свою працю за рахунок держави (Політика, 1317 b35). На наш погляд, сформульоване філософом правило стосовно виплати суддям винагороди за працю за рахунок державних коштів покликане унеможливити прояви корупції в органах правосуддя, що, у свою чергу, може призводити до прийняття неправосудних рішень та попрання справедливості, як найвищої соціальної цінності загалом. Також слід наголосити на тому, що з метою боротьби з проявами корупційних діянь у суддівському середовищі, Арістотель відстоював позиції, згідно з якими судові рішення не повинні були виноситися суддею одноособово. Прийняття рішень, на його переконання, повинно було покладатися на судову палату в складі декількох суддів, що у свою чергу значно ускладнювало винесення завідомо несправедливого, неправосудного рішення по тій чи іншій справі (Політика, 1322 a5-10). У свою чергу, Платон наголошував на тому, що саме закон виступає у якості актуального та онтологічно необхідного мірила справедливості, яке приносить не війну, а мир (Закони, 628a). У цьому випадку зазначена прихильність мислителя саме до закону слугує доказом дотримання Платоном позицій, яких з цього приводу дотримувався Сократ.

Література

1. Асмус В.Ф. Платон / В.Ф.Асмус. – Москва: Мысль, 1975. – 220с.

2. Грот Н.Я. Очерк философии Платона. Изд. 2-е, стереотипное / Н.Я.Грот. – Москва: КомКнига, 2007. – 192с.

3. Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Аристотель / А.Ф.Лосев, А.А.Тахо-Годи. — Москва: Молодая гвардия, 2005. – 392с.

4. Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Аристотель / А.Ф.Лосев, А.А.Тахо-Годи. — Москва: Молодая гвардия, 2005. – 392с.

5. Лурье С.Я. Очерки по истории античной науки / С.Я.Лурье. – Москва-Ленинград, 1947. – 617с.

6. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции / В.С.Нерсесянц. — Москва, 1979. – 263с.

7. Пролеев С.В. История античной философии / С.В.Пролеев. – Москва: «Рефл-бук», 2001. – 512с.

8. Разумович Н.Н. Политическая и правовая культура. Идеи и институты Древней Греции / Н.Н.Разумович. – Москва: Наука, 1989. – 240с.

9. Рассел Б. История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от Античности до наших дней: В трех книгах. Издание 7-е, стереотипное / Б.Рассел. – Москва: Академический Проект, 2009 – 1008с.

10. Соколов В.В. Философия как история философии / В.В.Соколов. – Москва: Академический Проект, 2010. – 843с.

11. Трубецкой Н.С. История древней философии. – Ч.2 / Н.С.Трубецкой. – Москва, 1908. – 136с.

12. Форлендер К. История философии: Античность. Средние века. / Пер. с нем / К.Форлендер. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 280с.

13. Фролов Е.Д. Факел Прометея. Очерки античной общественной мысли / Е.Д.Фролов. – 2-е изд., испр. и доп. – Ленинград: изд. Ленинградского университета, 1991. – 440с.

Науково-практичний журнал

Європейські перспективи

European Perspectives

№ 4, 2018

Головний редактор
Кузнєцов Євген Валерійович

Підписано до друку 27.12.2018 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 15,81
Тираж 1200. Зам. № 2368

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76